

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ В АЗЕРБАЙДЖАНІ	17
1.1. Аналіз сучасного рівня конкурентоспроможності освіти Азербайджанської Республіки на основі світових рейтингів.....	17
1.2. Особливості становлення та розвитку сучасної економічної освіти в Азербайджані.....	29
1.3. Роль економічної освіти Азербайджану в упровадженні інноваційної моделі розвитку країни.....	43
1.4. Управління системою вищої економічної освіти в Азербайджані у порівняльному контексті з країнами Чорноморського регіону.....	58
Висновки до першого розділу.....	69
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ АЗЕРБАЙДЖАНУ.....	73
2.1. Цілі й завдання професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану у вимірах економічних та освітніх реформ країни.....	73
2.2. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх економістів у вищих навчальних закладах Азербайджану.....	89
2.3. Взаємообумовленість змісту й форм професійної підготовки економістів у вищих навчальних закладах Азербайджану.....	103
2.4. Досвід організації науково-дослідної та самостійної роботи майбутніх економістів в університетах Азербайджану.....	125
Висновки до другого розділу.....	137

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ В АЗЕРБАЙДЖАНІ ТА УКРАЇНІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ.....	141
3.1. Аналіз ефективності професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану.....	141
3.2. Порівняльний аналіз професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ України та Азербайджану	157
Висновки до третього розділу.....	169
ВИСНОВКИ.....	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	179
ДОДАТКИ.....	223

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

AP	– Азербайджанська Республіка (Azərbaycan Respublikası);
ВНЗ	– вищий навчальний заклад;
ВВП	– внутрішній валовий продукт;
ВО	– вища освіта;
ВЕФ	– Всесвітній економічний форум;
ЄС	– Європейський Союз;
ЄКТС (ECTS)	– Європейська кредитно-трансферна система (European Credit Transfer System);
ЄПВО	– Європейський простір вищої освіти;
ІКТ навчання	– інформаційно-комунікаційні технології навчання;
ІЛР (HDI)	– Індекс Людського Розвитку (Human Development Index);
МСКО (ISCED)	– Міжнародна стандартна класифікація освіти (International Standard Classification of Education);
МУЧР (BSUN)	– Мережа Університетів Чорноморського Регіону (Black Sea Universities Network);
НОІТ	– навчально-орієнтовані інформаційні технології;
ОЕСР (OECD)	– Організація економічної співпраці і розвитку (Organisation for Economic Cooperation and Development);
ООН	– Організація Об'єднаних Націй;
ОЧЕС (BSEC)	– Організація Чорноморського Економічного співробітництва (Organization of Black Sea Economic Cooperation);
ОБСЄ (OSCE)	– Організація з безпеки і співробітництва в Європі (Organization for Security and Co-operation in Europe);
ОСРС	– організація самостійної роботи студентів;
ОСР	– організація самостійної роботи;
ПРООН	– Програма Розвитку Організація Об'єднаних Націй;
ПАЧЕС	– Парламентська асамблея Чорноморського економічного

(PABSEC)	співробітництва (Parliamentary Assembly the Black Sea Economic Cooperation);
СБ (WB)	– Світовий Банк (World Bank);
ЧЕС	– Чорноморське економічне співробітництво;
AzTU	– Azərbaycan Texniki Universiteti (Азербайджанський Державний Економічний Університет);
ADAU	– Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitet (Азербайджанський Державний Аграрний Університет);
ADIU	– Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (Азербайджанський Державний Економічний Університет);
Мови:	
азерб.	– азербайджанська
англ.	– англійська
рос.	– російська
укр.	– українська

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасна економічна освіта є важливим чинником економічної соціалізації людей, має потужний потенціал розвитку й підвищення якості людського капіталу, є могутнім важелем соціально-економічного розвитку країн, які прагнуть досягнути високих стандартів життя людей, бути конкурентними у всіх сферах на світових ринках послуг. Україна має значні резерви (економічні, природні, людські тощо), які можуть забезпечити їй швидкий прорив у досягненні високих стандартів життя людей, утвердитися в світовій думці як країна, що здатна використати час і вітчизняний ресурс задля прискорення темпів ефективного економічного зростання, запровадження інноваційної моделі розвитку. Чіткі гарантії та відповідальність держави щодо цього процесу регламентовано у фундаментальних законодавчих і підзаконних актах, зокрема у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013), новій редакції Закону України «Про вищу освіту» (2014), Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» (2015).

Стратегія реформ, запит на здійснення яких чітко визначено громадянським суспільством, яке нині активно формується в Україні, є важливим стимулом прискорення системних змін у всіх сферах суспільного життя, передусім – економічній. Це обумовлює інтенсивний пошук механізмів підвищення рівня професійної підготовки у вітчизняних вищих навчальних закладах (ВНЗ) майбутніх фахівців у галузі соціальних та поведінкових наук за спеціальністю – економіка.

Аналіз інформаційних джерел у галузі освіти виявляє, що в теорії та практиці професійної підготовки фахівців з вищою освітою накопичено значний потенціал, який може стати основою для вдосконалення підходів до професійної підготовки майбутніх економістів: визначено домінуючі імперативи сучасної стратегії професійної підготовки фахівців з позицій філософії освіти (В. Андрущенко [34; 35], І. Зязюн [100], В. Кремень [123];

124; 125], В. Огнев'юк [179] та інші); розроблено теоретичні й методичні основи неперервної професійної освіти (В. Луговий [132], Н. Ничкало [161], С. Сисоєва [222] та інші); досліджено проблеми професійної підготовки фахівців у системі вищої освіти (Л. Барановська [42], В. Бобрицька [46; 47], І. Зарубінська [98], Н. Ладогубець [127; 128], Е. Лузік [134; 135], В. Ягупов [245] та інші). У галузі вищої економічної освіти науковий інтерес становлять наукові монографії і дисертаційні роботи К. Акуленко [17], Н. Баловсяк [44], Н. Боярчук [56], Н. Войнаровської [65], Е. Герасимової [71], О. Гончарової [73], О. Горицької [74], І. Демури [82], Т. Коваль [109], М. Левочко [131], М. Мартиненко [139], О. Набоки [156], О. Ножовніка [170], Л. Отрощенко [185], В. Петрука [190], Т. Поясок [195], В. Стасюк [226] та інших.

З огляду на те, що світові тенденції глобалізації, інтернаціоналізації та європеїзації системи вищої економічної освіти в Україні визначають актуальні пріоритети розвитку галузі, це зумовлює доцільність вивчення зарубіжного досвіду підготовки економістів у ВНЗ з тим, щоб врахувати його для підвищення рівня підготовки фахівців економічних спеціальностей у системі вищої освіти в країні. В інформаційному обігу з'являються наукові праці, присвячені дослідженню досвіду підготовки економістів за рубежом, зокрема у США (О. Войнаровська [65], В. Палінчак [189]; О. Яковенко [246] та інші), країнах СНГ (А. Аменд [43], І. Балашова [43], З. Караєва [105]; З. Мамедов [137] та інші), країнах Європи (М. Вачевський [57], Л. Євенко [90], А. Загородня [91], Л. Отрощенко [185; 186], О. Романовський [213], О. Шевчук [243] та інші) тощо.

Водночас у вітчизняних порівняльних дослідженнях бракує праць, які розкривають особливості професійної підготовки майбутніх економістів в країнах Чорноморського регіону, зокрема Азербайджанській Республіці (АР), що вирізняється швидкими темпами запровадження інновацій у систему вищої економічної освіти. Так, попри наявні в азербайджанській освітній спільноті теоретичні і прикладні напрацювання із проблематики сучасної вищої економічної освіти (А. Ağayev [250; 251], А. Aslanov [257], М. Вагіров

[272], R. Əsgərova [301; 302], A. Kərimov [322], E. Kərimov [323], Z. Məmmədov [342; 344; 345], Ə. Muradov [338], C. Qurbanov [363], S. Salimov [376], A. Tağıyev [383; 384], E. Vəliyev [292; 293; 294] та інші), професійна підготовка майбутніх економістів в університетах Азербайджану ще не була в Україні предметом спеціального дослідження. З огляду на це, виникає необхідність констатації *загальних суперечностей*, властивих українській системі вищої економічної освіти, зокрема між: потребою інтеграції до міжнародного освітнього простору та недостатнім рівнем урахування відмінностей компетентнісної освітньої парадигми національної та зарубіжних систем вищої економічної освіти, зокрема Азербайджану, в частині її впровадження у процес підготовки майбутніх економістів; між набуттям загальнодержавного значення потреби у підготовці конкурентоспроможних фахівців-економістів задля прискорення динамічного розвитку економіки країни і недостатньою кількістю науково-дослідницьких інвестицій із упровадження інноваційної моделі економічної освіти в Україні; між необхідністю врахування зарубіжного (азербайджанського) досвіду з теорії і практики вищої економічної освіти та відсутністю комплексних розробок в українській педагогіці.

Виявлені суперечності увиразнюють актуальність потреби вивчення теоретичних і методичних засад професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану, що ґрунтуються на компаративістському підході, їх упровадження в освітній простір української вищої економічної освіти на прагматичному та парадигмально-компетентнісному рівнях. Це зумовило вибір теми дисертаційної праці: **«Професійна підготовка майбутніх економістів в університетах Азербайджану»**.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень кафедри педагогіки та психології професійної освіти Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету

«Стандартизація професійної підготовки практичних психологів як основа концепції якості навчання студентів у ВТНЗ (2014-2016 рр.), «Формування ключових компетентностей у майбутніх психологів у процесі фахової підготовки» (№ 90/12-01.07 на 2016-2017 рр.). Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Національного авіаційного університету (протокол № 10 від 30 листопада 2016 р.).

Мета дослідження – полягає в комплексному порівняльно-педагогічному вивченні теоретичних і методичних основ професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану та виявленні можливостей застосування інноваційних напрацювань азербайджанських педагогів в українській системі вищої економічної освіти.

Відповідно до мети та структури дослідження сформульовано такі **завдання:**

- проаналізувати сучасний рівень конкурентоспроможності освіти Азербайджанської Республіки на основі світових рейтингів;
- виявити особливості законодавчо-нормативного і педагогічного контексту становлення та розвитку сучасної вищої економічної освіти в університетах АР;
- з'ясувати роль економічної освіти Азербайджану в упровадженні інноваційної моделі розвитку країни, специфіки управління системою вищої економічної освіти в Азербайджані у порівняльному контексті з країнами Чорноморського регіону;
- проаналізувати цілі й завдання професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану у вимірах економічних й освітніх реформ країни, схарактеризувати сутність компетентнісної освітньої парадигми вищої економічної освіти Азербайджану;
- виявити рівень взаємообумовленості змісту й форм професійної підготовки економістів, організації науково-дослідної та самостійної роботи майбутніх економістів в університетах Азербайджану;

– здійснити емпіричне дослідження з оцінювання ефективності професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану й окреслити можливі підходи до застосування продуктивного досвіду АР у педагогічному просторі вищої економічної освіти України.

Об’єкт дослідження – вища економічна освіта в Азербайджанській Республіці.

Предмет дослідження – зміст і форми професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану.

Для реалізації основних завдань дослідження на різних його етапах використано систему теоретичних, емпіричних і статистичних **методів**, а саме:

- *теоретичний системний, об’єктний і предметний аналіз, синтез* – для концептуалізації філософської та психолого-педагогічної наукової літератури, вивчення нормативно-правових документів у галузі освіти АР, словників, енциклопедій, Інтернет-ресурсів, авторефератів, дисертацій, досвіду роботи провідних учених України та Азербайджану з теоретичних і методичних засад професійної підготовки майбутніх економістів;

- *компаративного аналізу, порівняння та зіставлення* – для виявлення специфіки управління системою вищої економічної освіти в Азербайджані та інших країн Чорноморського регіону, зіставлення змісту й форм професійної підготовки економістів в Україні та Азербайджані;

- *наукової інтерпретації* – для розкриття причинно-наслідкових зв’язків досягнення цілей й завдань професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану у вимірах економічних та освітніх реформ країни, виявлення особливостей законодавчо-нормативного і педагогічного контексту становлення та розвитку сучасної вищої економічної освіти в університетах АР, з’ясування сутності компетентнісної освітньої парадигми економічної освіти Азербайджану;

- *моделювання та технологічного проектування* – узагальнення продуктивних ідей щодо забезпечення науково-методичного супроводу

професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану та проектування можливих підходів до застосування досвіду Азербайджану у педагогічному просторі вищої економічної освіти України.

Під час дослідження послуговувались *емпіричними й статистичними методами* – для виявлення рівня взаємообумовленості змісту й форм професійної підготовки економістів, організації науково-дослідної та самостійної роботи майбутніх економістів в університетах Азербайджану, серед цих методів було обрано: спостереження (його різновиди), інтерв'ю, діалоги, диспути, бесіди; методи кількісної та якісної обробки даних для отримання достовірних результатів.

Джерельну базу дослідження становлять:

– Конвенція країн Чорноморського регіону про співробітництво в галузях культури, освіти, науки та інформації (1993);

– офіційні документи Організації Чорноморського економічного співробітництва / Organization of the Black Sea Economic Cooperation (ОЧЕС/BSEC) (1998), зокрема Парламентської асамблеї Чорноморського економічного співробітництва (PABSEC), щодо стратегії розвитку освіти: резолюції, рекомендації, доповіді та програми та ін.;

– офіційні документи про міжнародну співпрацю Азербайджану: Ради Європи, ОБСЄ і Організації Об'єднаних Націй (де Азербайджан уперше в 2012 і 2013 роках був непостійним членом Ради Безпеки); програми ЄС «Східне партнерство», «Суспільство по міжнародній співпраці» (GIZ) щодо здійснення проекту з приєднання до Болонського процесу (2005), упровадження системи вищої економічної освіти в Азербайджані, розвитку академічної мобільності (організація DAAD тощо);

– офіційні національні документи у сфері освіти Азербайджану, у тому числі законодавчі акти у сфері освіти (Закон АР «Про освіту» (2009)); укази Президента, нормативні документи уряду та органів регіональної влади (Указ Президента «Про вдосконалення системи освіти в Азербайджанській Республіці» (2000), План дій з реалізації Державної стратегії по розвитку

освіти в Азербайджані (2015)); доповіді про розвиток національної освіти; національні програми розвитку освіти (Державна програма з реформування в системі вищої і середньої спеціальної освіти на 2009-2013 рр.» (2009); Концепція розвитку «Азербайджан – 2020: погляд в майбутнє» (2012), «Державна стратегія з розвитку освіти в Азербайджанській Республіці» (2013) та ін.);

– електронні ресурси: веб-сайт Міністерства освіти АР; веб-сайти ВНЗ Азербайджану (Бакинський Державний Університет (м. Баку); Азербайджанський Технічний Університет (м. Баку); Азербайджанський Державний Економічний Університет (м. Баку) та ін.);

– статистичні дані, які відображають основні показники стану й тенденцій розвитку вищої економічної освіти та підготовки фахівців у галузі економіки в Азербайджані;

– наукові дослідження (дисертації, монографії, статті, матеріали конференцій) в галузі професійної підготовки майбутніх економістів в Азербайджані та Україні;

– реферативні та енциклопедичні видання: European Education Thesaurus (1998); Thesaurus for Education Systems in Europe (2006); UNESCO Education Thesaurus (2007); International Encyclopedia of Education (1994); Азербайджанская национальная энциклопедия (Azərbaycan Milli Ensiklopediyası) (2010); Енциклопедія освіти, гол. ред. В. Г. Кремень (2008); Педагогічний словник за ред. С. У. Гончаренка (2001) та ін.;

– матеріали вітчизняної та зарубіжної науково-педагогічної періодики: зокрема: періодичні наукові журнали України, включені до міжнародних наукометричних баз – «Неперервна професійна освіта: теорія і практика»; «Proceedings of the National Aviation University»; «Порівняльна професійна педагогіка» та ін.; наукові журнали України, включені МОН України як фахові – «Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія», «Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова» та ін.; періодичні наукові журнали Азербайджану,

включені до платформи Web of Science – Журнал гуманітарних і суспільних наук Університету Хазар («KJHSS»), періодичні наукові видання, що діють в системі Міністерства освіти Азербайджанської Республіки і визнані Вищою Атестаційною Комісією – «Bakı Universitetinin Xəbərləri», «Azərbaycan Ali Texniki Məktəblərinin Xəbərlər»; «Azərbaycan Dillər Universitetinin Elmi xəbərlər» та ін.

Дослідницькою базою слугували провідні бібліотечні установи, виші навчальні заклади (ВНЗ) Азербайджану (Національна бібліотека у м. Баку; «Президентська бібліотека» Управління Справами Президента АР у м. Баку; Бібліотека Міллі Меджлісу (Національного Об'єднання) АР у м. Баку; бібліотеки вищих навчальних закладів: Академії Державного Управління при Президентові АР у м. Баку; Бакинського Державного Університету у м. Баку (BDU); Азербайджанського Державного Економічного Університету у м. Баку (ADIU); Азербайджанського Технічного Університету у м. Баку (AzTU); Азербайджанського Державного Аграрного Університету у м. Баку (ADAU) та ін.); провідні бібліотечні установи, виші навчальні заклади України (Національна бібліотека імені В. І. Вернадського у м. Києві; Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого у м. Києві, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського; бібліотеки ВНЗ України – ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Національного авіаційного університету, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова; Міжнародного науково-технічного університету імені Академіка Юрія Бугая, м. Київ та ін.).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше*:

– усебічно схарактеризовано *становлення та розвиток вищої економічної освіти* в Азербайджані в її цілісності, передумовами яких визнано ступінь упровадження освітніх реформ, базованих на національній та світовій моделях інноваційного розвитку економіки, зокрема нафтового сектору;

– класифіковано праці провідних азербайджанських науковців (філософські, історичні, теоретико-методологічні, психолого-педагогічні, економічні), що відзначаються ґрунтовним впливом на розвиток вищої економічної освіти;

– виокремлено та зіставлено *підходи до управління в системі вищої економічної освіти* країн Чорноморського регіону і на їх основі розроблено теоретичний концепт щодо ролі економічної освіти в упровадженні інноваційної моделі розвитку Азербайджану;

– виявлено *основні суперечності між нерозробленістю комплексного підходу* дослідження професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану та потребою його впровадження у педагогічний простір України.

У дослідженні *конкретизовано*: призначення й особливу сутність компетентнісного підходу у підготовці майбутніх економістів в університетах Азербайджану (як одного із базових підходів у забезпеченні ефективності під час засвоєння фундаментальних знань, формування вмінь, культивування підприємницьких якостей і здобуття професійних компетентностей); теоретичні положення та концептуальні ідеї азербайджанських науковців стосовно змісту та форм освітнього процесу з підготовки майбутніх фахівців-економістів; роль і місце вищої економічної освіти в системі професійної підготовки фахівців і відповідні форми її організації, методи і педагогічні технології (групова робота, метод «мозкового штурму», метод проєктів, комунікативні тренінги, метод «керуючого тексту», метод кейсів, метод «модерації», бізнес-симуляція, інтернет-ігри тощо), методологічний інструментарій; специфіку організації науково-дослідницької і самостійної роботи в університетах Азербайджану.

Подальшого розвитку набули: теоретичні положення про неперервність у вищій економічній освіті; ідеї розвитку компетентнісної освітньої парадигми економічної освіти.

Практичне значення одержаних результатів вбачаємо у виробленні рекомендацій щодо організації освітнього процесу у ВНЗ України з підготовки здобувачів вищої економічної освіти у галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 051 «Економіка», 056 «Міжнародні економічні відносини»; галузі знань 07 «Управління та адміністрування» за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування», 072 «Фінанси, банківська справа та страхування», 073 «Менеджмент», 075 «Маркетинг», 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»; наданні практичних порад колегам-науковцям з питань педагогічної компаративістики, зокрема з питань становлення та розвитку вищої економічної освіти в Азербайджані.

Матеріали дисертаційної роботи видаються актуальними для розроблення освітніх програм для першого (бакалаврського), другого (магістерського) рівнів вищої освіти (галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» та 07 «Управління та адміністрування»); навчальних планів та профілів освітніх програм. Теоретичні положення дисертації можуть бути застосовані під час підготовки лекційних занять і практичних завдань у ВНЗ, які здійснюють професійну підготовку майбутніх економістів, а також під час освітньої діяльності на третьому освітньо-науковому рівні з підготовки докторів філософії в галузі знань 01 Науки про освіту (напр. викладанні навчальних дисциплін «Компаративістика у сфері освіти», «Порівняльна педагогіка», «Порівняльна освітня політика»), слухачами курсів післядипломної освіти та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Азербайджанського Державного Аграрного Університету (Акт-впровадження від 02 лютого 2017 р.); Азербайджанського Технічного Університету (довідка від 16 січня 2017 р.); у навчально-виховний процес Кременчуцького льотного коледжу НАУ (акт впровадження №01-192/146 від 02.07.2017р.), Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету (акт впровадження № 309 від 08.02.17.).

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження викладено в доповідях і обговорено на наукових, науково-практичних, науково-методичних конференціях різних рівнів:

– *міжнародних*: «Veda a vznik – 2015» (Praha, Чехія, 2015); «Формування державної освітньої політики: філософські, теоретичні та прикладні аспекти» (Київ, 2016); «Развитие науки в XXI веке» (Харків, 2016); «Cutting-edge science – 2016» (Sheffield, Велика Британія, 2016); «Актуальні проблеми в системі неперервної освіти: загальноосвітній навчальний заклад – доуніверситетська підготовка – вищий навчальний заклад» (Київ, 2016); «Соціально-економічні, політико-правові та соціокультурні процеси в Україні та світі» (Київ, 2016);

– *всеукраїнських*: «Шляхи вдосконалення позааудиторної роботи студентів» (Суми, 2016); «Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації» (Дніпро, 2016).

Публікації. Найважливіші положення та результати дисертаційної роботи відображено у 14 наукових одноосібних публікаціях, серед яких 5 – у провідних фахових виданнях, затверджених МОН України (з них 3 – у наукових періодичних виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз); 1 стаття – у зарубіжному періодичному науковому журналі (Австрія); 8 статей – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій різного рівня.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ В АЗЕРБАЙДЖАНІ

У Розділі 1 здійснено аналіз сучасного рівня конкурентоспроможності освіти АР на основі світових рейтингів; виявлено особливості законодавчо-нормативного і педагогічного контексту становлення та розвитку сучасної економічної освіти в Азербайджані; з'ясовано роль економічної освіти Азербайджану в упровадженні інноваційної моделі розвитку країни; досліджено специфіку управління системою вищої економічної освіти в Азербайджані у порівняльному контексті з країнами Чорноморського регіону.

1.1. Аналіз сучасного рівня конкурентоспроможності освіти Азербайджанської Республіки на основі світових рейтингів

Сучасні національні економіки різняться між собою як за розміщенням, кількісними показниками (територія, населення, ресурсний потенціал тощо) так і за ключовими якісними характеристиками. Для розуміння і оцінювання відмінностей між національними економіками, визначенням їх місця і перспектив розвитку у світовому господарстві застосовують метод систематизації країн за певними ознаками: географічною, організаційною, економічною, соціально-економічною, системною.

Розглядаючи особливості провідних сфер суспільної діяльності, включно з сферою освіти, важливо зазначити, що АР є країною, що за географічною ознакою належить до Південно-західної Азії. Стисло схарактеризуємо досліджувану країну.

Азербайджан, офіційно АР (Azərbaycan Respublikası) (столиця м. Баку) є державою на перетині Південно-Східної Європи та Західної Азії, розташована на узбережжі Каспійського моря. Межує на півночі з Росією, на заході з Вірменією, Грузією, Туреччиною, на півдні – з Іраном. Країна має

членство в Організації Об'єднаних Націй (ООН), ГУАМ (Організація за демократію та економічний розвиток, регіональне об'єднання з чотирьох держав – Грузії, України, Азербайджану та Молдови), СНГ (Співдружність Незалежних Держав – регіональна організація, до якої входять деякі пострадянські країни) [4].

Територія Азербайджанської Республіки становить 86,6 тис. кв. км, населення – 9 494 000. За інформацією ООН, АР займає 0,06 % території світу, питома частка у всесвітньому виробництві продукції та послуг складає 0,03%, у міжнародній торгівлі – 0,01 % [4].

АР є демократичною, правовою, світською державою, що розвивається на засадах економічних ринкових відносин. У Республіці державна влада обмежується у внутрішніх питаннях тільки правом, а в зовнішніх – тільки положеннями, що випливають з міжнародних договорів, учасником яких вона є. Державна влада організовується на основі принципу розподілу влади: Законодавчу владу здійснюють однопалатні Національні Збори – Міллі-Меджліс (азерб.: Milli Məclis) АР, який складається з 125 депутатів, обраних на 5-річний термін. Виконавча влада належить Президенту Азербайджанської Республіки, посаду якого введено у 1991 році. Президент обирається на загальних зборах таємним голосуванням на 5 років. Нинішній президент Азербайджану – Ільхам Алієв. Вищий орган виконавчої влади – Кабінет Міністрів, що призначається Президентом, а також затверджується Міллі-Меджлісом. Дії органів влади регламентуються Конституцією Республіки, прийнятою на референдумі у листопаді 1995 року. Судову владу здійснюють суди. Законодавча, виконавча і судова влади взаємодіють відповідно до положень Конституції АР [4].

АР налагодила дипломатичні відносини із 160 країнами світу. Країна бере участь у багатьох регіональних і міжнародних організаціях: ООН, ОБСЄ, СНД, ГУАМ, Організація Економічного Розвитку (ОЕР), Організація Чорноморського Економічного Співробітництва (ОЧЕС), Організація

Ісламського Співробітництва, Тюркська Рада, Програма НАТО «Партнерство заради миру» [4].

АР за висновками багатьох учених [1; 2; 36; 61; 70; 102] має значний потенціал (економічний, природний, людський тощо), який зможе забезпечити їй швидкий прорив у досягненні високих показників соціально-економічного розвитку, прискорення темпів реформування ключових сфер розвитку країни, включно з підготовкою фахівців з економіки.

Наявні в азербайджанській освітній спільноті теоретичні і прикладні напрацювання (А. Аґаєв [250; 251], А. Асланов [257], М. Ваґіров [272], Р. Əsgərova [301; 302], А. Кərimov [322], Е. Кərimov [323] Z. Məmmədov [342; 343; 344; 345], Ə. Muradov [338], С. Qurbanov [363], S. Salimov [376], А.Таґієв [383; 384], Е. Vəliyev [292; 293; 294] та інші) свідчать про високі показники розвитку сучасної вищої економічної освіти в Азербайджані, успіхи в реформуванні ключових сфер життєдіяльності країни.

Відповідно до Концепції розвитку «Азербайджан-2020: погляд в майбутнє» [270], у якій визначено пріоритетні напрями модернізації економіки і технологічного розвитку країни, формування людських ресурсів нової якості є одним з чинників економічного і соціального прогресу суспільства, серед яких – запровадження новітніх енергетичних та інформаційних технологій, розвиток космічних і телекомунікаційних систем, системне підвищення енергоефективності тощо. Тому, оновлення змісту й форм вищої економічної освіти в провідних державних університетах Азербайджану, зокрема в BDU, ADIU, AzTU, ADAU тощо, зумовлює нові вимоги до освітніх продуктів, що застосовуються у практиці професійної підготовки майбутніх економістів країни.

Порівняльний аналіз інноваційної складової професійної підготовки майбутніх економістів у вищій освіті Азербайджану [1; 69; 80; 107; 153; 192; 211; 278; 300; 339; 340; 351; 364; 366; 372; 380; 397; 398; 399] свідчить, що вищі навчальні заклади (ВНЗ) країни зорієнтовані на поліпшення своїх

позицій в усіх показниках, що визначають статус країни у всіх світових рейтингах [6; 7; 8; 10; 101; 207; 208; 209].

Оскільки вища економічна освіта Азербайджану є потужним детермінантом соціально-економічного розвитку країни, яка прагне досягнути високих стандартів життя людей, бути конкурентною у всіх сферах діяльності на світових ринках послуг, вважаємо за доцільне проаналізувати сучасний рівень конкурентоспроможності вищої економічної освіти Азербайджану на основі світових рейтингів.

Слід зазначити, що глобалізація як сучасна тенденція розвитку світової цивілізації спонукала до створення рейтингів конкурентоспроможності країн, що дає об'єктивні дані про динаміку зростання показників щодо ведення бізнесу, перспектив інвестування в економіку країни, ефективності реформування усіх сфер діяльності країни, зокрема й економічної освіти. Найбільш відомими й визнаними у світі є низка рейтингів, дані яких доцільно застосувати в аналізі сучасного рівня конкурентоспроможності вищої економічної освіти Азербайджану. До уваги візьмемо такі:

1. Рейтинг Глобальної Конкурентоспроможності («The Global Competitiveness Report» [8];
2. Звіт Всесвітнього Банку про Ведення бізнесу («Doing-Business») [304];
3. Індекс Людського Розвитку (ІЛР) («Human Development Index (HDI)») [101];
4. Індекс Процвітання країн світу Інституту Legatum («The Legatum Prosperity Index») [207];
5. Рейтинг країн світу за Рівнем Освіти («Education Index») [208];
6. Рейтинг країн світу за Рівнем Витрат на Освіту (згідно бази даних Всесвітнього Банку «World Development Indicators») [209].

Відразу зауважимо, що для компаративного аналізу («по горизонталі», тобто порівняння з іншими країнами, й «по вертикалі» – аналізу динаміки показників розвитку Азербайджану у різні роки) було обрано переважно ті світові рейтинги, які мають показники, які тією чи іншою мірою обов'язково

пов'язані з освітою. Крім того, відповідно до завдань дослідження урахуємо найсучасніші дані, що дадуть змогу об'єктивно визначити актуальний рівень конкурентоспроможності вищої економічної освіти Азербайджану.

Передусім вкажемо на дослідження З. Велієва [62; 63], інформаційні ресурси [7], що дають змогу виявити динаміку показників щодо конкурентоспроможності АР у різні роки (порівняльний аналіз «по вертикалі»). Їх аналіз дав змогу виявити, що широке визнання світовою спільнотою досягнень Азербайджану в економічному секторі розвитку розпочалося у середині першого десятиліття ХХІ століття [29, с. 10-11].

Студіювання інформаційних джерел, дало можливість з'ясувати, що З. Велієв проаналізувавши дані з розвитку економіки Азербайджану за тривалий період, зазначив: «За 2003-2011 рр. у реальному вираженні ВВП країни виросло у 3 рази, зокрема й по нафтовому сектору в 2 рази, доходи державного бюджету за цей час виросли в 9,3 рази, зовнішньо торгівельний обіг – у 5,4 рази, стратегічні валютні резерви країни – у 19 разів. Обсяг позитивного балансу поточних операцій у 2010 році виріс у 90 разів порівняно з 2005 роком» [62, с. 71]. Все це, на думку вченого, є «показником економічної сили країни» [там само].

Цінними для розв'язання завдань нашого дослідження є інформаційні ресурси [7], що містять дані про поступальну позитивну динаміку розвитку економіки Азербайджану: у 2008-му році Світовий Банк (СБ) оголосив Азербайджан самою реформаторською країною у світі; у звіті «Про Розвиток Людства» Програми Розвитку ООН на 2010-й рік Азербайджан піднявся з групи «середній рівень розвитку людини» в групу «високий рівень розвитку людини»; Індекс Розвитку Людини в Азербайджані з 1995-го року по 2011-й рік зріс на 27% і піднявся з 0,563 до 0,713; в Рейтингу глобальної конкурентоспроможності країн світу Азербайджан займає 55-е місце серед 142 країн, за індексом стабільності макроекономічного середовища – 16-е, за ефективністю ринків праці – 14-е місце. У звіті «Doing Business – 2011» серед 183-х країн Азербайджан зайняв 54-е місце [7]. Станом на 2016 рік країна

утримує високі позиції у світових рейтингах, що й визначено пріоритетом Концепції розвитку «Азербайджан-2020: погляд в майбутнє» [153].

Оскільки, однією з часткових гіпотез нашого дослідження є те, що розвиток економіки країни прямо пропорційно залежить/визначається рівнем розвитку економічної освіти й якістю підготовки фахівців з економіки, проаналізуємо сучасний рівень конкурентоспроможності вищої економічної освіти Азербайджану на основі світових рейтингів 2015-2016 років.

Як зазначалося вище, одним із ключових показників інвестиційного клімату в країні є рейтинг Doing-Business, який визначається кожного року СБ. Рейтингова оцінка базується на узагальненні даних з десяти позицій (табл. 1.1). Натепер Азербайджан піднявся в міжнародному рейтингу Doing-Business-2016 відразу на 17 позицій й зайняв 63-тє місце у світі [304]. Так, за даними табл.1.1, нині Азербайджан поліпшив свої показники за шістьма з десяти критеріїв.

Результати цього дослідження дають підставу для висновку про те, що ці показники є кращими за всю історію спостережень. З усіх критеріїв, за якими оцінюються економіки країн світу, в Азербайджані, за даними СБ, краще за все виявляється позиція з реєстрацією підприємств. Слід зазначити, що високе визнання Азербайджану як країни, що отримала за версією СБ статус самої реформаторської країни світу, було у 2008-му році. Таким чином, державна програма досягла поставлених перед собою основних цілей – забезпечення балансу економічного розвитку регіонів, підвищення соціального добробуту і рівня життя громадян в сільських районах, послідовного і координованого проведення заходів, спрямованих на динамічний розвиток економіки країни, зокрема нафтового сектора [7].

Азербайджану вдалося впродовж тривалого часу (до 2016 року включно) зберегти за собою світове визнання як країни, що має високу інвестиційну привабливість. Так, міністр економіки і промисловості Азербайджану Сахиль Бабаєв у своєму виступі на форумі «Азербайджан – Великобританія» (м. Баку, 29 жовтня 2015 р.) зазначив: «Той факт, що країна входить до

списку найкращих за ознакою реформування країн світу, є наочним свідченням здійснюваних реформ, лібералізації економіки, поліпшення бізнес-клімату» [304].

Таблиця 1.1.

Основні показники Азербайджану в рейтингу інвестиційної привабливості (2015-2016 роки)

№ п/п	Критерій	Рейтинг 2015	Рейтинг 2016	Зміни
1.	Реєстрація підприємств	12	7	+ 5
2.	Отримання дозволів на будівництво	150	114	+ 36
3.	Підключення до системи електропостачання	159	110	+ 49
4.	Реєстрація власності	10	22	- 12
5.	Кредитування	104	109	- 5
6.	Захист інвесторів	51	36	+ 15
7.	Стягнення податків	33	34	- 1
8.	Міжнародна торгівля	166	94	+ 72
9.	Забезпечення виконання контрактів	31	40	- 9
10.	Ліквідація підприємств	94	84	+ 10

Експерти стверджують, що рейтинг СБ про інвестиційну привабливість країни, є підставою для аналізу іноземних інвесторів щодо доцільності вкладення капіталу (зокрема, в нафтовий сектор), що важливо для сучасної економіки Азербайджану. Притік інвестицій в економіку країни є стимулом для підвищення уваги до професійної підготовки економістів у ВНЗ країни з тим, щоб розвиток наукоємних секторів промисловості і сфери високих

технологій знайшов кадрову підтримку. Не менш важливим є також створення ефективного економічного законодавства, поліпшення умов ведення бізнесу [304], що не можливо без компетентних фахівців у сфері економіки.

Про позитивну динаміку країни в сфері економічного розвитку свідчать також й дані Звіту «Про Розвиток Людства Програми Розвитку Організації Об'єднаних Націй на 2010-й рік», згідно якого Азербайджан піднявся з групи «середній рівень розвитку людини» в групу «високий рівень розвитку людини». Серед 169 країн, що були проаналізовані у звіті, Азербайджан було визначено державою, що досягла найшвидшого темпу зростання з 2005 року. Так, у 2005-му році Азербайджан займав 105-е місце, а у 2010-му році він піднявся на 67-е місце. [7].

Прослідкувати результативність розвитку країни дає Індекс Людського Розвитку (ІЛР) / Human Development Index (HDI). Для нашого дослідження динаміка цього показника для Азербайджану надзвичайно важлива, оскільки ІЛР (або Індекс Розвитку Людського Потенціалу) окрім Індексу тривалості життя, Індексу валового національного доходу, включає *Індекс освіченості* (виділено мною – О. А.) – доступ до освіти, що вимірюється середньою очікуваною тривалістю навчання дітей шкільного віку і середньою тривалістю навчання дорослого населення. Вкажемо, що ІЛР щорічно розраховується експертами Програми Розвитку Організація Об'єднаних Націй (ПРООН) спільно з групою незалежних міжнародних експертів і стандартизується у вигляді числових значень від 0 до 1 [101].

ІЛР в Азербайджані з 1995-го року по 2011-й рік зріс на 27% і піднявся з 0,563 до 0,713 [7]. При цьому протягом цього періоду передбачувана тривалість життя на момент народження зросла на 5 років, а передбачуваний термін навчання – на 3 роки [7]. За даними Human Development Index 2015 (остання редакція 30.10.2016 року) серед 188 країн Азербайджан отримав 78 місце (HDI = 0,751). Для порівняння: Україна 2015 року посіла 81 місце (HDI = 0,747) [101]. Очевидно, що на рівні цього показника відбилися коливання цін на сировинному ринку (для Азербайджану), зміни у курсах валют, геополітична невизначеність (для України).

Важливим інтегральним показником, що визначає в будь-якій країні світу взаємопов'язаність рівня вищої освіти, системи професійної підготовки фахівців та розвитку економіки країни є конкурентоспроможність. З огляду на це, проаналізуємо ситуацію в Азербайджані за вказаним показником, використовуючи дані міжнародних рейтингів [6; 8; 10; 101; 207; 208; 209; 304].

За даними Рейтингу Глобальної Конкурентоспроможності за 2016-2017 роки (The Global Competitiveness Report 2015-2016) Азербайджан зайняв високі позиції: 37 місце серед 138 країн світу (у 2015 р. це була 40-а позиція серед 140 країн; у 2014 р. – 38-ма позиція; у 2013 р. – 39 позиція) [6; 8]. Зазначимо, що під конкурентоспроможністю країни в дослідженні Всесвітнього Економічного Форуму (ВЕФ) розуміється «набір інститутів, політик і чинників, які визначають продуктивність економіки», при чому остання впливає на рівень достатку, якого потенційно може досягнути та чи інша країна [6]. Для проведення дослідження використовують дані Міжнародного валютного фонду, Організації Об'єднаних Націй, Всесвітньої організації охорони здоров'я, а також щорічного опитування підприємців, яке проводить сам ВЕФ. Індекс глобальної конкурентоспроможності розраховується на основі 113 показників, які розбиті на 12 груп: інститути, інфраструктура, макроекономічна кон'юнктура, охорона здоров'я, *шкільна освіта, вища освіта, професійна підготовка* (виділено мною – О.А.), ефективність товарних ринків і ефективність ринку праці, рівень розвиненості фінансового ринку і технологічний рівень, розмір ринку, розвиненість бізнесу та інновацій [6].

За даними ВЕФ Індекс конкурентоспроможності Азербайджану складає 4,6 за шкалою, де 7 балів максимальні. Порівняльний аналіз за цим показником дав змогу виявити, що першу десятку лідерів рейтингу представляє Швейцарія, Сінгапур, США, Нідерланди, Німеччина, Швеція, Велика Британія, Японія, Гонконг, Фінляндія [8]. Відзначимо, що за даними ВЕФ в Рейтингу Глобальної Конкурентоспроможності за Азербайджаном закріпилися лідерські позиції серед країн СНД (Росія має 43 місце; Казахстан – 53 місце). Що стосується інших країн пострадянського простору, то Грузія

зайняла 59 місце в рейтингу, Таджикистан – 77 місце, Вірменія – 79 місце, Україна – 85 місце, Молдова – 100 місце, Киргизстан – 111 місце [8].

В контексті нашого дослідження важливо вказати, що досягти таких показників Азербайджану вдалося за рахунок якіснішого й осяжнішого охоплення освітою і реформами, що дало змогу на тлі падіння цін на нафту й зниження макроекономічних показників, поліпшити бізнес-середовище і ефективність ринку товарів [8]. Перспективність розвитку країни визначає те, що Азербайджан займає згідно даних ВЕФ за підпунктами «Прискорення ефективності» – 69 місце; «Інновації» – 66-е місце; «Інституціоналізація» – 64 місце; «Інфраструктура» – 65-те місце; «Макроекономічне середовище» – 10 місце (6,35 балів); «Здоров'я і початкова освіта» – 102 місце; «**Вища освіта і професійна підготовка**» – 89 місце (виділено мною – О.А.); «Ефективність ринку товарів» – 66 місце; «розвиненість фінансового ринку» — 114; «Технологічна готовність» – 57 місце; «Масштаби ринку» – 67-ме місце. Азербайджан увійшов також у топ-перелік 27 держав, який об'єднує найбільш конкурентоспроможні країни в окремих галузях, а також учасників «великої двадцятки» (G20) [6]. Важливо вказати й на те, що у 2013 році Азербайджан отримав членство у Глобальному Форумі з прозорості в податковій сфері та інформаційному обміні при Організації економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР) [10].

Об'єктивності для аналізу даних щодо взаємозв'язку економічного розвитку країни та стану системи освіти додасть інформація щодо рівня Індексу процвітання країн світу Інституту Legatum («The Legatum Prosperity Index») що являє собою комбінований показник, що вимірює досягнення країн щодо їх благополуччя. Важливо вказати, Індекс прораховується на основі дев'яти позицій (індикаторів), які відбивають різні аспекти життя суспільства і параметри суспільного благополуччя: 1) економіка; 2) підприємливість; 3) управління; 4) **освіта** (виділено мною – О.А.); 5) охорона здоров'я; 6) безпека; 7) громадянські свободи; 8) соціальний капітал; 9) екологія. Рейтинг кожної країни визначається шляхом вираховування

середньозваженого значення вказаних індикаторів як основи процвітання. Статистичні дані отримуються з матеріалів ООН, СБ, Всесвітньої Торгівельної Організації, Gallup, Economist Intelligence, Unit, IDC, Pyramid Research та інших міжнародних інститутів та дослідницьких центрів [207]. Відповідно даних станом на 07.11.2016 року The Legatum Prosperity Index 2016 року для Азербайджану склав 53,43, що відповідає 103 місцю серед 149 країн світу (для порівняння: Україна має індекс 52,59, що відповідає 107 позиції Рейтингу).

Оскільки, на наше переконання, аналіз сучасного рівня конкурентоспроможності вищої економічної освіти Азербайджану на основі світових рейтингів не можливий без Рейтингу країн світу за Рівнем Освіти («Education Index») [208] та Рейтингу країн світу за Рівнем Витрат на Освіту (згідно бази даних Всесвітнього Банку «World Development Indicators») [209], схарактеризуємо й їх дані.

Передусім укажемо, що Індекс Рівня Освіти в країнах світу є комбінованим показником Програми Розвитку ООН (ПРООН) і одним із ключових показників соціального розвитку. Він застосовується для розрахунку ІЛР в рамках спеціальної серії звітів ООН про розвиток людини. Цей Індекс вимірює досягнення країни з точки зору досягнутої освіти її населення за двома основними критеріями: 1) Індекс грамотності дорослого населення (2/3 ваги); 2) Індекс сукупної частки тих, хто вчиться в системі початкової, середньої та вищої освіти (1/3 ваги). Вказані два показники виводяться у підсумковий Індекс. Який стандартизується у вигляді числових значень від 0 (мінімальне) до 1 (максимальне). Дані про грамотність населення надходять з офіційних результатів національних переписів і порівнюються з показниками, що обраховуються Інститутом Статистики ЮНЕСКО [208]. Індекс поновлюється один раз на два-три роки, при цьому звіти ООН, зазвичай, надходять із запізненням на два роки, оскільки потребують міжнародного співставлення після публікації даних національними статистичними службами [208].

За останньою редакцією від 30.10.2106 року дані надані станом на 2014 рік (опубліковані 2015 р.) Рейтинг країн світу за Індексом Рівня Освіти (United Nation Development Programme: Education Index 2014.) серед 188 країн Азербайджан зайняв 69 позицію (Індекс = 0,704). У порівнянні: Україна займає 36 місце з індексом 0,799 [208].

Не менш значущим показником, що відображає міру уваги держави до освіти громадян і є одним із базових показників соціального розвитку – це Рейтинг країн світу за Рівнем Витрат на Освіту. Інвестиції в освіту є не лише важливим засобом збільшення людського капіталу і поліпшення перспектив економічного розвитку, а, на думку експертів, «вони мають і власну цінність, оскільки освіта розширює світогляд людей, забезпечує їм можливість для самореалізації, сприяє їх матеріальному благополуччю і здоровому способу життя» [209].

Важливо вказати, що рівень національних витрат на освіту є відносною величиною (відсотки від валового внутрішнього продукту – ВВП), що розраховується як загальний обсяг державних і приватних витрат на освіту впродовж усього календарного року, включаючи державні бюджети усіх рівнів, приватні фонди, зовнішні займи, гранти й пожертви від міжнародних закладів і недержавних установ [209]. За даними Рейтингу країн світу за Рівнем Витрат на Освіту (остання редакція 30.10.2016 р.) Азербайджан займає 120 позицію серед 188 країн (3,2 % ВВП). Україна з урахуванням того, що залучає фінансування міжнародних інституцій, зокрема Європейського Союзу, посідає 57 місце (5,3 % ВВП) [209]. Дисонанс, що виявляється у показниках Індексами Людського Розвитку (Азербайджан випереджає Україну) і Індексами Освіти та Витрат на Освіту (Азербайджан поступається Україні), створює науковий прецедент для виявлення причин цього феномену, що посилює актуальність цього порівняльного дисертаційного дослідження.

Узагальнюючи викладене у п.п. 1.1 зазначимо, що численні міжнародні організації (ЮНЕСКО, СБ, ООН, ОЄСР тощо), які формують сучасні погляди

на перебіг цивілізаційного процесу, визначають людський капітал вирішальним чинником економічного, соціально-культурного зростання країни, детермінантою підвищення її конкурентоспроможності на світовій арені. У зв'язку з цим нова парадигма розвитку вищої економічної освіти в умовах глобалізації та трансформаційних змін у характеристиках цивілізаційного процесу висуває на перший план не нагромадження матеріальних благ, а розвиток людського потенціалу у формі економічних знань. З огляду на це, виявлення особливостей становлення та розвитку сучасної економічної освіти в Азербайджані визначено як напрям перспективної наукової розвідки, результати якої будуть представлені у наступному підрозділі.

1.2. Особливості становлення та розвитку сучасної економічної освіти в Азербайджані

Порівняльний аналіз інформаційних джерел у галузі освіти, які містяться у міжнародному науковому обігу, виявляє, що в теорії та практиці професійної підготовки фахівців з вищою освітою накопичено значний потенціал, який може стати основою для вдосконалення підходів до професійної підготовки майбутніх економістів.

З огляду на те, що світові тенденції глобалізації та інтернаціоналізації систем вищої економічної освіти в багатьох країнах світу визначають актуальні пріоритети розвитку галузі, зумовлює доцільність застосування компаративного підходу до вивчення зарубіжного досвіду підготовки економістів у ВНЗ. В інформаційному обігу з'являються наукові праці, присвячені дослідженню досвіду підготовки економістів за рубежом, зокрема у США (О. Войнаровська [65], В. Палінчак [189] та інші), країнах СНГ (А. Аменд [43], І. Балашова [43], З. Караєва [105]; З. Мамедов [137] та інші), країнах Європи (М. Вачевський [57], Л. Євенко [90], А. Загородня [91], Л. Отрощенко [185; 186], О. Романовський [213], О. Шевчук [243], О. Ножовнік [165] та інші) тощо.

Водночас у порівняльних дослідженнях бракує праць, які розкривають особливості професійної підготовки майбутніх економістів в країнах Чорноморського регіону, зокрема в АР, що вирізняється швидкими темпами запровадження інновацій у систему вищої економічної освіти. З огляду на це, передусім, вибудуємо логіку наших дослідницьких кроків відповідно до завдань дисертаційної роботи: виявимо особливості законодавчо-нормативного педагогічного і контексту становлення та розвитку сучасної вищої економічної освіти в університетах АР у цьому підрозділі (1.2) дисертації, що буде ґрунтуватися на такій джерельній базі:

– укази Президента, нормативні документи уряду та органів регіональної влади [75; 93; 176; 261], зокрема й у сфері освіти [267; 268]; офіційні національні документи у сфері освіти Азербайджану, у тому числі законодавчі акти у сфері освіти [172; 206]; Концепція розвитку «Азербайджан – 2020: погляд в майбутнє» (2012) [270], «Державна стратегія з розвитку освіти в Азербайджанській Республіці» (2013) [79], «План дій з реалізації Державної стратегії по розвитку освіти в Азербайджанській Республіці» (2015) [192]; доповіді про розвиток національної освіти [86; 87; 188; 262; 264]; національні програми розвитку освіти [76; 77; 78; 263; 265; 266; 378] та ін.;

– електронні ресурси: веб-сайт Міністерства Освіти АР [141]; веб-сайти ВНЗ Азербайджану (Азербайджанський Державний Аграрний Університет (ADAU) [12]; Азербайджанський Технічний Університет (AzTU) [13]; Азербайджанський Державний Економічний Університет (ADIU) [15]; Бакинський Державний Університет (BDU) [41] та ін.);

– статистичні дані та звіти, які відображають основні показники стану й тенденцій розвитку економічної освіти та підготовки фахівців у галузі економіки в Азербайджані [117; 160; 173; 177; 198; 199; 225; 244; 277] тощо.

Загально визнаним є те, що розвиток освіти є важливою складовою частиною концепції розвитку для кожної країни. Не виключенням є і Азербайджанська Республіка. Заходи, здійснювані в країні, свідчать про те, що лише за останні 10-15 років було ухвалено декілька комплексних і

численні цільові бюджетні програми, загальна кількість яких складає понад 100 [64, с. 85]. До тих, які значною мірою вплинули на розвиток системи освіти можна, на нашу думку, назвати такі:

– Комплексні Програми: «Державна Програма зі зниження бідності та економічному розвитку Азербайджанської Республіки (2003-2005 роки)»; «Державна Програма з соціально-економічного розвитку регіонів Азербайджанської Республіки (2004-2008 роки)»; «Державна Програма з соціально-економічного розвитку регіонів Азербайджанської Республіки (2009-2013 роки)»; «Державна Програма з соціально-економічного розвитку регіонів Азербайджанської Республіки (2014-2018 роки)» [187];

– Цільові Програми: «Державна Програма з розвитку творчого потенціалу обдарованих дітей (молоді) (2006-2006 роки)»; «Програма із забезпечення загальноосвітніх шкіл Азербайджанської Республіки обладнанням»; Державна програма з інформатизації системи освіти в Азербайджанській Республіці у 2008-2012 роках»; «Програма з розвитку освіти дітей, що потребують особливого піклування (з обмеженими можливостями здоров'я) в Азербайджанській Республіці»; «Програма з оновлення дошкільної освіти в Азербайджанській Республіці (2007-2010 роки)»; «Програма Розвитку професійно-технічної освіти в Азербайджанській Республіці (2007-2012 роки)»; «Державна Програма з передачі дітей з дитячих закладів в сім'ї та альтернативного піклування в Азербайджанській Республіці (2006 – 2015 роки)»; «Державна Програма з реформи в системі вищої освіти в Азербайджанській Республіці в 2009-2013 роках»; «Державна Програма з реформи в системі вищої і середньої спеціальної освіти в Азербайджанській Республіці в 2009-2013 роках» [188]. На часі розроблення системи моніторингу та оцінювання результативності реалізації комплексних і цільових Програм, ефективності бюджетного планування й бюджетних витрат в системі освіти Азербайджану.

Важливим документом, що визначає сьогодення системи освіти досліджуваної країни «Державна стратегія з розвитку освіти в

Азербайджанській Республіці» [79]. Пріоритетом на найближче десятиліття визначено «створення системи освіти, що має лідируючі позиції серед інших країн світу, компетентних педагогів, передові технології, якісні результати і основи справедливості. Система освіти в Азербайджані повинна бути економічно життєздатною і відповідати провідним міжнародним стандартам освіти. Реалізація стратегії дасть змогу реструктурувати зміст освіти, підготовку кадрів, систему управління освітою та інфраструктуру освіти у відповідності з продуктивними міжнародними практиками і Концепцією розвитку» [79]. Таким чином, за висновком Незалежної Профспілки Працівників Освіти Азербайджану, освіта в країні забезпечить консолідацію економіки, що будується на знаннях, створення інформаційного суспільства і сталого розвитку країни [9].

Оскільки в локусі нашого дослідницького інтересу є аналіз особливостей становлення й розвитку сучасної системи економічної освіти Азербайджану, стисло схарактеризуємо систему освіти країни з огляду на деякі значущі історичні аспекти означеного процесу.

Під час опрацювання джерельної бази дослідження [9; 141; 173; 271] було виявлено, що Міністерство Освіти Азербайджану як державну установу було створено 18 травня 1918 року, коли Азербайджанська Демократична Республіка оголосила про свою незалежність. Перша назва закладу була Міністерство Народної Освіти (МНО). Воно складалося з трьох відділів: загальної середньої освіти, вищої і середньої спеціальної освіти, професійних навчальних закладів. Рада міністрів Азербайджану затвердила МНО 30 червня 1920 року [9; 141]. За радянської влади в Азербайджані МНО було 28 квітня 1920 року було перетворене в Комісаріат народної освіти указом № 1 Ради Міністрів Азербайджанської РСР шляхом об'єднання усіх навчальних закладів в республіці під його безпосереднім керівництвом [9; 141].

Віховою подією для становлення системи освіти в Азербайджані стало те, що 1940 року Рада міністрів схвалила створення окремого Департаменту державного органу трудових резервів, який здійснював нагляд за діяльністю

професійних навчальних закладів. У 1959 році влада змінила відомство в Державний комітет професійно-технічної освіти, який функціонував до 1988 року. У 1959 році Рада міністрів також затвердила створення Комітету *вищої і середньої спеціальної освіти* (виділено мною – О.А.) шляхом передачі усіх установ середньої і вищої освіти під його контроль з 1964 до 1988 року Комітет вищої і середньої спеціальної освіти виступав незалежним агентством уряду. У 1988 році усі освітні агентства були скасовані указом Ради міністрів і замість них було створено Міністерство національної освіти. Міністерство було реорганізоване в Міністерство освіти Розпорядженням Глави держави від 3 вересня 1993 року. Правила Міністерства були затверджені Указом Президента від 1 березня 2005 року. 26 березня 1998 року було призначено міністром Міністерства Освіти АР Місіра Марданова [9; 141]. Розпорядженням Президента АР від 19 квітня 2013 року Міністерство Освіти очолює Мікаїл Джаббаров [4; 141; 173].

Натепер Міністерство Освіти очолює міністр і три заступники міністрів. Існує також окремий Департамент освіти в Баку. Функції міністерства включають, але не обмежуються дотриманням урядових процедур і політики у сфері освіти, наступні моменти: визначення концепції розвитку системи утворення Азербайджану і підготовка державних програм для їх реалізація, захист прав громадян на здобуття відповідної освіти, створення умов для рівності в навчальних закладах, забезпечення якості освіти, що надаються громадянам країни; створення економічних і організаційних моделей відповідно до сучасних стандартів; дотримання демократичних механізмів в управлінні; прогноз попиту ринків робочої сили у сфері спеціалізованих працівників освіти, підвищення наукового і процедурного потенціалу в освітніх установах; організація і розвиток міжнародних зв'язків у сфері освіти тощо. Нині існує 36 державних і 15 приватних ВНЗ в Азербайджані. У звітах Міністерства відзначається, що в 2009 році було 20953 студенти і 3526 аспірантів в університетах по всій країні. Нині є 104 925 студентів і аспірантів, що навчаються у ВНЗ, за винятком спеціалізованих ВНЗ. У

університетах працюють 11 566 викладачів і 12 616 учителів по всій країні [9].

Оскільки вища економічна освіта АР не існує окремішно, стисло представимо освіту країни як систему, яка законодавчо визначена в країні Законом АР «Про освіту» (2009) [93].

Відповідно до статті 18 Закону АР «Про освіту» (2009) дошкільна освіта є першим рівнем освіти, який розпочинається з 3-річного віку й здійснюється за основі відповідної освітньої програми.

В АР загальноосвітня шкільна освіта (стаття 19 Закону АР «Про освіту» (2009)) [93] є обов'язковою і складається з трьох ступенів – початкова, загальна середня і повна середня освіта. Вона розпочинається з 6-ти років і здійснюється в загальноосвітніх школах, в навчальних закладах спеціальної спрямованості, в гімназіях, ліцеях, в початкових і середніх професійно-спеціалізованих школах, а також в коледжах і школах при ВНЗ на підставі відповідних освітніх програм. *Початкова освіта* в АР охоплює з 1-го по 4-й класи. Її є розвиток у дітей здібностей до читання, письма і рахунку, формуванні початкових життєвих знань про людину, суспільство, і природу, елементів логічного мислення, естетичного і художнього смаку тощо. Початкова освіта здійснюється на підставі відповідної освітньої програми. *Завдання загальної середньої освіти* (з 5-х по 9-ті класи), яка є обов'язковою, полягає у формуванні в учнів усної мови і культури письма, умінь спілкування, розумової активності і логічного мислення, усвідомлених уявлень і відповідних знань з предметів, що входять в освітню програму, а також знань про розвиток світової цивілізації, уміння користуватися сучасними інформаційно-комунікаційними засобами, оцінювати події і уміння визначати напрям своєї майбутньої діяльності. Після закінчення загальної середньої освіти проводиться підсумкове оцінювання знань і учням, що успішно цей ступінь освіти, вручається відповідний державний документ – диплом (свідоцтво), який є основним для продовженні навчання на наступному ступені – повній середній освіті. Ступінь *повної середньої*

освіти (10-ті – 11-ті класи) забезпечує реалізацію талантів і здібностей учнів, підготовку їх до самостійного життя і вибору професії, формування активної громадянської позиції, шанобливе відношення до національних і загальнолюдських цінностей, прав і свободи людини і вміння спілкуватися на одній/декількох іноземних мовах тощо. На цьому ступені визначається напрям освіти – гуманітарний, технічний та ін. Завершується повна середня освіта Державною атестацією, за результатами якої випускникам видається у відповідному порядку документ державного зразка – атестат, який вважається основою для продовження освіти на наступних рівнях [93].

Початкова і середня професійно-спеціалізована освіта здійснюється на основі загальної середньої освіти на основі відповідних освітніх програм в установах професійно-спеціалізованої освіти, окремих організаціях, установах, біржах праці, організаціях із зайнятості і т.п. Цей рівень освіти забезпечує підготовку спеціалізованих робочих кадрів тощо відповідно до потреб суспільства і ринку праці. По його завершенні особам разом з сертифікатом, що визначає професію, видається атестат – відповідний Державний документ про повну середню освіту. Особи, які отримують початкову і середню професійно-спеціалізовану освіту на базі середньої загальноосвітньої школи, здобувають професію для різних сфер виробництва і послуг. Якщо цей рівень освіти здобувається в коледжах і відповідних структурах ВНЗ, то він завершується врученням випускникам професійно-спеціалізованого ступеня – «суббакалавра». Документ про середню професійно-спеціалізовану освіту надає право вступу у ВНЗ [93].

Вища освіта в Азербайджані здійснюється на базі повної середньої освіти та середнього професійно-спеціалізованої освіти і забезпечує підготовку висококваліфікованих фахівців з урахуванням потреб суспільства і ринку праці. Підготовка фахівців у ВНЗ країни має трьохступеневу систему освіти: перший – бакалавріат; другий – магістратура; третій – докторантура. Принагідно зазначимо, що аналогічні рівні вищої освіти в Україні було

введено в Україні лише з 2014 року (на п'ять років пізніше) Законом України «Про вищу освіту» (2014) [94].

На бакалавраті здійснюється підготовка фахівців з вищою освітою широкого профілю за різними напрямом. Випускникам, що закінчили вищу освіту на бакалавраті, присвоюється ступінь професійної вищої спеціалізації – «бакалавр». Відповідно до статті 22 п. 22.3 Закону АР «Про освіту» (2009) [93] до сфери трудової діяльності фахівців, що закінчили ступінь освіти бакалаврат, не входить науково-дослідницька і науково-педагогічна діяльність в закладах вищої освіти країни [93].

Магістратура в Азербайджанській республіці має за мету підготовку фахівців вищою освітою, що мають право займатися науково-педагогічною діяльністю в закладах вищої освіти і науково-дослідницькою діяльністю за обраною спеціалізацією (стаття 22 пп. 22.4 Закону АР «Про освіту» (2009) [93]. Освіта в магістратурі завершується захистом магістерської дисертації, за умови успішного захисту якої, випускникам присуджується ступінь вищої наукової спеціалізації – «магістр» [9; 173]. Відповідно до законодавства Азербайджану, прийом студентів до ВНЗ країни (на бакалаврат і магістратуру) здійснюється єдиною структурою – Державною Комісією з прийому студентів (ДКПС) [141; 411].

Відповідно до статті 23 Закону АР «Про освіту» (2009) [93] докторантура є найвищим рівнем вищої освіти, завершення навчання в якій надає можливість здобути наукові ступені доктора філософії з вказівкою галузі науки (пп. 23.3.1 Закону) і доктора наук з вказівкою галузі науки (пп. 23.3.2 Закону) [93]. Зазначимо, що зміни в законодавстві країни стосовно організації системи вищої освіти зумовлене прагненням країни до інтеграції у європейський простір вищої освіти. Про це можна прочитати на офіційних веб-сайтах провідних університетів країни [12; 13; 14; 15; 41], виступах Міністра освіти Микаїла Джаббарова [86; 87], численних інтерв'ю, що пов'язані з визначенням векторів співпраці ВНЗ Азербайджану [141]. При цьому АР активно посилює академічну співпрацю з країнами Організації

Чорноморського Економічного співробітництва (ОЧЕС) (англ. : Organization of Black Sea Economic Cooperation – BSEC) [182; 228], яку було створення на основі рекомендацій Парламентської асамблеї Чорноморського економічного співробітництва (ПАЧЕС) у 1997 року. Так, під час сесії ПАЧЕС в Бухаресті ніж 100 університетів з 12 країн ОЧЕС (Албанія, Азербайджан, Вірменія, Болгарія, Грузія, Греція, Молдова, Румунія, Сербія, Росія, Туреччина, Україна) об'єдналися у мережу університетів Чорноморського регіону (анг.: Black Sea Universities Network – BSUN) [282]. Серед актуальних тем, що були винесені на обговорення на 12-й Конференції ректорів університетів країн Чорноморського регіону (м. Тбілісі, Грузія, 12-15 травня 2016 р.) – це зміна ролі університетів в глобальному й регіональному контексті; оцінка нових тенденцій у сфері глобальних систем вищої освіти, що представляють інтерес для BSUN [282; 283].

Натепер в системі вищої освіти Азербайджану функціонує 26 університетів, 10 академій, 12 інститутів різних форм власності та інших структур [141]. До ВНЗ Азербайджану, що мають державну форму власності, входять 14 закладів; 12 приватних ВНЗ. Визнаними лідерами з професійної підготовки майбутніх економістів є BDU, ADIU, AzTU, ADAU. Серед академій високою якістю професійної підготовки фахівців з економіки відзначається Азербайджанська Державна Нафтова Академія.

Навчальний рік у ВНЗ країни складається з двох семестрів: перший починається у вересні і триває 17 тижнів, другий – зазвичай, розпочинається з кінця першої декади лютого і триває 18 тижнів. Загальна тривалість канікул зимових і літніх) становить 7-10 тижнів. Відповідно до Указу Президента Республіки І. Алієва [176] право самоврядування надано провідним ВНЗ – BDU, ADIU, AzTU, ADAU, Азербайджанській Державній Нафтовій Академії, фінансування яких здійснюється за спеціальною статтею державного бюджету країни.

Узагальнення праць учених [18; 36; 40; 62; 69; 102; 138; 210; 214; 215; 219; 231], що досліджують особливості становлення й розвитку системи

освіти вищої освіти Азербайджану у взаємозв'язку з економікою країни, дало змогу виявити низку проблем, з якими зіткнулися ВНЗ, що здійснюють професійну підготовку майбутніх економістів у перше десятиліття незалежності, а саме: 1) невизначеність стратегічних орієнтирів у розвитку вищої економічної освіти; 2) застосування застарілих навчальних планів, успадкованих від радянської освітньої системи, що не відповідали вимогам ринкової економіки 90-х років ХХ ст.; 3) недостатній рівень науково-дослідницької й викладацької готовності професорсько-викладацького складу ВНЗ здійснювати освітній процес у конкурентних умовах з європейськими та американськими університетами; 4) слабка мережа бібліотек, брак національних наукових шкіл і платформ для підготовки конкурентних фахівців у сфері економіки; 5) застарілий фонд інформаційних ресурсів тощо; 6) слабка спадкоємність освітнього середовища загальноосвітніх навчальних закладів і вищої школи. Не помилюся, якщо зауважу, що з подібними викликами зіткнулися майже всі країни, які вийшли з пострадянського простору. Проте, Азербайджану вдалося швидше реформувати систему освіти, ніж, наприклад Україні. Аргументом на користь цього умовиводу є те, що в Азербайджані відповідно до Концепції розвитку «Азербайджан-2020» [118] вже здійснюється перехід на 12 річну загальну середню освіту, а в Україні дотепер тривають дискусії щодо доцільності такого реформаційного кроку. Зазначимо, що практично у всіх розвинених країнах світу, що входять до Організації Економічного Співробітництва і Розвитку (ОЕСР) загальна середня освіта триває не менше 12 років. Важливість реформування загальної середньої освіти на основі профілізації старших класів ланку повної середньої освіти безперечно впливає й на створення того інноваційного середовища, що дасть змогу визначитися майбутнім абітурієнтам, зокрема економічних напрямів і спеціальностей, зі своїм вибором, а ВНЗ, що професійно готують економістів – мати вмотивованих до навчання й професійної реалізації студентів. Ще однією перевагою Азербайджану у реформуванні вищої освіти (порівнюючи з

Україною) є, як вже зазначалося, той факт, що трьохрівнева вища освіта (бакалавріат, магістратура й докторантура) були законодавчо введено з 2009 року, що на 5 років раніше української. Ще однією з переваг вищої освіти Азербайджану є тісна співпраця зі СБ, який надав кредити на здійснення освітніх реформ країни (1999-2004 рр.) [210], що уможливило за рахунок контрольованих витрат здійснити швидкий «ривок», запровадити інновації у систему підготовки майбутніх фахівців з вищої освіти, зокрема й економічної.

Аналіз аналітичних матеріалів [117; 160; 173; 177; 198; 199; 225; 244], висновків експертів [5; 6; 7; 8; 61; 102; 211; 216], напрацювань учених і освітян [2; 16; 217; 247; 248; 258; 273; 274; 275] змогу виявити низку закономірностей також з питань становлення й розвитку вищої економічної освіти країни. По-перше, тенденції розвитку, притаманні усім сферам життєдіяльності азербайджанського суспільства, не обійшла осторонь і систему економічної освіти. В основі цього розвитку, поза всяким сумнівом, лежать ідеї загальнонаціонального лідера і реформи, які здійснюються на основі цих ідей [244]. Оскільки питанням управління системою вищої економічної освіти, як утім і всією системою освіти в Республіці, опікується Президент АР Ільхам Алієв, відповідно його роль у визначенні пріоритетів розвитку усіх сфер, включно з освітою, є беззаперечною і визначальною, про що відзначено у всіх проаналізованих нами працях представників азербайджанської освітньої й наукової спільноти [153; 210; 244]. Так, А. Мурадов, ректор ADIU, пише: «Кроки, що робляться під уважним поглядом глави держави, здійснювані державні програми слугують досягненню якісно нових результатів в системі освіти. А це, в свою чергу, служить вдосконаленню національного кадрового потенціалу нашої країни» [153]. З огляду на те, що феномен управління системою освіти в Азербайджані є цікавим з позицій розуміння особливостей розвитку сучасної вищої економічної освіти, вважаємо за доцільне виокремити цей інформаційний блок в окремий підрозділ цього розділу і представити

результати нашої розвідки (у порівнянні з іншими країнами Чорноморського регіону) у пп. 1.4 Розділу 1.

Узагальнюючи інформаційні джерела [5; 6; 7; 8; 61; 102; 153; 210; 211; 216; 244] вкажемо, що вища економічна освіта в Азербайджані натепер вважається найбільш затребуваною і перспективною. Її надають провідні державні університети країни, лідерами яких є, як зазначалося вище, BDU, ADIU, AzTU, ADAU.

Важливо відмітити, що важливим відправним імперативом у підготовці економістів в університетах Азербайджану є Концепція розвитку «Азербайджан-2020: погляд в майбутнє» [270], у якій визначено пріоритетні напрями модернізації економіки і технологічного розвитку країни, орієнтовані на реальні потреби людей.

Погоджуємося з науковцями [153], що документ має важливе значення з точки зору формування людських ресурсів нової якості, що є одним з чинників економічного і соціального прогресу суспільства. Серед них – запровадження новітніх енергетичних та інформаційних технологій, розвиток космічних і телекомунікаційних систем, системне підвищення енергоефективності. Досягти цих цілей можна тільки за рахунок випереджального розвитку науки, ефективної підготовки високопрофесійних кадрів для усіх галузей економіки [153]. Таким чином, ухвалена Концепція розвитку «Азербайджан-2020: погляд в майбутнє» [270] є стратегічним документом розвитку країни, що визначає конкретні завдання в усіх сферах виробництва країни натепер і на перспективу. У їх числі – створення ефективної і інноваційної системи освіти, дієвої і справедливої системи управління системою вищої економічної освіти на основі державно-приватного партнерства, створення конкурентної системи підготовки фахівців у провідних ВНЗ країни, які здійснюють професійну підготовку майбутніх економістів.

Як зазначалося вище, сьогодення розвитку освіти в АР «Державна стратегія з розвитку освіти країни» [75], яка має концептуальний характер. У

документі враховано, що вища економічна освіта в Азербайджані повинна вийти на принципово новий рівень, відповідний запитам високорозвиненого суспільства. При цьому, основний акцент робиться на варіативну частину освітніх програм, що забезпечує індивідуалізацію освіти і систематичне оновлення усіх його аспектів з урахуванням змін у сфері культури, економіки, науки, техніки і технології, забезпечення можливостей для безперервності освіти протягом усього життя, інтеграцію освіти, науки і виробництва, розвиток дистанційної освіти і застосування сучасних освітніх технологій.

Державна стратегія з розвитку освіти в АР [75] передбачає також забезпечення академічної мобільності студентів у сфері вищої економічної освіти та інтеграцію національної системи економічної освіти у світову з урахуванням вітчизняного досвіду і традицій. Усі ці кроки націлені на те, щоб країна стала розвиненою і конкурентоздатною. Для забезпечення конкурентоспроможності країни, передусім, мають бути конкурентоспроможними фахівці, зокрема у сфері економіки.

Варто звернути увагу на те, що одним з актуальних завдань освітньої політики Азербайджану у сфері розвитку вищої економічної освіти останніми роками стає створення і застосування грантової системи, яка стимулює інноваційну, наукову діяльність в системі вищої економічної освіти, зокрема в провідних університетах країни. При цьому найбільшу увагу спрямовано на підвищення наукового рівня професорсько-викладацького складу університетів, адже, щоб передавати знання майбутньому фахівцеві з економіки, треба самому мати солідну базу знань і постійно працювати над собою. Викладач має бути дослідником, займатися наукою. Наукові дослідження ведуться на базі багатьох університетів і стимулюються грантами. Гранти виграють учені, які пропонують цікаві і цінні ідеї, рішення тих або інших проблем. При цьому перевага віддається тим ідеям, які, по-перше, раціональні, реальні і застосовні, і, по-друге, можуть дати економічний і соціальний ефект [153].

Викладене дає змогу здійснити деякі теоретичні узагальнення. Так, до особливостей сучасного етапу розвитку вищої економічної освіти Азербайджанської республіки можна віднести такі:

- по-перше, забезпечення зростання нових наукових економічних знань, процесів їх продукування та комерційного застосування, що створює умови для ефективної «капіталізації» випускників університетів Азербайджану, зростанню їх доданої вартості як фахівця на ринку праці;

- по-друге, формування ефективної моделі освітньої та науково-дослідницької діяльності університетів країни, розвиток системи грантових інструментів підтримки економічних наукових проектів з метою залучення науковців, талановитої молоді до реалізації програм національного значення, зокрема у сфері економіки й енергоресурсів країни;

- по-третє, сприяння професійній й академічній мобільності у системі вищої економічної освіти Азербайджану, що створює підґрунтя викладачам і студентам вищих навчальних закладів країни знайомитися з досвідом інших країн, набувати актуальних знань у сфері економіки з тим, щоб застосувати їх на батьківщині забезпечити впровадження інновацій у розвиток потенціалу країни, збільшенні її конкурентоспроможності на світовому ринку праці;

- по-четверте, втілення ідей компетентнісного підходу у професійній підготовці майбутніх економістів в університетах Азербайджану, що виявляється у наступному: 1) навчальна діяльність студентів є своєрідною проекцією їх майбутньої професійної діяльності, що потребує зорієнтованості на набуття умінь і навичок до формування і розвитку здатності практично діяти, застосовувати досвід успішної діяльності у визначені сфері – економічній; 2) великий обсяг навчальної інформації та індивідуальний спосіб оволодіння новими видами діяльності зумовлюють те, що навчальна діяльність студентів значною мірою визначається їх власною активністю, зокрема у процесі наукової та самостійної діяльності, спирається на осмислене набуття набору компетентностей, які необхідні для успішної

самореалізації у майбутній професійній діяльності як компетентного фахівця у сфері сучасної економіки.

Зазначимо, що виявлені особливості розвитку вищої економічної освіти в Азербайджані потребують глибшого розкриття й обґрунтування у процесі дослідження, чому буде надано предметну увагу у Розділі 2 (п. 2.2) дисертації. Проте, в процесі аналізу специфіки законодавчо-нормативного педагогічного і контексту становлення та розвитку сучасної вищої економічної освіти в університетах АР створено підґрунтя для наступного дослідницького кроку – з'ясування ролі економічної освіти Азербайджану в упровадженні інноваційної моделі розвитку країни, чому буде присвячено наступний підрозділ дисертації.

1.3. Роль економічної освіти Азербайджану в упровадженні інноваційної моделі розвитку країни

Сучасний етап розвитку вищої економічної освіти у високотехнологічних країнах світу в умовах глобалізації актуалізує удосконалення підходів до професійної підготовки майбутніх фахівців з економіки. В цивілізаційному контексті можна стверджувати, що національні економіки різняться між собою як за розміщенням, кількісними показниками (територія, населення, ресурсний потенціал тощо) так і за ключовими якісними характеристиками.

Розглядаючи специфіку моделі інноваційного розвитку в Азербайджані, включно з сферою економічної освіти, важливо зазначити, що досліджувана країна входить до групи країн, об'єднаних у ОЧЄС (BSEC). При цьому, BSEC є регіональною організацією, яка у своїх статутних документах орієнтується на європейські освітні процеси і прагне до співпраці у галузі освіти, зокрема й вищої економічної.

Звернення до аналізу стратегій інноваційного поступу Азербайджану як країни, що вирізняються швидкими темпами запровадження інновацій у різні сектори національної економіки, створює прецедент для поглибленого

вивчення їх інноваційних моделей розвитку в контексті професійної підготовки майбутніх економістів у провідних ВНЗ країни. Вважаємо, що досвід інноваційного розвитку АР заслуговує уваги ще й тому, що підґрунтям цього процесу є побудова ефективної й конкурентної економічної освіти.

Виходячи з того, що професійна діяльність фахівців з економіки здійснюється як на національному, так і на міжнародному рівні в умовах конкуренції як невід'ємної частини ринкової економіки, професійна глибоких теоретичних знань і практичних умінь й навичок в економічній сфері.

Передусім зазначимо, що проблемам економічної освіти присвячено вагомі наукові дослідження українських учених (Е. Герасимової [71], Т. Коваль [109], М. Коляди [116], Г. Копил [120], М. Левочко [131], О. Ножовніка [170], Л. Отрощенко [185], В. Петрука [190], Т. Поясок [195], та інші), азербайджанських (А. Ağayev [250; 251], А. Aslanov [257], М. Вагіров [272], Р. Əsgərova [301; 302], А. Кərimov [322], Е. Кərimov [323], Z. Məmmədov [342; 344; 345], Ə. Muradov [338], С. Qurbanov [363], S. Salimov [376], А. Таґієв [383; 384], Е. Vəliyev [292; 293; 294] та інші), країн Європи (R. Bartlett, P. King [276]; G. Favara, L. Ratnovski [308]; M. Flemings [306]; A. Hargadon, Y. Douglas [318]; M. Parkin, M. Powell, K. Matthews [358] та інші). Теоретично вагомими для нашого дослідження є також теоретичні напрацювання учених, присвячені розкриттю різних аспектів запровадження інновацій у систему професійної підготовки фахівців з вищою освітою [48; 53; 67; 89; 92; 99; 110; 115; 125; 130; 134; 167; 191; 202; 203; 229; 280; 305; 315; 377].

Нам імпонує думка В. Бобрицької, яка зазначає, що формування конкурентоздатної у світовому вимірі університетської освіти включає (в якості одного із основних елементів) інтегровану з вищою освітою систему наукових досліджень і розробок, що гнучко реагує на запити економіки, інституту ринку інтелектуальної власності, механізми стимулювання інновацій. Важливим кроком до запровадження наукових досліджень в

освітню практику є створення магістерських програм, де прагнення студентів зорієнтовані на розв'язання актуальних проблем сучасної науки. Для сучасної університетської освіти актуальними є забезпечення ефективного поєднання наукової і викладацької діяльності; стимулювання і розвиток партнерських зв'язків університетів з провідними вітчизняними і зарубіжними центрами, реалізація спільних наукових проектів; наукової мобільності кадрів для розширення наукового світогляду, обміну досвідом, підвищення якості наукових робіт [48, с. 243].

На нашу думку, Азербайджан є країною, яка зорієнтована на успіхи економічного розвитку, запровадження інновацій у всі сфери виробництва на основі вдалої й зваженої сучасної освітньої політики в галузі професійної підготовки конкурентних, компетентних, мобільних фахівців-економістів. Обґрунтуємо свою позицію.

На думку експертів [7; 8; 58], на початку XXI століття Азербайджан перетворився країну, що має високу динаміку розвитку соціальної та економічної сфер серед країн Чорноморського регіону. Приступивши до реформування господарської системи країни на початку 90-х років XX ст. уряд Азербайджану цілком свідомо визначився щодо пріоритетності економічних знань, урахування світової економічної думки, відбору нового змісту в організації економічної освіти в університетах Азербайджану, які професійно готують фахівців для економічної галузі країни, надавши таким закладам виключних академічних свобод – BDU, ADIU, AzTU, ADAU [176].

Відправним імперативом у висвітленні ролі економічної освіти як умови впровадження в Азербайджані інноваційної моделі розвитку на сучасному етапі є Концепція розвитку «Азербайджан-2020: погляд в майбутнє» [270], у якій визначено пріоритетні напрями модернізації економіки і технологічного розвитку країни, орієнтовані на реальні потреби людей. Серед викликів, які постають на шляху до реалізації в країні інноваційної моделі розвитку, цим стратегічним документом визначено такі (див. Додаток М):

1. Інформаційні і комунікаційні технології, які стрімко розвиваються у

XXI столітті. Ці технології отримали потужний імпульс в умовах глобалізації. Азербайджан не є виключенням, бо чинники глобального, планетарного масштабу проникають у всі сфери життя країни – економічну, соціальну, політичну, гуманітарно-культурну тощо. Поряд з цим в Азербайджані є рушійні сили регіонального й внутрішнього характеру, що має стати важелем для формування ефективної політики у визначеному напрямі [270].

В умовах глобалізації у всьому світі швидко прискорюються темпи змін економічних і господарських процесів, тиражування інноваційних відкриттів, їх застосування у виробничій сфері з активізацією інноваційної діяльності на якісно іншій платформі. Очікується, що в найближчі роки світова торгівля буде набирати швидших темпів, ніж виробництво, а поряд з глобалізацією буде розширюватися й регіональна інтеграція. Прогнозується, що будуть встановлені нові стандарти міжнародної торгівлі, конкуренції, інтелектуальної власності і навколишнього середовища. Роль міжнародних організацій в цьому напрямі буде посилюватися. Очікується зростання на глобальному та регіональному рівнях конкурентоспроможності країн, які віддають перевагу соціалізації на міжнародних ринках, розвивають виробничі технології та інноваційний потенціал і таким чином стимулюють сфери, які створюють високу додану вартість. Розвиток промисловості Азербайджану на основі інновацій стане можливим завдяки посиленню наукового і технологічного потенціалу і розширенню можливостей освіти.

2. В нових умовах основне завдання, яке постає перед Азербайджаном – не допустити відставання в процесі розвитку країн світу. А це, передусім, потребує подолання існуючої в економіці залежності від вуглеводневих ресурсів, постійної підтримки в центрі уваги такого важливого питання як запобігання в середньостроковій і далеко строковій перспективі перетворення країни в сировинний придаток і технологічного «аутсайдера» світової економіки. В останнє десятиліття чинник експорту вуглеводів був основною рушійною силою економічного зростання, проте, головним

завданням, що постає натепер – досягнути випереджального розвитку нафтового сектору, підвищити ефективність та конкурентоспроможність економіки, забезпечити її прогрес на інноваційній основі. Таким чином, вже найближчим часом мають бути закладені основи переходу від традиційної економіки до «економіки знань». Це значить, що маючи відповідні вимоги у формуванні економічної моделі розвитку Азербайджану, вкрай необхідно кардинально змінити систему освіти, посилити значення таких компонентів освіти як додаткову освіту впродовж життя, впровадження нових ІКТ і віртуального навчання, знань в сфері комп'ютерних мереж у масштабі, що має зростати щоденно. Водночас підвищиться значення інтелектуальної власності, основна місія якої полягає в підтримці й стимулюванні творчості та інновацій, регулювання ринку.

3. Глобалізація, яка разом з широкими можливостями для реалізації країн, несе й великі ризики, різко посилила тенденції свободи виробництва, торгівлі, надходження капіталу і трудової міграції в міжнародному масштабі... Це, своєю чергою, впливає на економічні та торговельні зв'язки, призводить до перерозподілу ресурсів, а також впливає на посилення міжнародної конкуренції. Очікуваний період буде характеризуватися зміною балансу між основними центрами економіки і відповідно з її структурною реорганізацією, посиленням ролі економічних об'єднань. Для Азербайджану це відкриває нові можливості з позицій зовнішньоекономічної інтеграції і, водночас, створює завдання у визначенні пріоритетності щодо надання суспільного контексту у соціально-економічному розвитку, виходу за локальні регіональні межі, отримання вигоди в господарських зв'язках й на ринках різних економічних просторів. В теперішній час зростає питома вага економік як місце призначення й джерела зарубіжних інвестицій. Прогнозується, що у посткризовий період темпи росту країн з високим доходами будуть приблизно вдвічі нижчі, ніж у країн, що розвиваються. Як підсумок – країни, що розвиваються, стануть основним локомотивом глобального економічного зростання.

4. Однією з характерних особливостей глобалізації, поряд з позитивними виявами, серед яких – поширення нових технологій та інновацій, є поява негативних економічних процесів, пов'язаних для деяких країн з невідповідними умовами інтеграції до світової системи виробництва... Це вносить у порядок денний необхідність створення і посилення механізмів захисту від депресивних сценаріїв в сучасній економічній архітектурі, розроблення спеціальних заходів антикризового характеру, які будуть застосовуватися в державному регулюванні економіки Азербайджану, а також диверсифікована структура національної економіки та її здатність адаптуватися до нових умов.

5. Важливим викликом, з яким стикнулося людство на сучасному етапі, має потужний вплив на суспільне й економічне життя кожної країни світу, є порушення екологічного балансу як наслідку індустріалізації, що мала прискорені темпи впродовж багатьох років. Для Азербайджану ці проблеми пов'язані загалом з добутком нафти на Апшеронському півострові і в Каспійському морі, який десятиліттями проводився недосконалими способами без урахування екологічних наслідків. Крім цього, однією з екологічних проблем стало масове винищення флори і фауни на окупованих Вірменією територіях країни, зокрема й внаслідок масштабних пожеж. ...Кліматичні зміни й глобальне потепління, як вияви екологічного дисбалансу в планетарному масштабі, є чинниками, що мають бути враховані в процесі планування заходів економічного і соціального характеру, розробленні й реалізації інфраструктурних проектів в регіонах країни [270].

Аналіз стратегічного документу в контексті формування пріоритетів професійної підготовки економістів з урахуванням визначених викликів дає змогу виокремити базові положення, які визначатимуть роль економічної освіти Азербайджану в упровадженні інноваційної моделі розвитку країни.

Передусім, визначимо системотвірний чинник упровадження інноваційної моделі розвитку АР, яким, на нашу думку, є формування людських ресурсів нової якості як одного із чинників економічного і

соціального прогресу країни. Для реалізації інноваційної моделі розвитку країни на вищу економічну освіту покладається завдання підготовки фахівців, здатних до запровадження новітніх енергетичних та інформаційних технологій, розвиток космічних і телекомунікаційних систем, системного підвищення енергоефективності. Окрім того, з метою диверсифікації в Азербайджані має бути реалізовано ефективний трансфер технологій в напрямі впровадження інноваційних рішень у сфері виробництва, переробки сільськогосподарської продукції, нафтопродуктів і пластмас, ефективності електростанцій і поновлюваних джерел енергії.

Успіх економічної освіти в університетах Азербайджану в контексті запровадження інновацій забезпечує те, що ключову мету економічного розвитку країни визначає створення балансу економічного розвитку регіонів, підвищення соціального добробуту і рівня життя громадян в сільських районах, послідовного і координованого здійснення заходів, спрямованих на динамічний розвиток економіки країни, зокрема ненафтового сектору. Тому, економічна освіта в Азербайджані натеper вважається найбільш затребуваною і перспективною, адже сприяє підготовці фахівців не лише для галузі економіки, але й для надання консалтингових послуг в таких сферах, як туризм, маркетинг і організація бізнесу. З огляду на це, проаналізуємо сучасну ситуацію у професійній підготовці майбутніх економістів у провідних ВНЗ Азербайджану [12; 13; 14; 15; 41]. Представимо результати здійсненого аналізу у вигляді табл. 1.2; 1.3, опису й характеристики досліджуваного феномену.

Визнані позиції у професійній підготовці майбутніх економістів в АР займає АДИУ, який має 8 факультетів, зокрема факультет бізнес-адміністрування, загальноекономічний факультет, комерційний факультет, Турецький факультет економіки і управління обліко-економічний факультет та інші. Відзначимо, що освітня діяльність цього закладу здійснюється системно: студент, що отримав базову вищу економічну освіту на рівні «бакалавра» має можливість продовжити подальшу вищу економічну освіту

на рівні «магістра» у цьому ж ВНЗ (табл. 1.2).

Таблиця 1.2.

Напрями підготовки і спеціальності, з яких здійснюється професійна підготовка майбутніх фахівців з економіки у ADIU (м. Баку) (2013-2014 н.р.; 2014-2015 н.р.; 2015-2016 н.р.; 2016-2017 н.р.)

Напрями підготовки (перший освітній рівень – бакалаврський)	Спеціальність (програми для другого освітнього рівня – магістерського)
Азербайджанський Державний Економічний Університет (м. Баку)	
1. Світова економіка; 2. Фінанси; 3. Бухгалтерський облік і аудит; 4. Економіка; 5. Статистика; 6. Управління бізнесом;	1. Світова економіка (програми: Міжнародні економічні відносини; Організація митної справи; Митна експертиза; Міжнародна торгівля; 2. Фінанси (програми: Фінанси і кредит; Організація страхової справи; Цінні папери; Організація і управління податковою справою); 3. Бухгалтерський облік і аудит (програма: бухгалтерський облік і аудит); 4. Економіка (програми: Економічна теорія; Регулювання економіки; Ціна і ціноутворення; Правове регулювання економіки; Ціна і ціноутворення; Економіка і природокористування; Економічна кібернетика; Економіка освіти, науки і соціально-культурних галузей; Економіка і управління аграрного виробництва; Економіка і управління торгівлею виробничої кооперації; управління економічними ресурсами); 5. Статистика (програми: Статистика; Система національних рахунків); 6. Управління бізнесом (програма:

7. Менеджмент;	організація і управління бізнесом); 7. Менеджмент (програма: менеджмент);
----------------	--

Продовження табл. 1.2.

Напрями підготовки (перший освітній рівень – бакалаврський)	Спеціальність (програми для другого освітнього рівня – магістерського)
Азербайджанський Державний Економічний Університет (м. Баку)	
<p>8. Організація і управління промисловістю;</p> <p>9. Державне і муніципальне управління;</p> <p>10. Маркетинг;</p> <p>11. Інженер з інформаційних технологій і систем;</p> <p>12. Екологія;</p> <p>13. Туризм і приватна справа;</p> <p>14. Комерція;</p> <p>15. Експертиза і маркетинг споживчих товарів;</p>	<p>8. Організація і управління промисловістю (програма: економіка і управління сферами виробництва);</p> <p>9. Державне і муніципальне управління (програма: Державне і муніципальне управління);</p> <p>10. Маркетинг (програма: Маркетинг)</p> <p>11. Інженер з інформаційних технологій і систем (програми: автоматизовані системи обробки і управління інформацією; Інформаційні технології світової економіки);</p> <p>12. Екологія (програма: Охорона навколишнього середовища і ефективне використання природних ресурсів);</p> <p>13. Туризм і приватна справа (програма: Туризм і соціально-культурне сервісне обслуговування);</p> <p>14. Комерція (програми: Комерція; Біржова діяльність; Рекламна справа);</p> <p>15. Експертиза і маркетинг споживчих товарів (програми: Експертиза якості виробничих товарів; Товарообіг харчових товарів; Товарообіг нехарчових товарів);</p> <p>16. Інженер з технологічних машин і</p>

<p>16. Інженер з технологічних машин і обладнання;</p> <p>17. Інженер з метрології, стандартизації і сертифікації;</p> <p>18. Дизайн;</p>	<p>обладнання (програма: технологічні машини і обладнання);</p> <p>17. Інженер з метрології, стандартизації і сертифікації (програма: Стандартизація і сертифікація);</p> <p>18. Дизайн (програма: Дизайн);</p>
---	---

Продовження табл. 1.2.

Напрями підготовки (перший освітній рівень – бакалаврський)	Спеціальність (програма для другого освітнього рівня – магістерського)
Азербайджанський Державний Економічний Університет (м. Баку)	
<p>19. Інженер з харчових продуктів;</p> <p>20. Інженер з технологій товарів</p>	<p>19. Інженер з харчових продуктів (програми: Технологія хліба, макаронів, борошняних і кондитерських виробів; Технологія виробництва вина; Технологія м'яса і м'ясних продуктів; Технологія риби і рибних продуктів; Технологія молока і молочних продуктів; Технологія виробництва продуктів громадського харчування; Технологія і товарообіг обробки);</p> <p>20. Інженер з технології товарів широкого вжитку (програми: Технологія і обладнання виробництва природного волокна; Технологія швейних виробів; Технологія виробів з порцеляни, фаянсу і скла);</p>

широкого вжитку; 21. Міжнародні відносини.	21. Міжнародні відносини (програма: міжнародні відносини).
---	--

Як свідчать дані табл. 1.2 у ADIU професійна підготовка майбутніх фахівців з економіки здійснюється за 21 напрямом підготовки і 21 спеціальністю. Примітно те, що магістерські програми закладу характеризуються різноманітним переліком і відповідають практично усім сферам економічного життя Азербайджанської Республіки. В окресленні напрямів у професійній підготовці майбутніх економістів в університетах Азербайджану варто виходити з того, що вища економічна освіта країни надає можливість отримати диплом менеджера, фінансиста, маркетолога, аудитора, фахівця з управління бізнесом тощо.

Дані, що представлено у табл. 1.3 засвідчують, що у AzTU здійснюється підготовка майбутніх економістів з 5-ти напрямів підготовки і 10-ти спеціальностей. Цю професійну підготовку забезпечує професорсько-викладацький колектив Факультетів: Бізнесу і менеджменту, Інженерного бізнесу і менеджменту [13].

Таблиця 1.3.

Напрями підготовки і спеціальності, з яких здійснюється професійна підготовка майбутніх фахівців з економіки у AzTU (м. Баку), (2013-2014 н.р.; 2014-2015 н.р.; 2015-2016 н.р.; 2016-2017 н.р.)

Напрями підготовки (освітній рівень – бакалавр)	Спеціальність (освітній рівень – магістр)
Азербайджанський Технічний Університет (м. Баку)	

<ol style="list-style-type: none"> 1. Виробництво, економіка і управління сфери послуг (у галузі зв'язку); 2. Виробництво, економіка і управління сфери послуг (у галузі транспорту); 3. Організація і управління промисловістю; 4. Менеджмент; 5. Організація бізнесу і управління. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Виробництво, економіка і управління сфери послуг (у галузі зв'язку); 2. Виробництво, економіка і управління сфери послуг (у галузі транспорту); 3. Організація і управління промисловістю; 4. Менеджмент; 5. Економіка і управління виробництвом у сфері обслуговування (у галузі машинобудування); 6. Економіка і управління виробництвом у сфері обслуговування (у галузі зв'язку); 7. Економіка і управління виробництвом у сфері обслуговування (у галузі транспорту); 8. Економіка і управління бізнесом; 9. Стратегічне управління; 10. Економічне регулювання.
---	---

Аналіз особливостей професійної підготовки майбутніх економістів у BDU дав змогу виявити, що професійна підготовка майбутніх економістів у цьому закладі здійснюється на факультеті Міжнародних відносин і економіки, який пропонує студентам такі напрями підготовки (бакалавріат) та спеціальності (магістратура):

1. Міжнародні економічні відносини.
2. Фінанси і кредит.
3. Фіскальна політика держави.
4. Митна статистика.
5. Бухгалтерський облік і аудит.

6. Світова економіка.
7. Економічна безпека держави.
8. Економіка Азербайджану.
9. Удосконалення валюти у зовнішній економічній діяльності держави.
10. Податкове врегулювання у зовнішній економічній діяльності держави.
11. Механізм ціноутворення.
12. Митна експертиза.

На потребу економіки АР, що активно розвивається, в BDU було створено нову кафедру – Організації митної справи і управління пропонує низку актуальних саме для азербайджанської економічної галузі навчальних дисциплін на рівні бакалавра («Митна статистика», «Митне нетарифне регулювання», «боротьба з митними порушеннями» тощо), на рівні магістра («Сучасні митні проблеми», «Проблеми митного регулювання в Азербайджанській Республіці», «Роль і місце митної послуги Азербайджану в іноземних економічних відносинах», «Організація і управління митниці в Азербайджанській Республіці» тощо) [41].

Вивчення інформації, представленої на офіційному веб-сайті ADAU [12], дає можливість дізнатися, що здобуття студентами спеціальності «Економіка» впродовж 2013-2014 н.р.; 2014-2015 н.р.; 2015-2016 н.р.; 2016-2017 н.р. у цьому ВНЗ передбачає вивчення ними бухгалтерського і податкового обліку, планування доходів і витрат, формування цінової політики тощо фірм та закладів аграрної галузі країни. Так, у ADAU існує два головних профілі, з яких здійснюється професійна підготовка майбутніх економістів на факультеті Агрономічної економіки – «Економіка організації і підприємства», «Фінанси і кредит». Організація освітнього процесу відбувається таким чином, що на першому курсу студенти економічних факультетів вивчають дисципліни загально професійної підготовки, потім переходять до опанування фахових професійних й економічних дисциплін. Керівництво закладу зазначає, що «Затребуваність якісно підготовлених економістів складно переоцінити. Випускники цієї спеціальності мають

великий вибір у побудові кар'єри. Вони можуть працювати у державних органах влади, влаштуватися у приватну фірму або організувати власний бізнес. Їх чекають у банках, аудиторській компанії, податковій службі, на викладацькій роботі у вищих навчальних закладах» [12].

Узагальнення інформації, представленої на офіційному веб-сайті Азербайджанської Державної Нафтової Академії (м. Баку) [14] дає можливість встановити, що на факультеті Економіки, міжнародних економічних відносин і менеджменті професійна підготовка майбутніх економістів традиційно здійснюється за спеціальностями «Світова економіка». «Економіка».

Дослідження перспектив долучення ВНЗ Азербайджану, які здійснюють професійну підготовку майбутніх економістів, до реалізації інноваційної моделі розвитку Азербайджану у відповідності до Концепції розвитку «Азербайджан-2020: погляд в майбутнє» [270] дає змогу виявити, що потужний ресурс має запровадження в освітньому процесі закладів вищої економічної освіти віртуального навчання, зокрема онлайн-симуляцій та інтернет-ігр. Слід вказати, що ми розуміємо бізнес-симуляції як феномен інноваційного навчання у сучасній економічній освіті Азербайджану. Інноваційна сутність бізнес-симуляцій в економічній освіті Азербайджану полягає запровадженні інноваційних комп'ютерних програм, що моделюють реальне економічне середовище та дають можливість реалізувати майбутньому фахівцеві у сфері економіки знання з ведення підприємництва та бізнесу, урахуваючи специфіку економіки Азербайджану.

Для розуміння особливостей запровадження інновацій у процесі професійної підготовки економістів в університетах Азербайджану звернемо увагу на те, що вони створюють підґрунтя для реалізації цільових пріоритетів Концепції розвитку «Азербайджан-2020: погляд в майбутнє» [270] з позицій запровадження інноваційної моделі розвитку країни. Вирішального значення в цьому контексті набуває, по-перше, практична зорієнтованість методик навчання майбутніх економістів як підґрунтя для формування прикладних

бізнес-компетентностей; по-друге, персоніфікація освітнього процесу у ВНЗ АР, де здійснюється професійна підготовка майбутніх економістів; по-третє, індивідуалізація освітніх траєкторій формування майбутнього фахівця з економіки у процесі організації освітнього процесу у ВНЗ «по вертикалі» й «горизонталі»; по-четверте, методична обґрунтованість підходів у професійному навчанні майбутніх фахівців-економістів, базована на інноваціях, і, водночас, їх доступності, зручності у користуванні, відповідності запитам бенефіціарів (студентів, їх батьків, підприємців, громадянського суспільства як замовників освітніх послуг) і ринку праці. При цьому, як інноваційні віртуальні програми, серед яких й бізнес-симуляції, дають змогу викладачам реалізувати нові вимоги до освітніх продуктів, що застосовуються у практиці інтерактивного навчання підприємництву, а студентам засвоювати вже під час набуття майбутньої професії типові управлінські функції (напр., слідкувати за перебігом операцій на віртуальному заводі чи відчувати себе в ролі генерального директора віртуального бізнесу тощо). Опитування викладачів переконує в тому, що під час застосування бізнес-симуляцій їм надається нагода оцінити рівень сформованості управлінських навичок студентів і за потреби внести корекції в науково-методичний супровід освітнього процесу.

Вагомим аргументом на користь того, що вища економічної освіта є необхідною умовою для впровадження в Азербайджані інноваційної моделі розвитку є те, що запровадження онлайн-програм в освітній процес ВНЗ Азербайджану уможлиблюють створення високоавтоматизованого робочого середовища майбутнього фахівця-економіста, що дає йому змогу отримати доступ до актуальних знань у будь-якій формі (текст, звук, відео зображення, графіка тощо). На практиці це означає доступ до інформації у зручний для студента час у місці, де є комп'ютер, що дає змогу відтворювати економічно форматоване середовище будь-якого масштабу: структурний підрозділ, цілу фірму, виробничу галузь чи навіть економіку всієї країни. Таким чином, бізнес-симуляції як інноваційний метод навчання економістів в університетах

Азербайджану створює ситуацію максимального наближення до реальних умов професійної діяльності, і водночас, середовище стимулятора створене з урахуванням дії реальних ринкових законів (спадної віддачі, попиту і пропозиції, додаткової вартості, конкуренції, «переливу» капіталу тощо).

Слід вказати й на те, що підготовка майбутнього фахівця-економіста в інноваційному освітньому середовищі університетів Азербайджану засобами бізнес-симуляцій може бути застосовна не лише для економістів, але й для топ-менеджерів, маркетологів, фінансових аналітиків, бухгалтерів, технологів та багатьох інших фахівців, адже застосування бізнес-симуляцій дасть змогу опанувати низку найважливіших функцій підприємства, а саме: організацію виробничого процесу; набір персоналу й управління ним; формування й управління основними фондами; розроблення й освоєння основних видів продукції; управління виробничими процесами; управління споживчою якістю продукції; вивчення ринку збуту й вироблення стратегії й тактики реалізації продукції (маркетинг); організація збуту продукції; управління фінансами компанії, зокрема через доступ до кредитних і депозитних інструментів; підвищення ефективності виробництва; організацію ведення бухгалтерського обліку та формування балансу компанії.

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що з урахуванням політики уряду Азербайджану, важливо для підвищення ефективності економічної освіти як важливого чинника запровадження інноваційної моделі розвитку країни посилювати вплив країни в діяльності економічних об'єднань, серед яких виокремимо Організацію Чорноморського Економічного співробітництва (ОЧЕС). Аналізу підходів до управління системами економічної освіти в Азербайджані в порівняльному контексті з країнами Чорноморського регіону буде присвячено наступний підрозділ дисертації.

1.4. Управління системами економічної освіти в Азербайджані в порівняльному контексті з країнами Чорноморського регіону

Сучасний етап розвитку світового освітнього ландшафту відзначається впливом низки чинників і мегатрендів, що найближчим часом спричинять істотні зміни його загальної картини, модифікацію форм глобальної освітньої політики. Очевидним став той факт, що швидкий рух у підвищенні конкурентоспроможності в освітній сфері демонструють відмінні за традиціями освіти країни Східної і Західної Європи, Азійсько-Тихоокеанського і Чорноморського регіонів тощо [51, с. 22].

Розглядаючи специфіку формування управлінських відносин у провідних сферах суспільної діяльності країн Чорноморського регіону, до яких уходить й Азербайджан, вибудуємо логіку здійснення компаративного аналізу покроково. Передусім доберемо методи дослідження й проаналізуємо напрацювання учених з означеного напрямку. Так, для порівняльного аналізу нами застосовано теоретичні методи, зокрема системний, об'єктний аналіз, порівняння та зіставлення для концептуалізації інформаційних джерел у галузі професійної підготовки економістів, розвитку економічної освіти; наукової інтерпретації для розкриття причино-наслідкових зв'язків в управлінні системами професійної підготовки економістів в країнах Чорноморського економічного регіону. Крім того зазначимо, що теоретично значущими для нашого дослідження є статті вчених, зокрема Л. Багрової [40], яка висвітлює співробітництво університетів країн Чорноморського регіону; В. Бобрицької, яка здійснює порівняльний аналіз розвитку вищої освіти країн Чорноморського регіону в умовах конкуренції на ринку освітніх послуг, аналізує розвиток академічної мобільності в країнах Чорноморського регіону в контексті глобалізаційних освітніх процесів [51; 52]; В. Сапожнікова, який досліджує особливості управління системами вищої педагогічної освіти країн Чорноморського регіону [218; 220].

Наступний дослідницький крок спрямовано на з'ясування об'єктивних та суб'єктивних чинників, що стали визначальними для утворення економічних й академічних об'єднань країн Чорноморського регіону. У цьому контексті

значущими для створення підґрунтя у розвитку й зміцненні інтелектуального, соціального, наукового і освітнього потенціалів, академічного та загальнокультурного взаємозбагачення країн Чорноморського регіону стали декілька подій. По-перше, утворення Чорноморського економічного співробітництва (ЧЕС) у 1992 році, метою якого було визначено координацію економічного і політичного розвитку країн Чорноморського басейну. Членство у ЧЕС на той час набули такі країни: Республіка Албанія, Республіка Азербайджан, Республіка Вірменія, Республіка Болгарія, Грузія, Грецька Республіка, Республіка Молдова, Румунія, Російська Федерація, Турецька Республіка та Україна [182]. Вихідна стратегія розвитку нового об'єднання розроблялася під час самітів, що проходили в Румунії у червні 1995 р. (м. Бухарест,), Росії у жовтні 1996 р. (м. Москва) і Україні у червні 1998 р. (м. Ялта,). Оскільки в стратегічному локусі нашого дисертаційного дослідження перебуває Азербайджан і Україна, слід вказати на те, що саме у м. Ялта (Україна) відбулося офіційне закріплення терміну «Організація» (Організація Чорноморського економічного співробітництва – ОЧЕС; Organization of Black Sea Economic Cooperation – BSEC) і було підписано Статут ОЧЕС [228], після чого ця організація отримала статус міжнародної регіональної організації. Слід вказати, що Україна ратифікувала Статут ОЧЕС 19 березня 1999 року [95].

Погоджуємося з В. Бобрицькою [51, с. 23], яка вказує на те, що Україна вже реалізує свій потенціал як країни з місією головної складової нової інфраструктури євразійського континенту. Доказом цього є той факт, що 14 лютого 2008 року у м. Київ (Україна) під час зустрічі міністрів закордонних справ країн ОЧЕС та Трійки ЄС було розпочато нову програму – «Чорноморська синергія», метою якої було визначено посилення співпраці країн Чорноморського регіону та Європейського Союзу [242].

Важлива звернути увагу й на те, що в межах BSEC функціонує Парламентська асамблея Чорноморського економічного співробітництва (ПАЧЕС, англ. : PABSEC). Для нашого дослідження важливим є те, що

обидві регіональні організації у своїх статутних документах орієнтуються на європейські освітні процеси і прагнуть співпраці у галузі вищої освіти [182]. окрім того, всі країни Чорноморського регіону приєдналися до ООН і її спеціалізованих органів, а також до Організації з безпеки і співробітництва в Європі (OSCE). Уваги заслуговує досвід управління системами професійної підготовки економістів в країнах Чорноморського регіону, що дасть змогу виявити важелі створення ефективної й конкурентної економічної освіти в кожній з країн означеного регіону.

Умовно виділяються чотири компоненти організаційної структури ОЧЕС: 1) урядовий (саміти і сесії Ради міністрів закордонних справ); 2) підприємницький (Ділова рада ЧЕС – орган координації підприємницьких ініціатив); 3) фінансовий (Чорноморський банк торгівлі і розвитку); 4) *академічний (утворюється єдина регіональна академічна мережа держав Чорноморського басейну, яку передбачається об'єднати з відповідними європейськими мережами)* (виділено мною – О.А.) [182]. Зазначимо, що в розв'язанні завдань нашої дисертації дослідницький інтерес представляє четвертий компонент організаційної структури ОЧЕС – академічний.

Важливою віхою у посиленні академічної співпраці країн ОЧЕС було створення на основі рекомендацій ПАЧЕС у 1997 р. під час сесії в Бухаресті *мережі університетів Чорноморського регіону* (анг.: Black Sea Universities Network – BSUN). Як зазначалося вище, в теперішній час більш ніж 100 університетів з 12 країн ОЧЕС (Албанія, Азербайджан, Вірменія, Болгарія, Грузія, Греція, Молдова, Румунія, Сербія, Росія, Туреччина, Україна) входять у цю мережу [282]. Серед актуальних тем, що були винесені на обговорення на 12-й Конференції ректорів університетів країн Чорноморського регіону (м. Тбілісі, Грузія, 12-15 травня 2016 р.) – це зміна ролі університетів в глобальному й регіональному контексті; оцінка нових тенденцій у сфері глобальних систем вищої освіти, що представляють інтерес для BSUN [51, 24; 283].

Важливо вказати на те, що одним із провідних напрямів діяльності BSEC є створення та розвиток єдиної регіональної академічної мережі держав Чорноморського басейну, яка включає провідні ВНЗ, головними функціями яких є підготовка висококваліфікованих фахівців у різних галузях знань, взаємовизнання кваліфікацій та дипломів про академічні та наукові ступені, вирішення проблем зайнятості населення, перепідготовка та підвищення кваліфікації робітничих кадрів [52, с. 19].

Теоретично значущим для нашого дослідження умовиводи В.Бобрицької [51, с. 26], які учена здійснила на основі аналізу Рекомендацій зі взаємного визнання дипломів про вищу освіту країн-учасниць ЧЕС, схвалених в результаті дебатів на Дванадцятій Пленарній Сесії Генеральної Асамблеї (м. Санкт-Петербург, Російська Федерація, 10 грудня 1998 р.) [81]. Так, зміст Рекомендацій свідчить про стійкі прагнення ОЧЕС до розвитку й зміцнення інтелектуального, соціального, наукового і освітнього потенціалів, академічного та загальнокультурного взаємозбагачення країн-членів Організації. На беззаперечне схвалення заслуговують положення, що є базовими для упровадження в подальшій академічній взаємодії країн Чорноморського регіону в контексті глобалізаційних освітніх процесів, а саме:

1. Академічна мобільність і вільне пересування студентів, викладачів і дослідників дуже важливі для країн ЧЕС тому, що вони мають внесок у розвиток тісніших зв'язків в галузі науки і освіти, сприяють зміцненню світу і створенню атмосфери взаєморозуміння між народами регіону.

2. Сприяння академічній мобільності, взаємному визнанню кваліфікацій у сфері вищої освіти країнами-учасницями ЧЕС зробить їх системи освіти відкритими один для одного і для решти світу, даючи змогу молодим людям здобувати освіту за кордоном і збагачуватися міжнародним досвідом. Без сумніву це внесе внесок у розвиток людського потенціалу Чорноморського регіону і зростання його конкурентоспроможності на глобальному ринку робочої сили, що активно формується.

3. Відмінність систем освіти в країнах Чорноморського регіону відбиває їх соціальна, політична, культурна, релігійна і економічна різноманітність – спадщина, до якої слід відноситися з належною повагою. Країни ЧЕС повинні прагнути дати можливість своїм громадянам отримати користь з цієї багатой різноманітності, полегшуючи доступ студентів однієї країни до ресурсів у сфері освіти інших країн [81].

Наступний наш дослідницький крок спрямовано на вивчення та порівняльний аналіз досвіду BSEC у галузі професійної підготовки економістів, що може бути здійснено тільки у контексті комплексного дослідження систем управління вищою економічною освітою країн означеного регіону. Оскільки за оцінками Ради Європи існують дві моделі управління вищою освітою – централізована, децентралізована [140, с. 39], – представимо результати порівняльного аналізу причино-наслідкових зв'язків в управлінні системами професійної підготовки економістів в країнах Чорноморського економічного регіону. Представимо результати нашого аналізу по чергово – представляючи кожну країну, що має членство в ОЧЕС, в алфавітному порядку.

Азербайджан. Система управління освітою в країні є централізованою. Управління та фінансування державними вищими навчальними закладами здійснюється Міністерством освіти Азербайджану, яке одним із головних напрямів діяльності визначило створення та розвиток академічної мережі університетів, яка включає провідні ВНЗ, головними функціями яких є підготовка висококваліфікованих фахівців у різних галузях знань, взаємовизнання кваліфікацій та дипломів про академічні та наукові ступені, вирішення проблем зайнятості населення, перепідготовка та підвищення кваліфікації робітничих кадрів. Особливе місце у системі освіти Азербайджанської республіки посідає державна комісія з прийому студентів. Вона здійснює планування та централізоване проведення прийому студентів, розробляє правила прийому у вищі та середні спеціальні навчальні заклади, проводить іспити, підготовку до проведення організаційних, науково-

методичних і проектних робіт, комп'ютерних технологій відповідно до освітньої політики АР; готує пропозиції на основі системного аналізу і прогнозування розвитку вищої та середньої спеціальної освіти на основі результатів вступних іспитів; досліджує потреби у спеціалістах та готує пропозиції про зміни та вдосконаленні структури освіти і номенклатури спеціальностей; проводить на основі тестової системи відповідні заходи, що доручені державою. Державна комісія з прийому студентів є незалежною від Міністерства освіти Азербайджану і підпорядковується безпосередньо Президенту країни. Таким чином, основною тенденцією фінансування та управління ВНЗ в Азербайджані є *централізована система управління*. Поряд з тим, демократичні перетворення у світовому освітньому просторі нині суттєво впливають на процеси управління вищою освітою в АР, визначаючи тим самим шляхи *децентралізації* з елементами академічних та адміністративних свобод [141; 173; 218, с. 180].

Албанія. Система вищої економічної освіти Республіки централізована. Управління та фінансування державними ВНЗ здійснюється Міністерством освіти і науки Албанії, яке визначає зміст освіти та терміни навчання [142].

Болгарія. Теперішній етап розвитку системи управління професійної підготовки економістів в країні характеризується тенденцією до децентралізації. Особливістю є те, що Міністерство освіти і науки Республіки Болгарія не має управлінських функцій щодо окремих університетів, а Національна рада ректорів наділена лише координаційними функціями. Органи управління (на рівні факультетів) у ВНЗ мають високий ступінь автономії. Органи управління університетами країни реалізують заходи щодо вирівнювання організаційних структур, налагодження ефективнішої організації освітнього процесу, співпраці із західноєвропейськими університетами, надання викладачам академічних свобод, що позитивно впливає на забезпечення якості вищої економічної освіти країни [143].

Вірменія. Система управління освітою у країні є централізованою. Міністерство освіти і науки Вірменії реалізує законопроекти, які стосуються

державних ВНЗ; розробляє державну програму розвитку вищої економічної освіти, державні освітні стандарти та здійснює контроль за їх дотриманням; забезпечує розроблення та впровадження освітніх програм, навчальних планів, підручників; здійснює ліцензування та акредитацію ВНЗ, затверджує кваліфікаційні розряди фахівців у сфері економіки; формує перелік спеціальностей у галузі економіки тощо [144].

Греція. Система підготовки економістів у Греції є децентралізованою. Конституція країни надає університетам повну автономію та академічну свободу. Економічна освіта країни має державну та приватну форму, управління якою здійснює Міністерство освіти, культури та спорту (до 2012 року – Міністерство освіти, неперервної освіти і релігій). До основних його завдань уходять: 1) розроблення законодавчої бази запровадження освітніх програм економічної галузі; 2) визначення цілей і завдань професійної підготовки фахівців у галузі економіки; 3) координація освітніх потреб, надання фінансової підтримки ВНЗ; 4) оцінювання якості надання освітніх послуг з підготовки економістів. Університети та інші ВНЗ, що здійснюють професійну підготовку фахівців з економіки у Греції, юридично автономні, проте вони перебувають під державним наглядом [146; 174].

Грузія. Система вищої економічної освіти країни є централізованою. Вагомі повноваження у сфері освіти має Президент країни, який ухвалює державні програми у сфері освіти; схвалює кандидатури ректорів ВНЗ після їх узгодження з Міністром освіти та науки; користується правом звільнення їх з посад до закінчення терміну повноважень; створює (засновує) різні державні заклади (організації) у сфері економічної освіти. Президент країни також має повноваження щодо створення незалежної Ради з акредитації освітніх закладів, затвердженням її положень і персонального складу. Управління та фінансування державними ВНЗ здійснюється Міністерством освіти і науки Грузії на основі принципу відносної автономії [146].

Молдова. Система професійної підготовки економістів в Республіці Молдова є централізованою. Управління та фінансування державних ВНЗ,

що готують фахівців у галузі економіки, здійснюється Міністерством освіти Республіки Молдова, яке відповідає за розроблення освітньої політики держави, визначає зміст освіти та терміни її набуття. Воно координує оцінювання якості освітньої діяльності викладачів, присудження їм наукових ступенів тощо. Міністерство освіти країни несе відповідальність за якість управління та стратегічну координацію розвитку вищої економічної освіти. На інституційному рівні управління здійснюється Адміністративною Радою вищого навчального закладу, яка підпорядковується Ученій Раді (або раді професорсько-викладацького колективу, у випадку якщо це коледж). Президент Молдови приймає остаточне рішення щодо створення, реорганізацію або ліквідацію державних ВНЗ [147].

Росія. Система управління економічною освітою у країні має ознаки децентралізації. До системи управління професійною підготовкою економічних кадрів Російської Федерації (РФ) входять державні (федеральні та територіальні), муніципальні органи управління та органи управління освітніми закладами. На федеральному рівні управління вищою економічною освітою здійснює Міністерство освіти і науки РФ, ряд галузевих міністерств. На територіальному рівні (суб'єкти Федерації: республіки у складі РФ, краї, області, автономні утворення, міста Москва та Санкт-Петербург) управління вищою економічною освітою здійснюють державні територіальні органи освіти: міністерства (у республіках), департаменти і комітети з освіти, управління при обласних адміністраціях. Відмінності у структурі та окремих функціях територіальних органів управління пов'язані з національними, культурними та економічними особливостями регіонів [148].

Румунія. Система управління вищою економічною освітою Румунії є централізованою. Міністерство освіти, науки, молоді та спорту кожного року надає квоти на зарахування студентів державним університетам, здійснює диверсифікацію системи стипендій для студентів з особливими потребами та студентів, що відмінно навчаються. Плата за навчання студентів

відшкодовується за рахунок коштів бюджету, який затверджується Міністерством освіти, науки, молоді та спорту країни [149].

Туреччина. Система управління професійною підготовкою економістів у країні є централізованою. Всі ВНЗ країни підпорядковані Раді з вищої освіти (YÖK). Управління економічною освітою здійснюється Міністерством національної освіти, до складу якого входять центральне представництво (міністерський офіс, Рада з освіти та дисципліни, головні службові відділи, консультативні та контрольні відділи, допоміжні підрозділи та інституції, утворені за сприяння міністра), провінційне представництво, зарубіжні представництва, інституції – філії (Адміністративна колегія, Національна освітня академія тощо). До головних обов'язків Міністерства національної освіти належать планування політики щодо надання усіх освітніх послуг в навчальних закладах, а також здійснення моніторингу та контролю з питань забезпечення їх якості; організація навчання громадян країни за кордоном; розробка і утвердження навчальних програм) тощо [175].

Україна. Система вищої економічної освіти України перебуває на етапі децентралізації. Імплементация Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.) передбачає упровадження автономії ВНЗ, гарантування академічних свобод. За законодавчими нормами забезпечення якості надання освітніх послуг покладено на Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. В розробленні освітніх стандартів країна орієнтується на європейський рівень професійної підготовки фахівців у галузі економіки [94].

Для країн-учасниць ОЧЕС у їх прагнення розвивати академічну співпрацю слід враховувати те, що найприйнятнішим способом підтримки взаємодії у сфері професійної підготовки майбутніх економістів є система державних кредитів і позик, а також розширення співпраці зі СБ щодо підтримки освітніх реформ, яка є позитивною, хоча й, водночас, має низку обмежень за різними ознаками. До основних тенденцій економічної освіти, що обумовлюють суттєві зміни в національних системах освіти країн ОЧЕС і створюють підґрунтя для розширення співпраці викладачів і студентів,

можна віднести такі: 1) прискорення темпів розвитку суспільства і як наслідок – необхідність підготовки в системі вищої економічної освіти нової генерації фахівців, здатних до кар’єрного росту у швидкозмінних умовах ринку праці; 2) перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства, значне розширення масштабів міжкультурної взаємодії, що потребує формування у студентської молоді ще на етапі набуття професійної економічної освіти навичок комунікації та толерантності; 3) диверсифікація вищої економічної освіти (стосується моделей управління системами вищої економічної освіти, які стають багатоваріантними з виникненням нових освітніх кластерів); 4) урізноманітнення типів навчальних програм і прийняття стандартів вищої економічної освіти, що визнаються країнами-учасницями ОЧЕС в прагненні доєднатися до європейських освітніх стратегій (можливість особистості в здобутті певного освітнього та кваліфікаційного рівнів, що забезпечить її мобільність на ринку праці); 5) посилення взаємозв’язку вищої економічної освіти з ринком праці (формування готовності у майбутнього фахівця з економіки до ефективної самореалізації у професійній діяльності, готовності конкурувати в професійній сфері, прагнути до оновлення знань і отримання нової кваліфікації); 6) динамічний розвиток економіки, зростання конкуренції, скорочення сфери некваліфікованої і низькокваліфікованої праці, глибокі структурні зміни у сфері зайнятості, які визначають постійну потребу у підвищенні професійної кваліфікації та перепідготовці фахівців, зростанню їх професійної мобільності.

Викладене уможлиблює розроблення *теоретичного концепту*, що увиразнює роль економічної освіти в упровадженні інноваційної моделі розвитку Азербайджану. На нашу думку, провідною ідеєю цього теоретичного концепту є така: «В основі інноваційної моделі розвитку Азербайджанської Республіки – зорієнтованість на реальні потреби людей як умову запровадження інновацій у всі сфери виробництва на основі вдалої й зваженої сучасної освітньої політики в галузі професійної підготовки

конкурентних, компетентних, мобільних фахівців-економістів». Ця ідея знаходить реалізацію у запровадженні новітніх енергетичних та інформаційних технологій, розвитку космічних і телекомунікаційних систем, системному підвищенні енергоефективності країни. Важливо, що саме ця ідея проектується в освітньому процесі університетів Азербайджану, що визначає виключну роль економічної освіти в запровадженні інноваційної моделі розвитку Азербайджану, і виявляється у: 1) інноваційній професійній підготовці майбутніх економістів, що гнучко реагує на запити національної економіки, розробляє й втілює механізми стимулювання інновацій в означеній сфері; 2) створенні інноваційного освітнього середовища у ВНЗ Азербайджану, яке відтворює специфіку розвитку економічного сектору Азербайджану і надає можливість всім учасникам освітнього процесу сформулювати особистісні та професійні пріоритети, отримати досвід роботи у різних, зокрема, нестандартних ситуаціях, у змодельованому економічному середовищі; 3) запровадженні інноваційного змісту й форм вищої економічної освіти у вишах країни, в основі яких – систематизація теоретичних знань і практичної підготовки, самостійної й дослідницької роботи з метою активного залучення студентів й викладачів до розв'язання актуальних проблем економічного розвитку країни, зокрема її нафтового сектору.

Узагальнюючи інформаційний матеріал підрозділу зазначимо, що аналіз особливостей управління системами професійної підготовки економістів у BSEC дає змогу виявити вплив процесів інтеграції до європейських просторів освіти й науки, що виявляється у тенденціях до децентралізації з елементами академічних та адміністративних свобод. Натепер у сфері економічної освіти у BSEC відбуваються значні зміни, зокрема здійснюється оновлення структур їх національних систем, модернізуються зміст і методи підготовки фахівців у сфері економіки, розвиваються нові форми і зв'язки між професійною підготовкою економістів, виробництвом і ринком праці. В умовах розгортання цивілізаційних процесів, пов'язаних з поглибленням

глобалізації, міграції трудових кадрів, посилюються міжнародна конкуренція на ринку праці і, водночас, формуються взаємозв'язки і взаємодія між національними системами підготовки економістів країн Чорноморського регіону.

Висновки до першого розділу

Аналіз інформаційних джерел дав змогу встановити, що Азербайджанська Республіка є демократичною, правовою, світською державою, що розвивається на засадах економічних ринкових відносин.

Вивчення статистичних звітів численних міжнародних організацій (ЮНЕСКО, СБ, ООН, ОЄСР тощо), які формують сучасні погляди на перебіг цивілізаційного процесу, дав можливість виявити рівень розвитку людського капіталу як вирішального чинника економічного, соціально-культурного зростання АР, детермінанти підвищення її конкурентоспроможності на світовій арені. Виявлено, що нова парадигма розвитку вищої економічної освіти в Азербайджані в умовах глобалізації та трансформаційних змін у характеристиках цивілізаційного процесу висуває на перший план не нагромадження матеріальних благ, а розвиток людського потенціалу у формі економічних знань.

На підставі аналізу даних світових рейтингів виявлено, що АР має значний потенціал (економічний, природний, людський тощо), який зможе забезпечити їй швидкий прорив у досягненні високих показників соціально-економічного розвитку, прискорення темпів реформування ключових сфер розвитку країни, включно з підготовкою фахівців з економіки. Вивчення динаміки інтегрального показника, що визначає в будь-якій країні світу взаємопов'язаність рівня вищої освіти, системи професійної підготовки фахівців та розвитку економіки країни, а саме – *конкурентоспроможності*, уможливило виявлення того об'єктивного факту, що за даними Рейтингу Глобальної Конкурентоспроможності за 2016-2017 роки (The Global Competitiveness Report 2015-2016) Азербайджан зайняв високі позиції: 37

місце серед 138 країн світу (у 2015 р. це була 40-а позиція серед 140 країн; у 2014 р. – 38-ма позиція; у 2013 р. – 39 позиція). Таким чином, Азербайджану вдалося впродовж тривалого часу (до 2016 року включно) зберегти за собою світове визнання як країни, що має високу інвестиційну привабливість. Натепер Азербайджан піднявся в міжнародному рейтингу Doing-Business-2016 відразу на 17 позицій й зайняв 63-тє місце у світі.

Під час опрацювання джерельної бази дослідження було виявлено, що до особливостей сучасного етапу розвитку вищої економічної освіти АР можна віднести такі: 1) забезпечення зростання нових наукових економічних знань, процесів їх продукування та комерційного застосування, що створює умови для ефективної «капіталізації» випускників університетів Азербайджану, зростанню їх доданої вартості як фахівця на ринку праці; 2) формування ефективної моделі освітньої та науково-дослідницької діяльності університетів країни, розвиток системи грантових інструментів підтримки економічних наукових проектів з метою залучення науковців, талановитої молоді до реалізації програм національного значення, зокрема у сфері економіки й енергоресурсів країни; 3) сприяння професійній й академічній мобільності у системі вищої економічної освіти Азербайджану, що створює підґрунтя викладачам і студентам вищих навчальних закладів країни знайомитися з досвідом інших країн, набувати актуальних знань у сфері економіки з тим, щоб застосувати їх на батьківщині забезпечити впровадження інновацій у розвиток потенціалу країни, збільшенні її конкурентоспроможності на світовому ринку праці; 4) втілення ідей компетентнісного підходу у професійній підготовці майбутніх економістів в університетах Азербайджану, що спирається на осмислене набуття студентами підчас навчання в ВНЗ набору знань, умінь і навичок, які необхідні для успішної самореалізації у майбутній професійній діяльності як компетентного фахівця у сфері сучасної економіки.

Звернення до аналізу стратегій інноваційного поступу Азербайджану як країни, що вирізняються швидкими темпами запровадження інновацій у різні

сектори національної економіки, дала змогу поглиблено вивчити їх інноваційні моделі розвитку в контексті професійної підготовки майбутніх економістів у провідних ВНЗ країни. Відправним імперативом у висвітленні ролі економічної освіти як умови впровадження в Азербайджані інноваційної моделі розвитку є Концепція розвитку «Азербайджан-2020: погляд в майбутнє», аналіз тексту якого дав змогу виокремити базові положення, які визначають роль економічної освіти Азербайджану в упровадженні інноваційної моделі розвитку країни. На нашу думку, системотвірним чинником упровадження інноваційної моделі розвитку Азербайджанської Республіки є формування людських ресурсів нової якості як одного із чинників економічного і соціального прогресу країни. Так, для реалізації інноваційної моделі розвитку країни на вищу економічну освіту покладається завдання підготовки фахівців, здатних до запровадження новітніх енергетичних та інформаційних технологій, розвиток космічних і телекомунікаційних систем, системного підвищення енергоефективності. Окрім того, з метою диверсифікації в Азербайджані має бути реалізовано ефективний трансфер технологій в напрямі впровадження інноваційних рішень у сфері виробництва, переробки сільськогосподарської продукції, нафтопродуктів і пластмас, ефективності електростанцій і поновлюваних джерел енергії. З огляду на це, у розробленні теоретичного концепту щодо ролі економічної освіти в упровадженні інноваційної моделі розвитку Азербайджану визначено провідну ідею: в основі інноваційної моделі розвитку АР є зорієнтованість на реальні потреби людей як умови запровадження інновацій у всі сфери виробництва на основі вдалої й зваженої сучасної освітньої політики в галузі професійної підготовки конкурентних, компетентних, мобільних фахівців-економістів.

У процесі розгляду специфіки формування управлінських відносин у провідних сферах суспільної діяльності країн Чорноморського регіону, до яких уходить й Азербайджан, встановлено, що визначальним у створенні підґрунтя для розвитку й зміцнення інтелектуального, соціального, наукового

і освітнього потенціалів, академічного та загальнокультурного взаємозбагачення країн Чорноморського регіону стало рішення Урядів країн (Азербайджану, Албанії, Вірменії, Болгарії, Грузії, Греції, Молдови, Румунії, Росії, Туреччини, Україна, а пізніше – Сербії) про створення об'єднання, що отримало назву – Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), в межах якого функціонує Парламентська асамблея Чорноморського економічного співробітництва (ПАЧЕС). Обидві регіональні організації у своїх статутних документах орієнтуються на європейські освітні процеси і прагнуть до співпраці у галузі вищої освіти. Розвиток академічної співпраці країн-учасниць ОЧЕС в умовах глобалізації освітніх процесів виконує важливу функцію об'єднання студентської спільноти навколо спадщини, яка представлена культурною, соціальною, політичною, релігійною й економічною різноманітністю країн Чорноморського регіону. На нашу думку, це полегшує доступ студентів однієї країни до ресурсів у сфері освіти інших країн, сприяє розвитку людського потенціалу Чорноморського регіону, зростанню його конкурентоспроможності на глобальному ринку робочої сили.

Матеріали, що увійшли до розділу, опубліковано автором у наукових працях [21; 28; 30].

РОЗДІЛ 2.

ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ АЗЕРБАЙДЖАНУ

У Розділі 2 проаналізовано цілі й завдання професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану у вимірах економічних та освітніх реформ країни; схарактеризовано особливості реалізації компетентнісного підходу у підготовці майбутніх економістів у ВНЗ країни, на основі чого визначено сутність компетентнісної освітньої парадигми вищої економічної освіти Азербайджану; здійснено емпіричне дослідження з

виявлення рівня взаємообумовленості змісту й форм професійної підготовки економістів в азербайджанських вишах; здійснено аналіз досвіду організації науково-дослідної та самостійної роботи майбутніх економістів у ВНЗ АР.

2.1. Цілі й завдання професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану у вимірах економічних та освітніх реформ країни

Сучасні цивілізаційні процеси пов'язані з низкою чинників, що мають виключний вплив на всі сфери життєдіяльності Азербайджану, зокрема й ті, які пов'язані з якісними показниками професійної підготовки майбутніх економістів в університетах країни. В останнє десятиліття в розвитку вищої економічної освіти Республіки відчутними є тенденції, пов'язані з освітніми і економічними реформами. Взаємопов'язаність реформаційних змін в освіті й економіці є запорукою вдалого державного менеджменту, що вивів країну на інший рівень не лише щодо внутрішніх економічних показників, але й світових. Саме це надає потужні важелі впливу на розв'язання проблем якісної підготовки майбутніх економістів в провідних університетах Азербайджану, впливає навіть на позицію країни у розв'язанні питань геополітичного характеру. З огляду на це, вища економічна освіта в Азербайджані набуває вагомості як визначальний чинник соціально-економічного розвитку країни, яка прагнуть досягнути високих стандартів життя людей, бути конкурентними у всіх сферах на світових ринках послуг.

Оскільки місія й візія вищої економічної освіти Азербайджану детерміновані ситуацією в економіці країни й зорієнтовані на розв'язання актуальних проблем економічного розвитку Республіки, проаналізуємо цілі й завдання професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ країни в контексті економічних і освітніх реформ країни.

Джерельною базою дослідження визначимо праці провідних азербайджанських науковців, що відзначаються ґрунтовним впливом на

розвиток вищої економічної освіти в АР. Для системного аналізу праць науковців здійснимо їх класифікацію за критерієм об'єкта пізнання.

На нашу думку, наукові й прикладні дослідження праці учених країни, що відзначаються суттєвим впливом на розвиток вищої економічної освіти в Азербайджані, можна класифікувати за напрямками. Представимо їх.

Перший напрям дослідження актуальних проблем становлення й розвитку економічної освіти АР охоплює праці вчених, які вивчали філософський аспект означеної проблеми: Ч. Аббасов [3]; Ч. Ісмаїлов [102]; Ф. Муршудли [155]; Р. Новрузогли [1634 164]; М. Axundov [260]; Z. Məmmədov [341; 342; 343; 344; 345] та інші.

Другий напрям об'єднує напрацювання вчених, які досліджували питання становлення й розвитку економіки та економічної освіти Азербайджану в історичному контексті: М. Алігусейнов [18]; І. Гасанов [69]; Р. Джабієв [85]; Е. Рустамов [є]; З. Самедзаде [219]; А. Ağayev [250] та інші.

Теоретико-методологічні дослідження азербайджанських учених у сфері економіки, що суттєво вплинули на розвиток вищої економічної освіти в АР, визначимо як третій напрям наукових розвідок: Ф. Алієв [31]; М. Керимов [107]; І. Рзаєв [211]; Т. Тагієв [230] та інші.

Четвертий напрям об'єднує теоретично-прикладні напрацювання вчених, які розкривають психолого-педагогічний ракурс проблеми розвитку вищої економічної освіти в АР, серед яких: М. Атакишиєв, С. Салімов [37]; С. Багіров, І. Ахмедов, С. Цалик [39]; А. Ağayev [251]; А. Aslanov [257]; R. Əsgərova [301] та інші.

До п'ятого напрямку наукових досліджень азербайджанських науковців включимо тих, кому належать здобутки психолого-педагогічного спрямування з питань професійної підготовки майбутніх економістів в Азербайджанських ВНЗ: Ф. Абасов [1]; Л. Багрова [40]; А. Мурадов [153]; М. Atakişiyev [258]; М. Vərxudarov [274]; Z. Məmmədov [349; 350; 352]; F. Qasımov [364]; S. Qasımov [365] та інші.

Шостий напрям досліджень включає коло учених, які присвятили свої праці вивченню економіки та економічної освіти в Азербайджані: А. Абасов [2]; Р. Азізов, А. Ахмедов, С. Гаджиєва [16]; З. Велієв [59; 60]; Р. Гасанов [70]; З. Мамедов [136; 137; 138]; А. Мурадвердієв [152]; Ф. Муршудлі [155]; С. Салімов [215; 215; 217]; С. Теймуров [323]; М. Ваґіров [272]; Ү. Əzizov [303] та інші.

Студіювання напрацювань учених [1; 2; 5; 31; 39; 61; 85; 102; 163; 211; 269; 346; 347] дало змогу виявити, що після проголошення Азербайджаном незалежності важлива увага в економічній політиці країни надавалася зв'язкам з міжнародними фінансово-кредитними та економічними структурами, зокрема з 1992 року – МВФ, СБ, Європейським Банком Реконструкції та Розвитку, а з 1999 року – Азійським Банком Розвитку, надавали й надають дотепер консультації з різного рівня економічних проблем, умов переходу на ринкову економіку, а також фінансову підтримку економічних реформ у країні.

Слід зазначити, що економічний розвиток країни починаючи з періоду проголошення незалежності (1991 рік) й дотепер можна поділити на два етапи: *перший* охоплює період з 1991 по 1995 роки (характерні особливості: невизначеність стратегії й вектору розвитку; зниження мікроекономічних й макроекономічних показників; застосування сировинних ресурсів країни без урахування середньо і далеко строкових перспектив їх відновлення тощо); *другий* період починається з 1996 року й триває донині (набуття макроекономічної стабільності й динамічного економічного розвитку) [5].

Найбільшим досягненням другого періоду, на думку експертів [5], було створення нової моделі – Азербайджанської моделі економічних реформ і розвитку. Стратегічними напрямками цієї моделі є: 1) формування єдиної соціально спрямованої, здатної до саморозвитку, заснованої на вільних ринкових відносинах економічної системи незалежної національної економіки; 2) активне залучення в господарський обіг існуючого в країні природно-економічного, техніко-виробничого та науково-технічного

потенціалу; 3) забезпечення національної інтеграції економіки у світову економічну систему [5; 77; 80].

Сучасні реалії економічного розвитку АР мають бути враховані в розробленні освітніх стандартів, конструюванні навчальних планів і програм професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ країни. Серед таких реалій слід відмітити такі: 1) завершення першого етапу приватизації державної власності (з 1995 року) і створення сприятливих умов для розвитку вільного підприємництва; 2) завершення з інституційної точки погляду земельних та аграрних реформ (більше 1350 тисяч гектарів бузи роздані селянам, замість колгоспів – створені фермерські господарства); 3) початок другої приватизаційної програми, в рамках якої для приватизації запропоновані заклади зв'язку, транспорту, хімії, машинобудування і паливно-енергетичного комплексу.

Вкажемо, що на теперішньому етапі економічних реформ в Азербайджані, на думку експертів [5; 118], ключовими завданнями є:

- зміцнення існуючого економічного потенціалу країни і комплексна раціональна його реалізація, зокрема, розвиток не нафтового сектора (формування потужної азербайджанської економіки, що не залежить від нафти);

- повне й ефективне використання можливостей й ресурсів кожного регіону, врівноважений їх розвиток;

- створення умов для відкриття нових робочих місць;

- розвиток малого і середнього бізнесу;

- значне збільшення обсягу, якості й спрямованості соціальних послуг, зниження бідності.

Законодавчо-нормативним підґрунтям реформування економіки Азербайджану на сучасному її етапі є «Державна програма з соціально-економічного розвитку в регіонах Азербайджанської Республіки в 2014-2018 роках» [77].

На нашу думку, для впровадження означених стратегічних напрямів втілення Азербайджанської моделі економічних реформ і розвитку потрібно здійснювати в національній освітній системі професійну підготовку фахівців з економіки, які будуть здатні включитися в процес формування конкурентоздатної економічної системи незалежної національної економіки; вміти на основі обґрунтованих прогнозів й раціонального економічного розрахунку використовувати існуючий в країні природно-економічний, техніко-виробничий та науково-технічний потенціал; володіти знаннями й компетентностями щодо ефективного забезпечення інтеграції економіки Азербайджану у світову економічну систему. Сучасний конкурентоспроможний фахівець у сфері економіки, якого потребує економічна система Азербайджану, має бути готовим до прийняття нестандартних рішень, які урахуватимуть об'єктивні закономірності економічного розвитку країни й матимуть обґрунтовану перспективу подальшої їх реалізації; у своїй професійній діяльності брати до уваги національний менталітет і світову практику господарювання.

Дослідження інноваційної складової професійної підготовки майбутніх економістів у вищій освіті України та зарубіжних країн у порівняльному контексті свідчить, що вищі навчальні заклади (ВНЗ), що готують майбутніх економістів, мають орієнтуватися в організації освітнього процесу на ті запити, що виникають у зв'язку з процесами глобалізації, технологізації, інформатизації, демократизації суспільства. У визначеному ракурсі досліджуваної теми варто вивчити і запозичити досвід деяких пострадянських країн, які мали схожі вихідні позиції, проте зробили значний «стрибок» у розвитку соціально-економічної сфери, підготовці фахівців з новим економічним мисленням, чітким розумінням інноваційної стратегії розвитку країни. На нашу думку, однією з таких країн, досвід яких має продуктивні ідеї щодо ефективної підготовки фахівців економічної галузі, є АР.

Подальший дослідницький крок спрямовано на здійснення аналізу цілей й завдань професійної підготовки майбутніх економістів У ВНЗ Азербайджану у вимірах освітніх реформ країни, що потребує стислої їх характеристики.

Історична реконструкція заходів, що були реалізовані у сфері освіти Азербайджану, уможлиблює виокремлення декількох етапів освітнього реформування в країні. Стисло їх схарактеризуємо, використовуючи для цього аналіз інформаційних джерел з визначеного питання.

Передусім зазначимо, що визначення етапів реформування у сфері вищої освіти в досліджуваній країні на основі такої джерельної бази:

1. Міжнародні документи («Дванадцята Пленарна сесія Генеральної Асамблеї: рекомендації 31/1998 про взаємне визнання дипломів про вищу освіту країнами-учасницями ЧЕС» [81]; Документи організації «Black Sea Universities Network (BSUN) [282; 283];

2. Закону АР «Про освіту» (2009) [93];

3. Концепції розвитку «Азербайджан-2020: погляд в майбутнє» (2012) [270];

4. Державної Стратегії розвитку освіти в Азербайджанській Республіці. Указ Президента АР від 24 жовтня 2013 року № 13 [75];

5. Державної Програми з реформ в системі вищої і середньо спеціальної освіти в Азербайджанській Республіці на 2009-2013 рр. (Розпорядження Президента АР від 22 травня 2009 року № 295 [76];

6. Доповідей Міністерства Освіти АР за 2014 рік [86], за 2015 рік [87];

7. Офіційного веб-сайту Міністерства Освіти АР [141];

8. Праць учених [75; 77; 81; 93; 173; 270; 282; 283; 284]; Інтернет ресурсів у галузі науки і освіти [408; 410; 415; 416; 418; 419] тощо.

Студіювання інформаційних джерел з проблеми реформування системи вищої освіти Азербайджану створило підґрунтя для становлення низки умовиводів. Так, початком перехідного процесу від радянської освітньої системи до системи, яка відповідає сучасним світовим стандартам, можна назвати середину 90-х років ХХ століття. Першим кроком у цьому напрямі

стало упровадження у 1993 році двохступеневої вищої освіти (бакалавріат і магістратура). Пізніше зміст підготовки фахівців на бакалавріаті суттєво змінювався й оновлювався (запроваджувалися стандарти, удосконалювалися умови прийому тощо). У 1997 році після першого випуску бакалаврів було впроваджено перехід на магістерський рівень підготовки, а здійснення набору на цей рівень було доручено Державній Комісії з Прийому Студентів (згідно Рішення Президента АР).

Аналіз структурних реформ в системі вищої освіти досліджуваної країни доцільно здійснювати відповідно до «Програми реформ у сфері освіти Азербайджанської Республіки» (1999) [173]:

I етап реформ (1999-2003 рр.) було здійснено з таких напрямів:

- створення нової нормативно-правової, економічної та інформаційної бази в системі освіти;
- забезпечення розвитку усіх видів і типів навчальних закладів, центрів, комплексів нового типу;
- створення наукових, навчально-методичних основ та організаційних механізмів, що забезпечують спадкоємність усіх рівнів і ступенів освіти в країні;
- створення організаційного механізму підготовки, забезпечення, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів;
- створення механізму, який забезпечить організацію бази даних і бази знань системи освіти;
- розподіл повноважень в управлінні системою освіти, створення законодавчого й організаційного підґрунтя демократизації освітнього менеджменту;
- визначення нормативів системи освіти у зв'язку з переходом на нову економічну модель і створення відповідних умов її реалізації.

II етап реформ (2004-2009) було здійснено з таких напрямів:

– інтеграція навчальних закладів різного спрямування і рівня, створення на їх базі науково-освітніх центрів нового типу, перебудова мережі освітніх закладів;

– побудова змісту навчально-виховної роботи на основі потреб держави, громадськості і особистості у відповідності з можливостями тих, хто отримує освіту;

– створення механізму програмування ресурсів робочої сили;

– створення навчального, науково-методичного та інформаційного забезпечення системи освіти.

Наступний блок реформ (III етап) здійснювався відповідно до «Державної Програми з реформ в системі вищої і середньої спеціальної освіти в Азербайджанській Республіці на 2009-2013 рр.», затвердженої Розпорядженням Президента АР від 22 травня 2009 року № 295 [76].

Натепер *реалізується IV етап освітніх реформ* в Азербайджані (2014-2020 рр.), який зорієнтовано на виконання «Державної Стратегії розвитку освіти в Азербайджанській Республіці» (Указ Президента АР від 24 жовтня 2013 року) [75], Концепції розвитку «Азербайджан-2020: погляд в майбутнє» [270], у яких визначено пріоритетні напрями модернізації економіки і технологічного розвитку країни, орієнтовані на реальні потреби людей.

Окремою позицією в аналізі результативності реформ у сфері освіти Азербайджану доцільно визначити освітні реформи, які здійснено спільно зі СБ. Так, відповідно до класифікації СБ кредит, що було виділено на реалізацію Проекту Освітньої Реформи був за своєю суттю освітнім та інноваційним кредитом. Тобто, однією з цільових позицій цього кредиту було формування правил, процедур, необхідних знань, умінь за інструкцією СБ в системі освіти Азербайджану, підготовка кадрового потенціалу, а також початок впровадження освітніх інновацій в школах, ВНЗ і підтримка інноваційних ініціатив. Вартість Проекту складала 5,5 млн доларів США [173; 284]. Перший етап реалізації Проекту Освітньої Реформи в

Азербайджані за підтримки СБ здійснено з 2003 по 2007 роки; другий етап – упродовж 2008-2013 років.

Не можемо оминати увагою аналіз реформ у сфері вищої освіти Азербайджану у контексті її інтеграції до європейського освітнього й наукового просторів. Для вищої економічної освіти країни – це, передусім, співпраця з Європейськими структурами, Європейським Союзом та Європейською Комісією [294; 295; 298; 355]. Зауважимо, що приєднання вищої освіти Азербайджану, й економічної, зокрема, до Болонського процесу відбулося у 2005 році. Це зумовило необхідність у створенні системи вищої освіти у країні, відповідної до європейських освітніх стандартів. Ця робота здійснювалася у відповідності до Плану заходів з впровадження Болонської декларації, що був розрахований на 5 років – з 2006 по 2010 рік. Найважливішим етапом болонського реформування системи вищої освіти країни було прийняття «Державної Програми реформ в системі вищої і середньої спеціальної освіти Азербайджанської Республіки на 2009-2013 роки», яку затвердив Президент 22 травня 2009 року [76]. В документі зазначається, що основною метою Програми є формування соціально і економічної раціональної системи вищої освіти країни, яка б була здатною: по-перше, забезпечити її інтеграцію в Європейський освітній простір, відповідати принципам Болонського процесу; по-друге, мати привабливість і конкурентоспроможність, відповідати потребам економіки країни у забезпеченні фахівцями з вищою освітою; по-третє, відповідати вимогам інноваційного розвитку країни; по-четверте, створити кадровий потенціал згідно вимог інформаційного суспільства і економіки, що базується на знаннях; по-п'яте, забезпечити можливість для набуття населенню сучасної вищої освіти [76].

Слід вказати, що цілі й завдання професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану у вимірах освітніх реформ країни значною мірою детерміновані тим, що вектори академічної співпраці країни рівнозначно спрямовані як на європейську освітню інтеграцію, так і

враховують мету розвитку мережі університетів Чорноморського регіону. Це зумовлює ту особливість розвитку вищої економічної освіти Азербайджанської Республіки, яка балансується залежно від обраної у країні стратегії інтернаціоналізації. Оскільки в Рекомендаціях Дванадцятій Пленарній Сесії Генеральної Асамблеї визначено важливість для Парламентів й Урядів країн-учасниць ЧЕС, по-перше, сприяти крокам по співпраці між університетами, зокрема, у рамках мережі Чорноморських університетів з метою розвитку академічної мобільності і взаємному визнанню кваліфікацій у сфері вищої економічної освіти в регіоні; по-друге, поглиблювати співпрацю в цій сфері з ЮНЕСКО, Радою Європи, Європейським Союзом (ЄС), іншими зацікавленими організаціями і країнами [81], сформулюємо підходи, які стимулюють розвиток академічної мобільності як ключового принципу формування просторів вищої економічної освіти і науки в досліджуваній країні. При цьому відзначимо, що різновекторність у будові стратегії розвитку вищої економічної освіти в Азербайджані передбачає різноманітні можливості для вільного переміщення студентів, викладачів, дослідників, адміністраторів у цих просторах з метою їх академічного і загальнокультурного взаємозбагачення.

Визначеність курсу розвитку економічної освіти Азербайджану на набуття її конкурентоспроможності в освітньому просторі, що повсякчасно глобалізується, зумовила вибір способу державного регулювання видів академічної мобільності, що відбувається переважно шляхом розв'язання низки завдань, центральними з яких є підтримка рівноваги між експортом та імпортом освітніх послуг, підвищення якості і привабливості національної системи освіти, забезпечення доступності для резидентів і нерезидентів тощо. З огляду на це, умовами ефективності національної стратегії АР у розвитку академічної мобільності в сфері економічної освіти є розмежування її видів. Так, підтримка рівноваги між експортом та імпортом освітніх послуг між Азербайджаном та іншими країнами відбувається на академічній платформі навчальних програм (бакалаврських, магістерських, докторських)

та стажуванні викладачів й студентів. При цьому, визначення цілей навчання / стажування дає можливість встановити в Азербайджані окремі підходи до фінансування внутрішньої та зовнішньої мобільності, окреслити її геополітичну спрямованість, а також інструменти досягнення цілей. Оскільки, як зазначалося вище, АР зорієнтована на співпрацю у сфері професійної підготовки економістів, з одного боку, з Радою Європи, ЄС, а з іншого – з ОЧЕС, важливо урахувати те, що освітнє законодавство країни [93] більшою мірою підтримує академічну мобільність у контексті навчання і викладання, а тому спрямоване на розв'язання питань академічної мобільності студентів, які навчаються за бакалаврськими і магістерськими (зрідка – за докторськими) програмами або професійної мобільності науковців і викладачів з метою викладання у ВНЗ [93]. При цьому, на нашу думку, привабливість економічної освіти закордоном (як у межах ОЧЕС, так в ЄС) буде залежати від успішності розв'язання проблем візової політики країн, з якими Азербайджан має співпрацю в освітній сфері, створення можливостей для працевлаштування під час набуття економічної освіти і в подальшому за обраною спеціальністю.

Вивчення практики розвитку мобільності студентів і викладачів Азербайджану дало змогу виявити, що вона спрямована на збалансування зовнішньої, «горизонтальної» (навчання в іншому ВНЗ впродовж певного періоду часу – семестру, навчального року, по завершенню якого передбачається повернення до свого навчального закладу та продовження навчання у ньому), та вхідної, «вертикальної», мобільності (навчання студента в іншому ВНЗ, по завершенні якого він отримує освітню ступінь). Вкажемо, що «горизонтальна» мобільність отримала назву «дипломна/рівнева мобільність» (diploma/degree mobility), «вертикальна» – відповідно «кредитна мобільність/тимчасова» (credit/temporary mobility) [355].

На сучасному етапі розвитку національної системи вищої економічної освіти Азербайджан має урахувати те, що у міжнародному вимірі

активізація академічної мобільності у освітніх реаліях різних країн визначила новий напрям у розвитку глобальної освіти – «номадичне» (nomade (англ.) – мігруюче, мобільне), яке пов'язане з індивідуалізацією процесу освіти і розвитком ID-концепції (Individual Demand) в освіті [51, с. 26]. Попит на подібні освітні послуги зумовлений тим, що останнім часом різко зросла потреба у фахівців у стислих часових рамках отримати ту чи іншу спеціалізовану освіту чи певний обсяг додаткових знань, які б підтверджувалися відповідними сертифікатами.

Відповідно до обраної стратегії перетворення нафтового капіталу в людський Азербайджан фінансує отримання вищої економічної освіти у провідних світових ВНЗ. Цією метою було схвалено Державну Програму з освіти молоді у зарубіжних країнах на 2007-2015 роки (Указ Президента від 16 квітня 2007 року) [78]. Очікуваними результатами реалізації цієї Програми стали:

1. Створення нормативно-правової бази процесу освіти азербайджанської молоді у престижних ВНЗ зарубіжних країн за пріоритетними спеціальностями.

2. Удосконалення механізму відбору талановитої молоді, яка направляється для отримання освіти закордоном.

3. В АР визначено спеціальності, які відповідають потребам економічного розвитку і ринку праці.

4. У середньостроковій перспективі знайшла вирішення проблема із забезпечення висококваліфікованими кадрами, яких потребує ринок праці країни.

5. Підсилюється науковий і науково-педагогічний потенціал країни, збільшиться експортний потенціал інтелектуальної власності.

6. В АР виховано педагогічні кадри для підготовки фахівців на рівні міжнародних стандартів освіти.

7. Створено інформаційну базу спеціалістів, які отримали освіту закордоном.

8. В АР знайшов вияв розвиток людського капіталу засобами підвищення якості праці, конкурентоспроможності країни і забезпечення її тривалого розвитку [78].

Зазначимо, що на фінансування цієї Програми держава щорічно виділяла 10 млн манат із ресурсів Державного Нафтового Фонду [173]. В рамках Програми азербайджанська молодь отримувала освіту в Австралії, Південній Кореї, Китаї, Малайзії, Сінгапурі, США, Німеччині, Франції, Нідерландах, Норвегії, Швеції, Фінляндії, Італії, Бельгії та Великій Британії [173]. Відмітимо й те, що освіта Азербайджану почала активно інвестуватися з державного бюджету і Фонду Гейдара Алієва [416] з 2005 року, що є невід'ємним складником стратегії розвитку сучасного Азербайджану [173].

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що обрана в АР стратегія розвитку вищої освіти стала важливим стимулом прискорення системних реформ, інтенсивного пошуку механізмів запровадження інновацій не лише в галузі інформаційно-технологічної платформи освіти, але й у сфері організації системи освіти, зокрема й економічної. Освітня політика країни у визначенні різних векторів розвитку, обрана Азербайджаном, чітко й виразно визначає й напрям у формуванні концептуальних підходів у підготовці майбутніх економістів з новим економічним мисленням, без якого неможливе запровадження інноваційної моделі розвитку економічної освіти в країні. У цьому контексті нам імпонує позиція науковців, які стверджують, що у розробленні інноваційних форм, методів і засобів застосування сучасних інноваційних технологій і методик навчання, визначенні масштабу перетворень у ВНЗ ключовим є формування готовності управлінського апарату та професорсько-викладацького колективу ВНЗ до інноваційної діяльності, створення інноваційного середовища у навчальному закладі. Сучасний ВНЗ Азербайджану спрямований на пошук менеджера освіти і викладача з іншою типологічною структурою особистості, сутнісними характеристиками якої є: креативність; готовність до саморозвитку і самовизначення в ситуації, що постійно змінюється; відкритість до соціального

замовлення освіти тощо. Іншими словами, сучасний керівник та викладач у ВНЗ Азербайджану мають розуміти своє професійне призначення, сприймати педагогічну діяльність як важливий професійний і соціальний пріоритет, прагнути і бути спроможним до самоосвіти й поновлення знань упродовж усього життя, мати вміння і навички організації навчальної діяльності студентів на основі сучасних методів та форм навчання. Так, у результаті економічних і освітніх реформ, здійснених в умовах співпраці професорсько-викладацькими колективами університетів Азербайджану зі СБ, Структурами ЄС, ОЧЕС, в системі вищої економічної освіти були впроваджені нові підручники, створена Рада оцінювання підручників, прийнята нова Національна концепція оцінки освіти і нова Концепція безперервної підготовки викладачів [173].

У виконанні завдань дослідження важливо виокремити чинники, що впливають на вищу економічну освіту в Азербайджані на сучасному її етапі розвитку. Оновлення змісту й форм економічної освіти в провідних державних університетах Азербайджану, зокрема в BDU, AzTU, ADAU, ADIU та інших, зумовлює нові вимоги до освітніх продуктів, що застосовуються у практиці інтерактивного навчання підприємництву. Вирішального значення в цьому контексті набуває, по-перше, практична зорієнтованість методик як підґрунтя для формування прикладних бізнес-компетентностей; по-друге, персоніфікація освітнього процесу у ВНЗ; по-третє, індивідуалізація освітніх траєкторій формування майбутнього фахівця з економіки; по-четверте, методична обґрунтованість підходів, базована на їх доступності, зручності у користуванні, відповідності професійним запитам студентів [20; 24].

Зазначимо й те, що цілі й завдання професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану у вимірах економічних та освітніх реформ країни значною мірою визначаються також стратегічним документом країни – Концепцією розвитку «Азербайджан-2020: погляд в майбутнє» [270]. Як зазналося вище, у цьому важливому для країни документі визначено

пріоритетні напрями модернізації економіки і технологічного розвитку країни, орієнтовані на реальні потреби людей; формування людських ресурсів нової якості, що є одним з чинників економічного і соціального прогресу суспільства [270]. Окрім того, Концепція розвитку «Азербайджан-2020: погляд в майбутнє» визначає конкретні завдання в усіх сферах виробництва країни натеper і на перспективу. У їх числі – створення ефективною і інноваційною системи освіти, дієвою і справедливою системи управління освітою на основі державно-приватного партнерства, створення конкурентної системи підготовки фахівців, зокрема й у сфері економіки.

На нашу думку, важливим чинником у розвитку вищої економічної освіти Азербайджану є впровадження у систему професійної підготовки майбутніх економістів наукових проектів, що стимулюють розвиток університетської освіти [20, с. 6-7]. Значний потенціал для забезпечення якості освітнього процесу з підготовки фахівців для сфери економіки Азербайджану відповідно до світових стандартів, що беззаперечно входить до амбітних планів вищої економічної освіти країни, має реалізація проекту SABAN (в перекладі з азербайджанського означає «завтрашній день»). Підґрунтям для такого умовиводу є те, що проект SABAN формує таке наукове середовище у ВНЗ, коли створюються можливості для кожного учасника освітнього процесу реалізувати творчі, пошукові, практико орієнтовані інтерактивні форми і методи навчання з метою підвищення ефективності економічної освіти, мобільності студентів і відповідності якості надання освітніх послуг запитам суспільства [20, с. 7-8].

В аналізі цілей й завдань професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану у вимірах економічних та освітніх реформ країни важливо відзначити те, що невід'ємним складником формування успішної моделі економічної освіти в країні є застосування віртуального навчання в економічних ВНЗ країни, зокрема бізнес-симуляцій для набуття досвіду моделювання реального економічного середовища. Саме бізнес-симуляції як інноваційні комп'ютерні програми дають змогу моделювати реальне

економічне середовище та уможлиблюють набуття для майбутнього фахівця у сфері економіки знань і навичок з ведення підприємництва та бізнесу з тим, щоб практично реалізувати їх у процесі віртуального навчання й під час реальної професійної діяльності [24, с. 63]. Оскільки визначення педагогічної цінності застосування бізнес-симуляцій у процесі професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану потребує детальнішого дослідження, розкриємо це питання у окремому підрозділі дисертаційної роботи (п. 2.3).

Узагальнення викладеного дає змогу виокремити чинники розвитку економічної освіти в країні та визначити пріоритети в удосконаленні професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану з урахуванням здійснених економічних і освітніх реформ. На нашу думку, для сучасної вищої економічної освіти Азербайджану характерними є:

1) удосконалення змісту професійної економічної освіти відповідно до сучасних запитів ринку праці й світових стандартів соціально-економічного розвитку;

2) наявність тісного взаємозв'язку в системі «вища економічна освіта – ринок праці – потреби людей»;

3) формування інноваційного освітнього середовища у ВНЗ, що готують майбутніх економістів;

4) розвиток університетської науки, інвестором якої є держава, державні й недержавні фонди (Державний Нафтовий Фонд, Фонд Гейдара Алієва тощо), СБ, міждержавні організації.

Визначеність цілей і завдань підготовки майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану створює підґрунтя для характеристики сутності компетентнісної освітньої парадигми економічної освіти Азербайджану, яку буде представлено у наступному підрозділі дисертації.

2.2. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх економістів у вищих навчальних закладах Азербайджану

Сучасний етап розвитку вищої економічної освіти в АР визначається прагненням відповідати актуальним вимогам до підготовки фахівців з економіки відповідно до національних потреб й світових стандартів. Відповідно до «Державної стратегії розвитку освіти в Азербайджанській Республіці» [79] першим із п'яти стратегічних напрямів «розбудови в країні системи освіти, яка має зайняти за якісними показниками й охопленням провідну позицію серед країн світу», визначено «створення компетентнісно орієнтованої освіти, яка має бути спрямованою на особистість» [79].

З огляду на це, реалізація компетентнісного підходу у професійній підготовці майбутніх економістів у ВНЗ країни, які є лідерами у модернізації соціально-економічного життя і приведення її у відповідність з передовим національним і міжнародним досвідом, є актуальною і затребуваною для Азербайджану. Це й обумовило визначення напрямку нашого дослідницького пошуку, а саме: вивчення специфіки реалізації компетентнісного підходу у підготовці майбутніх економістів в університетах Азербайджану. Це створить теоретико-методологічну основу для розв'язання визначеного у Вступі завдання дослідження – схарактеризувати сутність компетентнісної освітньої парадигми економічної освіти Азербайджану.

Передусім зазначимо, що вагомий внесок у розроблення методологічних основ компетентнісного підходу здійснено багатьма ученими [49; 50; 54; 55; 73; 111; 120; 130; 154; 168; 169; 178; 221; 240; 241; 245; 335] тощо. Однак, незважаючи на результативність здійснених напрацювань деякі теоретично-прикладні аспекти реалізації компетентнісного підходу у професійній підготовці майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану потребують подальших наукових розвідок.

Передусім звернемо увагу на те, що натепер в педагогічній теорії і практиці має місце неоднозначне розуміння змісту як стрижневого поняття «компетентнісний підхід», так й ключових понять «компетентність», «компетенція». Наприклад, на думку представників російської наукової

школи: 1) «Компетентнісний підхід означає поступову переорієнтацію домінуючої освітньої парадигми з переважаючою трансляцією знань, формуванням навичок на створення умов для оволодіння комплексом компетенцій» [221, с. 138], тобто він є тотожним опануванню особистістю комплексу компетенцій; 2) «Компетентнісний підхід висуває на перше місце не поінформованість учня, а вміння вирішувати проблеми...» [54, с. 10], тобто основоположним у набутті особистістю компетентностей є її вміння вирішувати певні проблеми тощо.

Українські науковці вважають, що особливостями навчання на основі компетентності є те, що навчання має бути сконцентроване на вихідних результатах, а не на вхідних; враховується переважно здатність виконання практичних завдань, але беруться до уваги і знання; навчання у виробничих умовах (принаймні частина навчання відбувається на робочому місці в умовах виробництва)» [84, с. 98-99], тобто акцент ставиться на здатностях фахівця до певної міри успішно розв'язувати практичні завдання на виробництві. Принагідно наведемо визначення, що представлено в «Енциклопедії освіти» України, яким послуговуються українські науковці й практики: Компетентність – це інтегрований результат, що передбачає зміщення акцентів з нормативно визначених знань, умінь і навичок до формування і розвитку здатності практично діяти, застосовувати досвід успішної діяльності у певній сфері [88, с. 408].

Важливо вказати, що українські науковці пропонують певний перелік компетентностей у різних сферах, напр.: економічній (підприємливість, відповідальність, дисциплінованість, культура праці); комунікативній (толерантність, сприйняття плюралізму, вміння толерантно обстоювати свої переконання перед опонентами); повсякденного життя (повага до інших, навички та вміння співіснування в соціумі, готовність прийти на допомогу, турбота про дотримання загальнолюдського етикету); правовій (усвідомлення потреби та необхідності в дотриманні вимог законів та інших нормативних актів, визнання рівності всіх людей, повага до свободи,

відкритість і правова культура); політичній (активність і мобільність, громадянська активність, повага до рішення більшості, піклування про справи громади, політична культура); організаційній (раціональне врядування (самоврядування), ефективність менеджменту та самоорганізації, раціональне використання часу та інших власних ресурсів); технологічній (уміле використання технічних засобів, онтологічне співіснування з техносферою та критичне ставлення до неї); екологічній (знання законів екології, гармонійне співіснування з довкіллям, збереження біосфери) [178, с. 37-38].

Заслуговує уважного вивчення й позиція польських науковців, які виокремлюють п'ять ключових компетентностей особи: 1) планування, організація та оцінювання власного учіння – навчальна компетентність; 2) результативне порозуміння в різних ситуаціях (здатність чітко висловлювати власні думки та чути інших) – комунікативна компетентність; 3) ефективна взаємодія в команді, колективі, чи здатність бути членом команди, виконувати в ній різні ролі та спроможність до знаходження відповідного місця в ній – соціальна компетентність; 4) здатність творчо розв'язувати проблеми, застосовувати науковий стиль організації власного мислення та діяльності – діяльнісна компетентність; 5) комп'ютерна грамотність – комп'ютерна компетентність [335, с. 191-192].

Слід зазначити, що у своєму дослідженні ми будемо дотримуватися підхід до тлумачення поняття «компетентність», яке представлено в «Державній стратегії розвитку освіти в Азербайджанській республіці» (2013): «Компетентність – це здатність ефективно і раціонально застосовувати отримані знання й уміння в практичній діяльності. Вона забезпечує перетворення отриманих людиною знань і вмінь і результат конкретної діяльності. Освіта, базована на компетентностях, ефективніше слугує соціально-економічному розвитку» [75].

Слід зазначити, що цінними для досягнення визначеної мети дослідження у теоретичному так і прикладному аспектах є напрацювання В. Бобрицької,

яка зауважує, що навчання як провідний вид діяльності студентів вищого навчального закладу визначає такий процес змін особистості, який можна назвати її розвитком. Учена стверджує, що застосування компетентнісного підходу у навчанні майбутніх фахівців з вищою освітою дає змогу встановити, що основними напрямками розвитку особистості під час навчання у вищій школі є: 1) формування компетентності у визначеній сфері суспільного розподілу праці (загальних і спеціальних професійні знання, уміння і навички); 2) розвиток психологічних механізмів застосування засвоєних способів діяльності; 3) формування особистісних професійних якостей і здібностей [49, с. 41-42].

Погоджуємося також з умовиводами В. Ягупова, який вважає, що поняттям «компетентність» можна схарактеризувати якісний бік підготовленості певної особи до обіймання певної посади, який набувається в процесі отримання професійної освіти та стосується конкретної особи як майбутнього суб'єкта професійної діяльності. Відповідно, її професійна освіта, як майбутнього суб'єкта професійної діяльності, має бути узгодженою з майбутніми компетенціями, оскільки тільки в такому випадку вона буде мати компетентнісний характер. При цьому якість опанування професійної компетентності тим, хто вчиться, можна діагностувати, визначити її певний рівень (виокремлюють, як правило, низький, середній і високий рівні). Крім того, на думку вченого, загальна професійна підготовленість фахівця, актуалізація його професійної компетентності у професійній діяльності та практична реалізація ним своїх компетенцій на конкретній посаді визначається поняттям «компетентний», що представляє якісний бік професійної підготовленості фахівця, характеризує його професіоналізм і майстерність [245, с. 30-31].

Узагальнюючи інформаційні джерела вкажемо, що економічна освіта в Азербайджані натеper вважається найбільш затребуваною і перспективною. Її надають провідні державні ВНЗ країни, зокрема AzTU [13], ADIU [15], ADAU [12], BDU [41], по завершенню навчання в яких випускник може

отримати диплом менеджера, фінансиста, маркетолога, аудитора, фахівця з управління бізнесом тощо.

Для виявлення призначення й особливої сутності компетентнісного підходу у підготовці майбутніх економістів в університетах Азербайджану як одного із базових підходів у забезпеченні ефективності під час засвоєння фундаментальних знань, формування вмінь, культивування підприємницьких якостей і здобуття професійних компетентностей проаналізуємо навчальні посібники й підручники з економіки, на базі яких здійснюється професійна підготовка майбутніх економістів в Азербайджані [247; 251; 303; 315; 323; 330; 340; 345; 346; 350; 354; 365; 366; 372; 375; 379; 381; 382]; навчальні програми провідних ВНЗ країни, які здійснюють професійну підготовку майбутніх економістів (Додатки Д, Е, Ж, З); зміст лекцій, навчальних посібників та монографій професорів ВНЗ Азербайджану з навчальних дисциплін економічного спрямування (Додатки И, К, Л).

Аналіз навчальних посібників й підручників з економіки, авторами-розробниками яких є Q. Abbasov [247]; D. Aleksander, A. Britton, A. Yorissen [256]; İ. Mahmudov, T. Zeynalov, N. İsmayılov [330]; İ. İsmayılov, Ş. İsmayılov [315]; S. Qasimov [365]; V. Quliyev, R. Fətullayev, A. Kərimov [366]; Q. Dərslik [354]; Q. Rzayev [372]; Ə. Sadıqov [379]; S. Səbzəliyev [380; 381]; S. Səbzəliyev, V. Quliyev [382] та ін., на базі яких здійснюється професійна підготовка майбутніх економістів в Азербайджані, дав змогу виявити, що в окресленні базових положень, які втілюють ідеї компетентнісного підходу у професійній підготовці майбутніх економістів в університетах Азербайджану авторами-розробниками виходять з того, що вища економічна освіта країни повинна вийти на принципово новий рівень, відповідний запитам високорозвиненого суспільства.

В окресленні базових положень, які втілюють трансформацію економічних знань у компетентності у професійній підготовці майбутніх економістів в університетах Азербайджану варто виходити з того, що у вищій економічній освіті реалізується *квінтет* «знання – уміння – навички – досвід

діяльності – компетентність», який є системоутвірним компонентом компетентнісної освітньої парадигми економічної освіти Азербайджану. Обґрунтуємо свій умовивід.

Слід зазначити, що традиції фундаментальної економічної освіти, як і освіти будь-якого напрямку, будуються на парадигмі, основою якої є тріада «знання – уміння – навички». Знання, як складник світогляду людини, значною мірою визначають її ставлення до дійсності, моральні погляди і переконання, вольові риси особистості, її характер. Вони є одним із джерел нахилів й інтересів людини, необхідною умовою розвитку її здібностей [72, с. 137]. Але при цьому, як свідчить досвід організації освітнього процесу у економічних ВНЗ, суттєву увагу надається все ж теорії економіки та економічної діяльності. Практика показує, що за такого підходу завжди виникає проблема застосування знань. Тому, продуктивний досвід університетів Азербайджану має певні успіхи у подоланні протиріччя, що виникає між економічною освітою, зорієнтованою на парадигму «знань» і сучасним бізнесом, який потребує компетентних фахівців.

Освітній процес у ВНЗ Азербайджану вибудовується з урахуванням національного й світового досвіду становлення ринкових відносин, коли від суб'єктів господарювання вимагається осмислення й усвідомлене включення в економічні процеси, відповідальність за результати економічної діяльності. Так, у процесі становлення ринкової економіки в Азербайджані визначальну роль відіграли ринкові інституції, які були задіяні в економічному просторі країни, що має беззаперечну тенденцію до зростання. Завдяки ринковим інституціям сформувалося ринкове середовище, де почали діяти об'єктивні закони ринку за яких і продавець і покупець мають відповідну економічну освіту як основу для ведення взаємовигідного діалогу. Важливо вказати й на те, що економічна наука в університетах Азербайджану є своєрідним дороговказом, на основі якого вибудовується економічна політика країни, спрямована на розвиток національної економіки, формування нового

економічного мислення, нової економічної культури, за якої не виникає когнітивно-поведінкового дисонансу у суб'єктів господарювання.

Визнані позиції в сучасній вищій економічній освіті Азербайджану, де реалізується квінтет «знання – уміння – навички – досвід діяльності – компетентність» займає, на нашу думку, ADIU, навчальні програми підготовки фахівців економічного напрямку нами було детально проаналізовано (Додатки...). Важливим підґрунтям підготовки фахівців-економістів нового покоління у цьому закладі є застосування компетентнісного підходу, заснованому на прагматичному поєднанні фундаментальної освіти та практичної підготовки студентів.

Аналіз навчальних програм ADIU, зокрема з навчальних дисциплін: «Міжнародні стандарти фінансової звітності» (автори-розробники – співробітники кафедри «Бухгалтерський облік і аудит»: завідувач кафедри, д. економ. н., проф. С. М. Сабзалієв; к. економ. н., доцент В. М. Кулієв; к. економ. н., доцент М. Ш. Алієва) (Додаток Е); «Управлінський аналіз» (автори-розробники – співробітники кафедри «Економічний аналіз та аудит»: завідувач кафедри, доцент Г. А. Джафарлі, доценти кафедри Н. М. Ісмаїлов, Р. Н. Казимов, Д. Д. Зарбалієв, Т. Ш. Зейналов, Ч. Р. Юзбашов, С. А. Аббасова, А. М. Керимов) (Додаток З); «Управлінський облік» (автори-розробники – співробітники кафедри «Бухгалтерський облік і аудит»: завідувач кафедри, д. економ. н., проф. С. М. Сабзалієв; к. економ. н., доцент В. М. Кулієв; к. економ. н., доцент С. М. Сулейманов; к. економ. н., доцент І. В. Пашаєва) (Додаток Д); «Інформаційні технології бухгалтерського обліку» (автори-розробники – співробітники кафедри «Бухгалтерський облік і аудит»: завідувач кафедри, д. економ. н., проф. С. М. Сабзалієв; к. економ. н., доцент М. А. Джавадова, к. економ. н., доцент А. А. Гаджієв; д. фінанс. н., доцент Н. М. Мусаєва, викл. А. А. Садигов) (Додаток Ж) дає можливість виявити основні академічні підходи до проектування технології організації освітнього процесу з вивчення змісту означених дисциплін.

Основними вимогами до укладання навчальних програм у ADIU, які й у інших ВНЗ країни є такі:

1) Базова навчальна програма дисципліни має бути затвердженою Міністерством Освіти АР (відповідно до наказу), Робоча навчальна програма дисципліни має бути затверджена Вченою Радою Університету (або органом, що визначено нею для цього);

2) Авторами-розробниками як Базової так і Робочої навчальної програми (далі – Програми) мають бути провідні вчені відповідної кафедри, яка є випусковою для визначеної спеціальності;

3) Програма має пройти незалежне рецензування, до якого залучаються провідні вчені тієї галузі науки Азербайджану, з якої укладено Програму;

4) Програма має мати чітку структуру.

Аналіз навчальних програм ADIU, зокрема з навчальних дисциплін «Міжнародні стандарти фінансової звітності», «Управлінський аналіз», «Інформаційні технології бухгалтерського обліку» (Додатки Д, Е, Ж, З), засвідчив, що у їх структурі є чітко визначені цілі дисципліни, навчальні завдання дисципліни; вказано місце дисципліни в структурі професійної підготовки майбутнього фахівця; окреслено очікувані освітні результати (знання, уміння, навички); наведено тематичний план вивчення дисципліни (з визначеною кількістю годин на лекційні, семінарські, практичні заняття); представлено деталізований за змістом виклад ключових тем відповідно до логіки вивчення дисципліни; запропоновано рекомендований список джерел для вивчення.

Бесіди та інтерв'ювання (Додаток Б) викладачів ADIU, AzTU, до яких було залучено 23 особи, дав змогу з'ясувати, що 78,26 % (18 осіб) респондентів вважають, що при розробленні навчальних планів професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану основний акцент робиться на варіативну частину освітніх програм. На думку викладачів, такий підхід забезпечує індивідуалізацію освіти і систематичне оновлення усіх його аспектів з урахуванням змін у сфері культури, економіки, науки,

техніки і технології, забезпечення можливостей для безперервності освіти протягом усього життя, інтеграцію освіти, науки і виробництва, розвиток дистанційної освіти і застосування сучасних освітніх технологій. Зокрема, вивчення досвіду освітньої діяльності ADIU [15], дав змогу з'ясувати, що важливим підґрунтям для формування компетентностей у студентів – майбутніх економістів – є дослідницькі лабораторії університету. Одна з них називається «Економіка розвитку», і вона виграла грант, на кошти якого здійснюється робота з довгострокового прогнозування ціни азербайджанської нафти на світовому ринку. Крім того у означеному ВНЗ створено Міжнародну школу економіки, модель цієї школи узято з Оксфордського університету [153]. Як аргумент на користь такого підходу вкажемо на те, що в усіх західних університетах працюють подібні школи економічного профілю.

Оскільки у підготовці майбутніх фахівців економічного профілю в університетах Азербайджану реалізується державна стратегія розвитку країни, яка має концептуальний характер (див пп. 1.3), це передбачає забезпечення академічної мобільності студентів та інтеграцію національної системи освіти у світову з урахуванням вітчизняного досвіду і традицій. Усі ці кроки націлені на те, щоб країна стала розвиненою і конкурентоздатною. Для забезпечення конкурентоспроможності країни, передусім, мають бути конкурентоспроможними фахівці, зокрема у сфері економіки.

Аналіз досвіду професійної підготовки у AzTU, зокрема в процесі включеного спостереження за перебігом освітнього процесу, даних офіційного веб-сайту закладу [13] дав змогу виявити, що набуттю професійних компетентностей майбутніми економістами під час навчання у закладі сприяє створення і застосування грантової системи, яка стимулює інноваційну, наукову діяльність в системі вищої економічної освіти. При цьому найбільшу увагу спрямовано на підвищення наукового рівня професорсько-викладацького складу університету, адже, щоб передавати знання майбутньому фахівцеві, треба самому мати солідну базу знань і

постійно працювати над собою. Викладач має бути дослідником, займатися наукою.

Слід зазначити, що наукові дослідження ведуться на базі багатьох університетів і стимулюються грантами. Гранти виграють учені, які пропонують цікаві і цінні ідеї, рішення тих або інших проблем. При цьому перевага віддається тим ідеям, які, по-перше, раціональні, реальні і застосовні, і, по-друге, можуть дати економічний і соціальний ефект [153].

Організація освітнього процесу у вишах Азербайджану, які здійснюють професійну підготовку майбутніх економістів, уможлиблює формування у фахівців з економіки ще на етапі навчання професійної компетентності, що має, на наше переконання, визначену структуру. Так, аналіз актуальних вимог до підготовки фахівців з економіки відповідно до національних потреб й світових стандартів [294; 295]; екстраполяція досвіду з професійної підготовки економістів у досліджуваних ВНЗ Республіки (напр.: ADIU, AzTU) на систему вищої економічної освіти країни; вивчення інформації офіційних веб-сайтів провідних вишів країни з надання освітніх послуг у сфері підготовки фахівців з економіки [12; 13; 14; 15; 41]; аналіз навчальних посібників й підручників [247; 251; 303; 315; 323; 330; 340; 345; 346; 350; 354; 365; 366; 372; 375; 379; 381; 382], базових і робочих навчальних програм з економічних дисциплін (Додатки Д, Е, Ж, З) дає змогу виявити, що *компонентами професійної компетентності фахівців економічного профілю в Азербайджанській Республіці є такі:* 1) ціннісно-мотиваційний; 2) когнітивний; 3) праксеологічний (практико орієнтований); 4) дослідницький (рис. 2.1). Стисло схарактеризуємо їх.

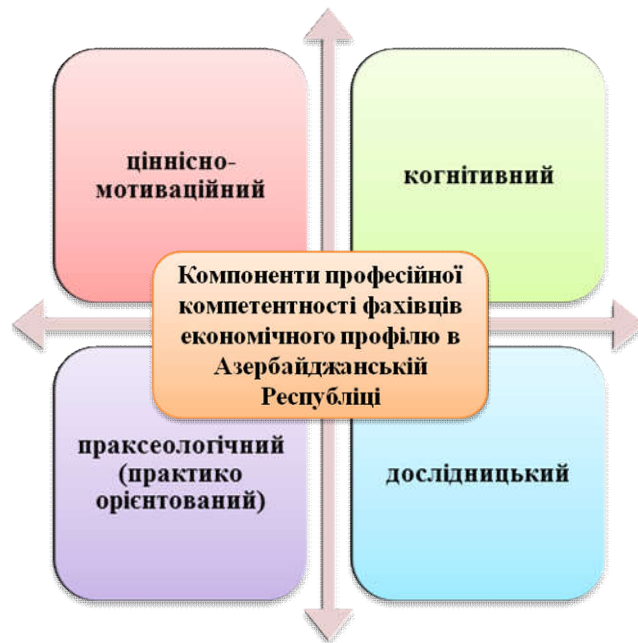

Рис. 2.1. Компоненти професійної компетентності фахівців економічного профілю в АР.

Ціннісно-мотиваційний компонент професійної компетентності майбутніх економістів Азербайджану визначається їх позитивним ставленням до обраного фаху й знаходить свій вияв у внутрішній вмотивованості фахівців до своєї професійної діяльності, показниками якої є професійні цінності (ставлення з повагою до професії економіста; бажання стати компетентним фахівцем економічного профілю і бути корисним для держави й суспільства у розбудові сучасної національної економіки); професійні інтереси (зацікавленість фахом, інноваціями й технологіями економічної сфери); професійні потреби (потреба у набутті сучасної вищої економічної освіти; потреба в отриманні роботи за фахом); професійні мотиви (мотиви набуття вищої економічної освіти; переконання у важливості професійного становлення як фахівця економічного профілю).

Когнітивний компонент професійної компетентності майбутніх економістів Азербайджану включає інтелектуальну сферу фахівця економічного профілю, наприклад, його обізнаність з питань економічної теорії, стратегічного управління економікою, ціноутворення, правового

регулювання економікою, організації бізнесу тощо), наявність сформованої системи економічних знань.

Праксеологічний компонент професійної компетентності майбутніх економістів Азербайджану, тобто їх практична здатність успішно реалізовувати свої посадові компетенції у процесі діяльності на підприємствах економічного профілю, відбиває, передусім, професійний досвід, культуру та стиль роботи фахівця, його здатність успішно розв'язувати актуальні практичні завдання сфери національної економіки, зокрема з питань організації підприємницької діяльності, здійснення економічного менеджменту й маркетингу, регулювання правової й державної економіки, залучення інвестицій тощо.

Дослідницький компонент професійної компетентності майбутніх економістів Азербайджану передбачає їх здатність пропонувати цікаві і цінні ідеї, рішення тих або інших проблем національної й світової економіки, які є раціональними, реальними й застосовними, і можуть дати економічний і соціальний ефект.

Викладений у цьому підрозділі змістовий матеріал створює підґрунтя для деяких узагальнень, що мають теоретичне і практичне значення.

У процесі характеристики особливостей реалізації компетентнісного підходу у підготовці майбутніх економістів у ВНЗ країни визначено сутність компетентнісної освітньої парадигми вищої економічної освіти Азербайджану, в основі якої покладено ідею про те, що компетентнісно зорієнтована освіта має потужний потенціал щодо зміщення акцентів з нормативно визначених знань, умінь і навичок до формування і розвитку здатності практично діяти, застосовувати досвід успішної діяльності у економічній сфері. Визначено, що базовими положеннями, які втілюють провідну ідею компетентнісного підходу у професійній підготовці майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану є такі:

- 1) навчальна діяльність студентів є своєрідною проекцією їх майбутньої професійної діяльності, що потребує зорієнтованості на набуття умінь і навичок до формування і розвитку здатності практично діяти, застосовувати

досвід успішної діяльності у визначені сфері, зокрема – економічній; 2) великий обсяг навчальної інформації та індивідуальний спосіб оволодіння новими видами діяльності зумовлюють те, що навчальна діяльність студентів значною мірою визначається їх власною активністю, спирається на осмислене набуття набору компетентностей, які необхідні для успішної самореалізації у майбутній діяльності.

Застосування компетентнісного підходу у професійній підготовці майбутніх економістів в університетах Азербайджану дає змогу виявити такі основні напрями як: по-перше, забезпечення зростання нових наукових знань, процесів їх продукування та комерційного застосування, що створює умови для ефективної «капіталізації» випускників університетів Азербайджану, зростанню їх доданої вартості як фахівця на ринку праці; по-друге, формування ефективної моделі освітньої та науково-дослідницької діяльності університетів країни, розвиток системи грантових інструментів підтримки економічних наукових проектів з метою залучення науковців, талановитої молоді до реалізації програм національного значення, зокрема у сфері економіки й енергоресурсів країни.

Запровадження компетентнісно орієнтованої вищої економічної освіти під час професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану виявило, що цей процес супроводжується змінами економічного мислення у студентів, яке сприятиме їх включенню у формування ринкових відносин як у національному так і у транснаціональному масштабах, долученню до утворення нових зв'язків у системі «людина – суспільство – природа – економіка». Це в найближчій перспективі сприятиме подоланню кризових явищ в економіці країни, які були пов'язані тенденцією останніх років щодо зменшення кількості робочих місць, «зникнення» низки спеціальностей, що втратили свою затребуваність у швидкозмінному економічному середовищі країни.

Узагальнюючи викладене у підрозділі 2.2 зазначимо, що професійна підготовка майбутніх економістів в університетах Азербайджану реалізується

через континууми змісту сучасної економічної освіти та запиту ринку праці на макро- і мікроекономічному рівнях. Макроекономічний рівень задає стратегію економічного розвитку країни, яка стає важливим «гравцем» у світовій економічній системі. Азербайджан зорієнтований на розвиток компетентісно орієнтованої освіти, яка базується на запровадженні системи грантових інструментів підтримки економічних наукових проєктів з метою залучення науковців, талановитої молоді до реалізації програм світового й національного значення у сфері економіки й енергоресурсів. Враховано, що вища економічна освіта в країні повинна вийти на принципово новий рівень, відповідний запитам високорозвиненого суспільства. На мікроекономічному рівні ВНЗ Азербайджану успішно працюють над забезпеченням академічної мобільності студентів та інтеграцією національної системи освіти у світовий науковий та освітній простори. При цьому, основний акцент робиться на вітчизняний досвід розвитку ринкової економіки і освітні традиції Азербайджану, що знаходить відбиття у нормативній та варіативній частинах освітніх програм й забезпечує її систематичне оновлення з урахуванням новітніх змін у сфері культури, економіки, науки, техніки і технологій, можливостей для безперервності економічної освіти протягом усього життя, інтеграції освіти, науки і виробництва, розвитку дистанційної освіти. Усі ці кроки націлені на те, щоб Азербайджан став розвиненою і конкурентоздатною країною, що потребує подальших кроків у якісній професійній підготовці компетентних фахівців у сфері економіки.

З огляду на виявлені особливості у реалізації компетентісного підходу у освітній процес підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ Азербайджану, науковий і прикладний інтерес викликає проблема взаємообумовленості змісту й форм професійної підготовки економістів у вищих навчальних закладах Азербайджану, результати дослідження якої представимо у наступному підрозділі дисертації.

2.3. Взаємообумовленість змісту й форм професійної підготовки економістів у вищих навчальних закладах Азербайджану

На основі аналізу нормативно-правової бази сучасної освіти Азербайджану [93]; державних програм розвитку системи вищої освіти країни [76; 78; 206]; Державної стратегії розвитку освіти в Азербайджанській Республіці [79]; офіційного веб-сайту Міністерства Освіти АР [141] було виявлено, що вектор розвитку, обраний країною, чітко й виразно визначає напрям у формуванні національної освітньої політики у підготовці майбутніх економістів з новим економічним мисленням, без якого неможливе запровадження інноваційної моделі розвитку національної вищої економічної освіти. Зокрема, у «Державній стратегії розвитку освіти в Азербайджанській Республіці» (2013) визначено курс на розбудову системи освіти, яка має компетентних педагогів і менеджерів освіти, має інфраструктуру, що базована на передових технологіях [79]. У документі наголошується на важливості створення змістового ядра освіти (курікулуму), зокрема й вищої.

З огляду на те, що в освітньому процесі азербайджанських вишів пріоритетом визначено реалізацію взаємодії в системі «вища економічна освіта – ринок праці», важливим для досягнення мети дисертаційного дослідження є з'ясування особливостей взаємообумовленості змісту й форм професійної підготовки економістів у ВНЗ Азербайджану. На нашу думку, для розв'язання цього завдання доцільно проаналізувати інформацію офіційних веб-сайтів провідних ВНЗ Азербайджану, які здійснюють професійну підготовку майбутніх економістів [12; 13; 14; 15; 41]; наукові праці азербайджанських учених і освітян [247; 251; 277; 323; 330; 337; 340; 350; 354; 365; 379; 381; 382; 400; 402; 404; 405; 406; 407]; навчально-методичний супровід освітнього процесу з підготовки фахівців економічних спеціальностей (Додатки...), а також провести власне дослідження із застосуванням методів інтерв'ювання викладачів та студентів ВНЗ

Азербайджану, включеного спостереження з метою виявлення специфіки добору змісту й форм професійної підготовки фахівців з економіки.

В контексті визначеного завдання дослідження, на увагу заслуговує науковий прогноз розвитку економіки Азербайджану, здійснений співробітником Центру стратегічних досліджень (м. Баку, Азербайджан) Зауром Тейлюбом огли Велієвим [61]. Серед актуальних викликів, відповідь на які мають віднайти майбутні економісти Азербайджану, є такі:

1) Проведення гнучкої монетарної (грошово-кредитної) політики як інструменту регулювання економічних процесів, спрямованих на збереження стабільності національної валюти, стримування інфляції на однозначному рівні;

2) Здійснення ефективної фіскальної (бюджетно-податкової) політики країни, для чого має бути забезпечено виконання умови – темп зростання поточних бюджетних витрат не повинен перевищувати темп зростання ненафтового внутрішнього валового продукту (ВВП);

3) Оптимізація бюджетних витрат, для чого доцільно застосувати дві концепції – фіскальної ємкості (в основі: можливість держави фінансувати досягнення бажаних цілей за умови бюджетної стабільності, збереження кредитоспроможності державного сектору) та середньострокове бюджетне планування (в основі: перевірка рішень виконавчої та законодавчої влади на предмет відповідності середньострокової і далекострокової економічної стратегії держави, забезпечення спадкоємності бюджетного процесу і підвищення фіскальної дисципліни, збільшення прозорості й ефективності бюджетного процесу).

Слід вказати на те, що у «Державній стратегії розвитку освіти в Азербайджанській Республіці» (2013) другим з п'яти пріоритетних напрямів розбудови національної освіти визначено «підготовку компетентного викладача, який застосовує інноваційні методи навчання, забезпечує ефективне засвоєння змісту освіти» [79].

Інформативними з точки зору визначення стратегічних орієнтирів щодо формування змісту вищої економічної освіти є положення, які представлено в у «Державній стратегії розвитку освіти в Азербайджанській Республіці» (2013) [79]. Так, у пункті «Зміст освіти», який виокремлено в документі як надважливий, зазначено: «У міжнародній практиці однією з головних тенденцій, пов'язаних зі змістом освіти, є тісна координація курікулумів в освіті з вимогами і пріоритетами соціально-економічного розвитку країни. Курікулуми повинні мати зміст, який забезпечує набуття знань і умінь, компетентностей, які послугують економічному розвитку. Оскільки у країнах, які досягли економічних успіхів, створення економіки, яка базується на знаннях, є пріоритетом соціально-економічної політики, в курікулумах особливо відзначається роль інновацій... Освіта, яка не збагатилася практичними знаннями і вміннями в результаті науково-технічного прогресу, інноваціями і модернізаціями останніх 30-40 років, а носить суто теоретичний характер, втрачає своє фундаментальне значення. В цьому контексті у формуванні змісту освіти поряд з академічними знаннями на перші позиції висувається важливість практичних знань і вмінь, компетентностей... Зміст курікулумів постійно розвивається з урахуванням новацій, які привносяться технологічним прогресом, що потребує застосування специфічних підходів в освітньому процесі... Постійний розвиток курікулуму вищої освіти обумовлює важливість системного вивчення суб'єктів ринку праці. Цей процес перетворив всіх, хто пропонує роботу на ринку праці, в суб'єкти, які функціонують як в державному, так і в недержавному секторах, що є головним зацікавленим замовником освітніх послуг в системі вищої освіти» [79].

З огляду на викладене, в сучасній вищій економічній освіті Азербайджану зміст освіти базований, по-перше, на впровадженні компетентнісного підходу; по-друге, на взаємозв'язку з вимогами роботодавців і ринку праці; по-третє, на залученні роботодавців до процесу підготовки майбутніх фахівців з економіки.

Узагальнення нормативних документів Азербайджану [93], Указів і Розпоряджень Президента АР [79; 206], праць азербайджанських учених щодо змісту вищої економічної освіти дає змогу визначити такі перспективними напрями:

1. Удосконалення й запровадження чинних стандартів вищої економічної освіти, які підтримують перетворення ВНЗ в освітньо-дослідницькі-інноваційні центри, що забезпечують підготовку конкурентоспроможних фахівців.

2. Підготовка нового покоління стандартів з кожної спеціальності у галузі економіки у відповідності з потребами держави, суспільства й економіки.

3. Розроблення на основі продуктивного міжнародного досвіду сучасних курікулумів з підготовки фахівців з економічних спеціальностей.

4. Надання ВНЗ, що здійснюють професійну підготовку фахівців з економіки, самостійності (академічної автономії) у виборі форм і технологій засвоєння змісту сучасної вищої економічної освіти.

5. Зміцнення зв'язків і спадкоємності між рівнями вищої освіти, підготовка сучасних стандартів, що забезпечують формування і подальший розвиток дослідницьких компетентностей на рівнях бакалавріату та магістратури, високий рівень результативності наукових досліджень на рівні докторантури.

Передусім зазначимо, що у розробленні освітніх стандартів, визначенні форм, методів і засобів навчання студентів, що опановують економічну спеціальність у ВНЗ Азербайджану ключовим є формування готовності управлінського апарату та професорсько-викладацького колективу навчальних закладів до інноваційної діяльності, створення інноваційного середовища, у якому поєднуються навчання, наукові дослідження на сучасні освітні технології. Сучасна економіка Азербайджану потребує фахівців з іншою типологічною структурою особистості, сутнісними характеристиками якої є: креативність; готовність до саморозвитку і самовизначення в ситуації

розвитку економіки країни, що постійно змінюється у зв'язку з національними пріоритетами й світовими тенденціями формування глобального економічного простору; відкритість до соціально-економічних запитів держави й суспільства. Іншими словами, сучасна економіка Азербайджану потребує фахівців, які розуміють своє професійне призначення, сприймають свою діяльність із упровадження інноваційної моделі економічного розвитку країни, у якій визначальними є розбудова ненафтового сектору, розроблення й застосування новітніх ІТ-технологій тощо. Так, у результаті освітніх реформ, здійснених професорсько-викладацькими колективами ВНЗ Азербайджану, серед досягнутих успіхів можна вказати на застосування в системі вищої економічної освіти нових підручників, створення Ради оцінювання підручників, прийняття нової Національної концепції оцінки освіти і нової Концепції безперервної підготовки викладачів [173].

Слід наголосити, що в університетах Азербайджану, які здійснюють професійну підготовку майбутніх економістів, з 2016-2017 н.р. розпочалося впровадження нових стандартів на магістерських програмах. Зокрема в ADIU на рівні магістратури навчання здійснюється з 15 спеціальностей і організовано згідно вимог Європейської системи трансферу кредитів (ЄСТК). Новацією є те, що кількість кредитів з кожної дисципліни у відповідності з ЄСТК дорівнює 6, при цьому магістерська програма розрахована на 120 кредитів ЄСТК. Магістранти, які отримують освіту за новим стандартом, можуть за програмою академічної мобільності вивчати деякі дисципліни за кордоном. Це забезпечується міжнародною стипендіальною програмою, яка працює в цьому університеті, як і у всіх провідних університетах країни. важливо звернути увагу на те, що основною метою упровадження нових стандартів на магістерських програмах університетів Азербайджану є формування академічних кадрів дослідницького спрямування, що здатні успішно проводити наукові дослідження, брати участь у наукових проектах, що вирізняються економічною ефективністю і мають дати відповідь на актуальні виклики, що постають перед економікою АР.

З'ясовано, що оновлення змісту й форм економічної освіти в провідних державних університетах Азербайджану, зокрема в AzTU [13], ADIU [15], ADAU [12], BDU [41] та інших, зумовлює нові вимоги до освітніх продуктів, що застосовуються у практиці інтерактивного навчання підприємництву. Вирішального значення в цьому контексті набуває, по-перше, практична зорієнтованість методик як підґрунтя для формування прикладних бізнес-компетентностей; по-друге, персоніфікація освітнього процесу у ВНЗ; по-третє, індивідуалізація освітніх траєкторій формування майбутнього фахівця з економіки; по-четверте, методична обґрунтованість підходів, базована на їх доступності, зручності у користуванні, відповідності професійним запитам студентів. Обґрунтуємо свої умовиводи.

Виявлено, що основними формами навчання у ВНЗ Азербайджану є: очна, заочна, вечірня, екстернат. Освітній процес організовується відповідно до стандартів, навчальних планів, базових та робочих навчальних програм й здійснюється у таких формах: навчальні заняття, практична підготовка, контрольні заходи, самостійна робота [12; 13; 14; 15; 41; 93; 141].

Серед різних за своєю формою та змістом навчальних занять в університетах Азербайджану традиційними є лекції, семінари, практичні та лабораторні заняття. Інноваційними є семінари у формі конференцій, тезис-семінари, подвійних семінарів тощо. Так, в ADIU цікавою формою проведення занять є семінари у формі конференцій, які проводяться за містом. Також в університеті проводяться тезис-семінари, методика яких вирізняється тим, що студенти працюють над тезою (напр.: «Механізм запровадження гнучкої монетарної (грошово-кредитної) політики як інструменту регулювання економічних процесів в Азербайджані», «Умови збереження кредитоспроможності державного сектору Азербайджану» та інші тези, які відбивають актуальні виклики для економіки країни), результати обґрунтування якої представляють у вигляді ідеї та підходів до розв'язання перед іншими студентами. Зазвичай це відбувається у формі подвійного семінару.

Інформативним щодо варіативності застосування різних методів організації семінарських і практичних занять у ВНЗ Азербайджану є те, що у процесі професійної підготовки майбутніх економістів мають місце вже відомі і результативні методи – групової роботи, «мозкового штурму», метод проектів, комунікативні тренінги, а також ті, що є новими, інноваційними – метод «керуючого тексту», метод кейсів, метод «модерації», бізнес-симуляція, інтернет-ігри (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Форми і методи організації навчальних занять в університетах Азербайджану.

Стисло схарактеризуємо особливості застосування у практиці навчання більш відомих і більшою мірою деталізуємо інформацію щодо тих, які є інноваційними для освітнього процесу університетів Азербайджану.

Спостереження за перебігом освітнього процесу в університетах Азербайджану, які здійснюють професійну підготовку майбутніх економістів, виявило, що досить поширеним є метод «мозкового штурму», під час якого формуються групи, учасники яких висловлюють креативні ідеї

стосовно заданої теми. Після цього всі ідеї обговорюються, відхиляються або розвиваються далі. Додамо, що для вдосконалення комунікативних навичок майбутніх фахівців економічного профілю під час навчання широко використовуються також *комунікативні тренінги*.

Метод проектів є застосовним у вищій економічній освіті Азербайджану для побудови системи параметрів майбутнього об'єкту або якісно нового стану прототипу передбачуваного/можливого об'єкту (компанії, виробництва, підприємства тощо) чи процесу (організації, управління, здійснення маркетингової діяльності, PR-заходів тощо). При цьому проектування розглядається як особливий тип інтелектуальної діяльності студента, відмінною особливістю якої є перспективна орієнтація, практично спрямоване дослідження.

Методом включеного спостереження вдалося з'ясувати, що досить затребуваним методом у професійній підготовці майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану є *кейс-метод* (англ.: «case study») – метод аналізу конкретних ситуацій, який передбачає аналіз і групове обговорення гіпотетичних або реальних проблемних ситуацій ведення бізнесу, управління виробництвом, економічного регулювання, маркетингу тощо. Він застосовується як під час навчальних занять, так і у процесі практичної підготовки. Ситуації можуть бути представлені у вигляді опису, відеофільму і т.п. Під час обговорення ситуацій на студентів покладається активна роль, а викладач (інструктор) лише спрямовує їх роботу. Застосування цього методу дає можливість студентам ознайомитись із досвідом організації роботи на підприємствах, компаніях, а також містить потужний резерв щодо формування у майбутніх економістів навичок аналізу та прийняття рішень, розроблення стратегії та тактики організації і управління виробництвом, бізнесом тощо.

Цікавим для інвестицій в освітню практику підготовки майбутніх економістів є метод «керуючого тексту», методична інструментовка якого полягає у виконання студентами практичних завдань, керуючись при цьому письмовими інструкціями у вигляді окремих текстів. Так, вивчення досвіду

застосування «керуючого тексту» в ADAU дало можливість визначити головну ідеєю його застосування – це заохочення студентів вчитися самостійно. Як правило, алгоритм виконання студентом керуючого тексту складається із п'яти частин: 1) отримання базової інформації – контролюючих питань, їх обробка; 2) планування – складання письмового робочого плану; 3) прийняття рішення – обговорення робочого плану з викладачем, студентами, обрання найприйнятнішої опції для розв'язання питань тесту; 4) виконання – реалізація обраної опції, самоконтроль здійснюваної роботи; 5) підбиття підсумків – обговорення результатів і аналіз результативності дій з тим, щоб уникнути помилок у майбутньому. Зазначимо, що під час використання «керуючого тексту» на практичних заняттях увага викладача зосереджується на діяльності, яка стимулює студентів, зокрема на контролюючих питаннях та обговоренні варіантів розв'язання завдання, оцінюванні проміжних результатів, а також на підтримці ініціативності студентів впродовж усього цього процесу.

Ефективність методу «*модерації*» виявляється у залученні більш пасивних студентів до активної роботи під час семінарського чи практичного заняття, наприклад, для розв'язання завдань організації чи управління бізнесом, митної експертизи, управління економічними і людськими ресурсами тощо. Так, вивчення особливостей його застосування у ADIU виявило, що ефективність методу є найвідчутнішою коли вводиться нова тема навчального курсу, представляються результати групової/командної роботи, проводяться групові дискусії, підготовці презентацій у програмі PowerPoint тощо. Завдяки тому, що в основі методу є інтерактивна комунікація, кожен учасник групової/командної роботи може зробити внесок у розв'язання проблеми, висловити свої ідеї, міркування, пропозиції. Специфікою застосування цього методу є умова наявності дошки, маркерів, карток, магнітних кнопок і кольорових смужок, які використовуються згідно зі схемою. Так, кольори та форми карток відображають структурні елементи навчальної схеми; смужки використовуються для заголовків і головних

питань/завдань; картки потрібні для презентації креативних ідей або оригінальних пропозицій тощо. У процесі застосування цього методу викладач виконує роль модератора, втручаючись лише у випадку виникнення перешкод у ході заняття.

Важливо вказати, що одним із головних чинників ефективності вищої економічної освіти в університетах Азербайджану є традиційний принцип поєднання теоретичної та практичної освіти, який реалізовується під час проходження студентами практичної підготовки (навчально-виробничої, виробничої практики тощо) й наукових досліджень на підприємствах, у процесі навчання/практики за кордоном, у ході застосування на заняттях технології кейсів, впродовж написанням курсових робіт та магістерської дисертації тощо. Так, важливим набутком вищої економічної освіти Азербайджану є ефективна співпраця з роботодавцями, які створюють майданчики для проходження практики, інвестують у наукові проекти, дослідження студентів. Вивчення досвіду організації практики у ADIU дав змогу виявити співвідношення форм навчання студентів, які застосовуються під час проходження практики (рис. 2.3).

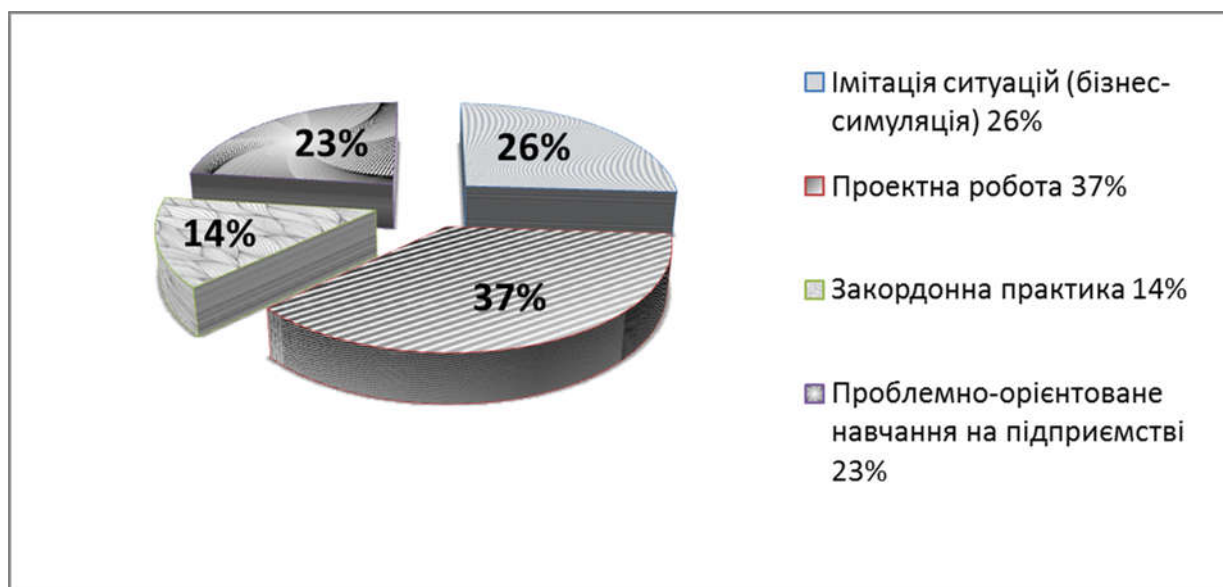

Рис. 2.3. Співвідношення форм навчання студентів, що застосовуються під час практики в університетах Азербайджану (у відсотках).

Зазначимо, що підбір таких форм як імітація ситуацій (бізнес-симуляція), проектна робота, проблемно-орієнтоване навчання на підприємстві, закордонна практика, є найпоширенішими в університетах Азербайджану. Наприклад, на сучасному етапі університет активно співпрацює з німецьким університетом Зіген (Siegen University), Університетом Уорвіка у Великій Британії (University of Warwick), італійським Університетом Болоньї (University of Bologna), швейцарським університетом бізнесу і міжнародних досліджень (University of Business and International Studies), іспанським Університетом Малага (University of Malaga), литовським Університетом Міколаса Ромеріса (Mykolas Romeris University), Міжнародною школою бізнесу Солбридж Університету Вусонг (Solbridge International School of Business, Woosong University), турецькими Університетами Газі, Гаджетепе та Сакарья [15], реалізуючи при цьому програму академічного обміну, здійснення спільних досліджень і проходження закордонного практик.

Під час пошуку місця для проходження практики студенти отримують допомогу від навчального закладу, який має контакти із багатьма успішними державними й приватними компаніями Азербайджану та в усьому світі. Наприклад, під час підготовки за програмою бакалавра «Організація бізнесу і управління» в AzTU четвертий та шостий семестр їх професійної підготовки присвячено винятково навчально-виробничій практиці, під час якої студенти мають реальну можливість для включення до світу бізнесу та застосування отриманих під час навчання у виші знань і навичок управління ним. Практика проходить під керівництвом професора або доцента від ВНЗ і триває щонайменше вісімнадцять тижнів у четвертому семестрі навчання й п'ятнадцять тижнів у восьмому [13]. Початок восьмого семестру практики передбачає складання екзаменів за шість семестрів навчання, що відповідає загальній сумі кредитів у кількості 180 кредитів ЄКТС. Між студентом та підприємством складається письмова угода про навчання на виробництві, яка формулюється індивідуально або згідно зі зразком, що є на підприємстві. В угоді визначаються години зайнятості протягом робочого дня, коло

компетенцій на період практики, місце праці, оплата, форми звітності. Студенти обов'язково отримують від підприємства документ про проходження практики. Практика зараховується за умови наявності відгуку про її результативність, яка визначається за змістом звіту студента про практику. Цей звіт має бути підписаним на підприємстві та поданим у ВНЗ Азербайджану не пізніше ніж за чотири тижні після завершення практики.

Дидактичні технології під час організації та забезпечення денної, вечірньої, заочної та вільної освіти (екстернату) можуть використовуватись у ВНЗ Азербайджану за наявності у них відповідного кадрового та науково-методичного забезпечення [93; 141]. Так, науково-методичне забезпечення процесу професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану включає: методичні (теоретичні та практичні) рекомендації до розроблення та застосування педагогічно-психологічних та інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) навчання; критерії, засоби й системи контролю якості навчання; змістове, дидактичне та методичне наповнення навчальних курсів відповідно до навчального плану/навчальної програми професійної підготовки. До кадрового забезпечення навчання відносяться педагогічні, науково-педагогічні працівники та методисти ВНЗ.

Серед новацій, які натеper, характеризують прогресивний розвиток форм організації навчання та їх методичного забезпечення у ВНЗ Азербайджану, слід відзначити он-лайн-навчання як форму впровадження відкритої освіти. Оскільки он-лайн-навчання зайняло одне із провідних місць у вищій економічній освіті Республіки, схарактеризуємо цю новацію найдетальніше.

Передусім вкажемо, що у дослідженнях азербайджанських науковців [1; 153; 300; 322; 323; 356; 357; 395; 396; 401] простежується тенденція до співставлення он-лайн-навчання із заочним навчанням, адже між двома цими формами навчання є схожість: в основі заочного та он-лайн-навчання є самостійна навчальна діяльність; студенти та викладачі розділені у просторі й часі; особисті контакти з викладачем відбуваються, зазвичай, в період

залікових сесій. Проте, слід вказати й на те, що навчальна робота студентів ВНЗ Азербайджану за умов он-лайн-навчання принципово відрізняється від навчальної діяльності під час заочного навчання: 1) вона керована викладачем, оскільки на кожному її етапі ставиться конкретна мета і вимагається результат її виконання; за потреби надається оперативна допомога (консультування тощо) з боку кваліфікованих спеціалістів; 2) навчальна діяльність кожного студента здійснюється за індивідуальним планом, при цьому місце, темп, алгоритм виконання завдань обирається особою, що здобуває освіту; 3) дидактичне забезпечення навчальної роботи не обмежується методичними рекомендаціями й переліками тем та літератури, як це, часто, відбувається під час заочного навчання, а здійснюється за допомогою спеціалізованих електронних навчально-методичних комплексів та інших комп'ютерних засобів навчання. Студент має можливість узгодити час, періодичність і тривалість контакту з викладачем телефоном, е-поштою, скайпом, через Інтернет, а також особисто. Однак до можливої повної заміни традиційного навчання на он-лайн-навчання законодавці, менеджери освіти та викладачі вишів ставляться обережно.

Застосування он-лайн-навчання здійснюється під час реалізації основних форм організації освітнього процесу у ВНЗ Азербайджану: навчальних занять, практичної підготовки, контрольних заходів, самостійної роботи. Це потребувало відповідного методичного супроводу, а саме застосування навчально-орієнтованих інформаційних технологій (НОІТ), методологія яких базується на різних теорії, моделях й стратегіях, пов'язаних з відповідними технологічними системами – від простих систем представлення контенту навчального призначення до національних інформаційних мереж, глобальних керованих навчальних середовищ, інфраструктур, кіберпросторів так званої «економіки навчальних об'єктів».

Вивчення освітнього процесу методом включеного спостереження у AzTU (факультети Бізнесу і менеджменту, Інженерного бізнесу і

менеджменту), ADIU (Загальноєкономічний факультет) дав змогу з'ясувати, що в основі застосування НОІТ на факультетах вказаних ВНЗ покладено сучасні комп'ютерно орієнтовані системи навчального призначення, у тому числі й дистанційні. Дослідження методики застосування сукупності НОІТ в освітньому процесі професійної підготовки майбутніх економістів у зазначених ВНЗ Азербайджану дало змогу виявити технологію здійснених НОІТ-систем та створення інструментарію для їх побудови. Це, передусім, – розроблення нових підходів, засобів і технологій, що підвищують ефективність процесів проектування комп'ютерно орієнтованих систем навчального призначення, сприяють на цій основі широкому впровадженню таких систем в освітню практику професійної підготовки майбутніх економістів у AzTU, ADIU. Зокрема, в ADIU 19 вересня 2014 року було створено Центр дистанційної, заочної і додаткової освіти, метою якого є надання в режимі он-лайн освітніх послуг. План роботи цього Центру на 2015-2016 н.р. представлено у веб-сайті університету [15]. Зазначимо, що робота Центру базується на розвитку засобів і технологій агрегування електронних динамічних навчальних об'єктів, підвищення рівня інтелектуалізації засобів їх доцільного і раціонального інтегрування, забезпечення гнучкості та адаптивності створюваних комп'ютерно орієнтованих систем навчального призначення відповідно до індивідуальних потреб студентів, що опановують майбутню професію економічної сфери у дистанційній, заочній та додатковій освіті.

Додамо, що створення та впровадження НОІТ-систем у освітній процес професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану, зокрема у AzTU та ADIU уможлиблює трансформацію процесів вимірювання навчальних досягнень студентів шляхом розроблення уніфікованих методів, моделей і сценаріїв, застосування яких не тільки підвищує, наприклад, ефективність контрольних заходів із оцінювання сформованих знань, умінь і компетентностей студентів під час засвоєння навчальних дисциплін економічного циклу із застосуванням НОІТ, а й розробляти та транслювати

ці технології як інноваційні для проектування навчального контенту практично з усіх навчальних дисциплін навчального закладу. Методично важливим є те, що змінюваність таких систем від «педагогічно нейтральних» до «педагогічно обґрунтованих» уможлиблює розвиток індустрії систем підтримки навчання, зокрема систем управління навчанням, контентом і знаннями, що визначено пріоритетним у стратегічних імперативах розвитку освіти АР [79].

Не можемо оминати увагою й той факт, що у ВНЗ Азербайджану, які здійснюють професійну підготовку майбутніх економістів [12; 13; 15; 41], активізується робота із розроблення й застосування технологій мережного он-лайн-навчання, що мають суттєві резерви щодо упровадження в освітньому процесі професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану відкритої освіти, забезпечення формування й підтримки функціонування єдиного відкритого навчального середовища не лише у межах національної інформаційної мережі, але й у глобальних керованих навчальних середовищах. Такі середовища створюються на основі єдиного концептуального підходу, що застосовується в країні, який зокрема передбачає дотримання у цьому середовищі міжнародних і національних стандартів щодо процедур і протоколів електронної мережної взаємодії, якою в Азербайджанській Республіці було визнано систему «Електронний Азербайджан» [206].

Результативність запровадження системи «Електронний Азербайджан» в освітньому процесі провідних ВНЗ, які здійснюють професійну підготовку майбутніх економістів [12; 13; 15; 41], підтверджується тим, що у вищій економічній освіті країни натеper підтримуються та пропонуються: по-перше, створені навчальними закладами і науковими установами інформаційні навчальні, наукові та освітньо-організаційні ресурси; по-друге, інформаційні ресурси електронних бібліотек і спеціалізованих «банків» даних навчальної інформації з економічних дисциплін; по-третє, уніфіковані засоби навігації в інформаційному просторі, інші сервіси, що забезпечуються в комп'ютерних

мережах. Переважну більшість цих новацій забезпечують спеціальні освітні портали ВНЗ Азербайджану, використання яких завдяки системній змістовій інтеграції інформаційних ресурсів, уніфікації сервісів комп'ютерних мереж та інтерфейсів користувачів суттєво підвищує ефективність он-лайн-навчання в системі професійної підготовки майбутніх економістів.

Аналіз реального освітнього процесу у ВНЗ Азербайджану дав змогу виявити, що важливий потенціал у забезпеченні ефективності професійної підготовки майбутніх економістів у ADAU [12], AzTU [13], ADIU [15], BDU [41] та інших, мають мережні електронні наукові і навчально-методичні ресурси, що утворюють електронні предметно-інформаційні ресурси освітнього середовища сучасних відкритих педагогічних систем. Ці ресурси не тільки суттєво урізноманітнюють змістову складову методичних систем вивчення економічних дисциплін, але й враховують специфіку реалізації освітнього процесу у закладі. Так, освітній процес з професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану в умовах запровадження відкритої освіти відбувається у специфічних педагогічних системах, що зорієнтовані на посилення активної ролі студентів у набутті професійної освіти, що безперечно свідчить про їх вмотивоване сприйняття компетентнісно орієнтованої вищої економічної освіти. На практиці це виявляється у тому, що студенти мають самостійно визначити освітні цілі, прийняти відповідальних рішення щодо використання освітніх нововведень та інновацій, виборі домінантних напрямів, форм і темпів навчання в обраній освітній сфері – економічній тощо.

На нашу думку, актуальність упровадження мережних електронних наукових і навчально-методичних ресурсів у освітній процес з професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану полягає, передусім, у тому, що студенти ще на етапі навчання мають можливість навчитися навчатися. На перспективу важливо урахувати те, що у цих системах повинна збільшуватися евристична складова освітнього процесу із засвоєння змісту економічних дисциплін за рахунок застосування інтерактивних форм занять

та мультимедійних засобів навчання, використання телекомунікаційних методів конструювання знань, набуття студентами досвіду електронного спілкування з усім світом. Важливу роль у формуванні і розвитку цих інструментів відкритої освіти мають відіграти електронні наукові фахові видання, що наразі активно розробляються у ВНЗ Азербайджану [12; 13; 15; 41]. Саме ці е-видання мають забезпечувати науково-методичну підтримку відкритої вищої економічної освіти Азербайджану, і бути доступні в мережі Інтернет.

Оновлення змісту й форм економічної освіти в провідних державних ВНЗ Азербайджану, зокрема у ADAU, AzTU, ADIU, BDU та інших, зумовлює нові вимоги до освітніх продуктів, що застосовуються у практиці інтерактивного навчання підприємництву. Вирішального значення в цьому контексті набуває, по-перше, практична зорієнтованість методик як підґрунтя для формування прикладних бізнес-компетентностей; по-друге, персоніфікація освітнього процесу у ВНЗ; по-третє, індивідуалізація освітніх траєкторій формування майбутнього фахівця з економіки; по-четверте, методична обґрунтованість підходів, базована на їх доступності, зручності у користуванні, відповідності професійним запитам студентів.

Аналіз змісту й форм професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану дає можливість визначити, що невід'ємним складником формування успішної моделі економічної освіти в країні є застосування відкритої освіти та віртуального навчання. Так, дослідження інноваційної складової професійної підготовки майбутніх економістів у вищій економічній освіті Азербайджану свідчить, що ВНЗ цієї країни мають успіхи у запровадженні таких виявів віртуального навчання як он-лайн-симуляції та інтернет-ігри.

Визначимося щодо розуміння сутнісного змісту бізнес-симуляцій як феномену інноваційного навчання у сучасній вищій школі. У нашому дослідженні будемо дотримувати такого тлумачення: бізнес-симуляції – це інноваційні комп'ютерні програми, що моделюють реальне економічне

середовище та дають можливість реалізувати майбутньому фахівцеві у сфері економіки знання з ведення підприємництва та бізнесу.

Слід зазначити, що комп'ютерні бізнес-симуляції спочатку з'явилися як частина ігрової індустрії, а потім знайшли визнання у науковців і практиків ВНЗ Азербайджану як різновид он-лайн-програм підготовки фахівців, зокрема в економічній сфері. Ефективність віртуального навчання у професійній підготовці майбутніх економістів визначається, передусім тим, що вони мають низку переваг: гнучкість, модульність, паралельність, повнота інформаційного доступу, економічність, технологічність, соціальна рівноправність, інтернаціональність, пізнавальна спрямованість, об'єктивність результатів діагностик, гуманність.

Вивчення досвіду застосування в освітньому процесі професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану комп'ютерних бізнес-симуляцій дає змогу виявити низку переваг цих форм віртуального навчання. Так, у AzTU та ADIU бізнес-симуляції є ефективними у набутті майбутніми економістами досвіду моделювання реального економічного середовища [12; 15]. Саме бізнес-симуляції як інноваційні комп'ютерні програми уможливають набуття майбутнім фахівцем у сфері економіки знань і навичок з ведення підприємництва та бізнесу з тим, щоб практично реалізувати їх у процесі реальної професійної діяльності.

Педагогічна цінність застосування бізнес-симуляцій у процесі професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану полягає ще й у тому, що вони дають змогу студентів ще на етапі навчання опанувати низку найважливіших функцій підприємства, а саме: організацію виробничого процесу; набір персоналу й управління ним; формування й управління основними фондами; розроблення й освоєння основних видів продукції; управління виробничими процесами; управління споживчою якістю продукції; вивчення ринку збуту й вироблення стратегії й тактики реалізації продукції (маркетинг); організацію збуту продукції; управління фінансами компанії, зокрема, через доступ до кредитних і депозитних

інструментів; підвищення ефективності виробництва; організацію ведення бухгалтерського обліку та формування балансу компанії. При цьому, як свідчать результати інтерв'ювання студентів економічних спеціальностей (Додаток А), майбутні фахівці визнають перевагою бізнес-симуляцій те, що вони дають змогу засвоювати ще під час набуття професії типові управлінські функції (напр., слідкувати за перебігом операцій на віртуальному заводі чи відчутти себе в ролі генерального директора віртуального бізнесу тощо). Опитування викладачів (Додаток Б) переконує в тому, що під час застосування бізнес-симуляцій їм надається нагода оцінити рівень сформованості управлінських навичок студентів і за потреби внести корекції в науково-методичний супровід освітнього процесу.

Слід зазначити, що запровадження он-лайн-програм в освітній процес університетів АР уможлиблюють створення високоавтоматизованого робочого середовища майбутнього фахівця-економіста, що дає йому змогу отримати доступ до актуальних знань у будь-якій формі (текст, графіка, звук, відео зображення тощо). На практиці це означає доступ до інформації у зручний для студента час у місці, де є комп'ютер, що дає змогу відтворювати економічно форматоване середовище будь-якого масштабу: структурний підрозділ, цілу фірму, виробничу галузь чи навіть економіку всієї країни. Таким чином, бізнес-симуляції як інноваційний метод навчання економістів в університетах Азербайджану створює ситуацію максимального наближення до реальних умов професійної діяльності, і водночас, середовище стимулятора створене з урахуванням дії реальних ринкових законів (спадної віддачі, попиту і пропозиції, додаткової вартості, конкуренції, «переливу» капіталу тощо). Відтворення виробничих ситуацій як один із виявів бізнес-симуляцій сприяє побудові досить складних алгоритмів через опис оптимальної (нормативної) ігрової поведінки з урахуванням (що дуже важливо для формування професійних компетентностей майбутніх економістів) можливих прорахунків, «програвання» варіантів їх виправлення й недопущення в реальній професійній діяльності в майбутньому.

Важливо вказати, що зміст і форми такого віртуального навчання обумовлені реалізацією пріоритетних напрямів високотехнологічного розвитку економіки Азербайджану як одного із пріоритетів реалізації вищезгаданої Концепції «Азербайджан-2020: погляд в майбутнє» [270].

У контексті викладеного узагальнимо продуктивні ідеї досвіду запровадження віртуального навчання, зокрема бізнес-симуляцій та навчальних інтернет-ігр, у вищій економічній освіті Азербайджану:

1) застосування бізнес-симуляцій через імітаційні ситуації дає змогу студентам включитися в реальну виробничу ситуацію та вивчити її у дії;

2) віртуальне навчання допомагає майбутнім фахівцям-економістам систематизувати теоретичні знання з вирішення умовної практичної проблеми;

3) участь студентів у он-лайн-симуляціях та навчальних інтернет-іграх надає студенту можливість сформуванню особистісних та професійних пріоритетів, отримати досвід роботи у різних, зокрема, нестандартних ситуаціях, у змодельованому економічному середовищі.

Для української вищої економічної освіти досвід Азербайджану може бути корисним також тим, що підготовка майбутнього фахівця засобами бізнес-симуляцій може бути застосовна не лише для економістів, але й для топ-менеджерів, маркетологів, фінансових аналітиків, бухгалтерів, технологів та багатьох інших фахівців, адже застосування бізнес-симуляцій дасть змогу опанувати низку найважливіших функцій підприємства, а саме: організацію виробничого процесу; набір персоналу й управління ним; формування й управління основними фондами; розроблення й освоєння основних видів продукції; управління виробничими процесами; управління споживчою якістю продукції; вивчення ринку збуту й вироблення стратегії й тактики реалізації продукції (маркетинг); організація збуту продукції; управління фінансами компанії, зокрема через доступ до кредитних і депозитних інструментів; підвищення ефективності виробництва; організацію ведення бухгалтерського обліку та формування балансу

компанії. Погоджуємося з ученими, які вважають, що у процесі підготовки економістів у ВНЗ моделювання (симулювання, імітування) професійної діяльності студентів є перспективною технологією, що якнайкраще сприяє формуванню їх професіоналізму [170, с. 85].

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що взаємообумовленість змісту й форм професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану полягає у тому, що ознаками такого освітнього процесу є:

– *багатогранність*, що характеризує якісний аспект опанування студентом майбутньої економічної спеціальності з широким діапазоном вибору форм і методів організації навчання;

– *багатокомпонентність*, тобто вища економічна освіта Азербайджану побудована за принципами відкритої освіти має можливість запровадження інноваційних форм організації освітнього процесу (он-лайн-навчання, віртуальне навчання тощо), у якому студент може реалізуватися у освітньому середовищі як його суб'єкт;

– *суб'єктність*, тобто вища економічна освіта Азербайджану особистісно зорієнтованою, оскільки ураховує інтереси, запити, індивідуальний досвід студентів як суб'єктів навчання.

Педагогічний аналіз проблеми взаємообумовленості змісту й форм професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану дав змогу виокремити чинники розвитку економічної освіти в країні та визначити її пріоритети з урахуванням сучасних тенденцій цивілізаційного розвитку. На нашу думку, для сучасної вищої економічної освіти Азербайджану характерними є:

1) удосконалення змісту професійної економічної освіти відповідно до сучасних запитів ринку праці й світових стандартів соціально-економічного розвитку;

2) наявність тісного взаємозв'язку в системі «вища економічна освіта – ринок праці – потреби людей»;

3) формування інноваційного освітнього середовища у ВНЗ Азербайджану, що готують майбутніх економістів;

4) успішне впровадження інноваційної моделі розвитку вищої економічної освіти, в основі якої – інноваційні технології (напр., бізнес-симуляції, навчальні інтернет-ігри тощо).

Оновлення змісту й форм економічної освіти у провідних університетах Азербайджану, які здійснюють професійну підготовку майбутніх економістів, зумовлює нові вимоги до освітніх продуктів, що застосовуються у вивчення теорії й практики економіки. Вирішального значення в цьому контексті набуває, по-перше, практична зорієнтованість змісту й форм навчання на формування у майбутніх економістів прикладних бізнес-компетентностей; по-друге, персоніфікація освітнього процесу у ВНЗ; по-третє, індивідуалізація освітніх траєкторій формування майбутнього фахівця з економіки; по-четверте, методична обґрунтованість підходів, базована на їх доступності, зручності у користуванні, відповідності професійним запитам студентів. Це створює можливості для кожного учасника освітнього процесу реалізувати творчі, пошукові, практико орієнтовані інтерактивні форми і методи навчання з метою підвищення ефективності економічної освіти, мобільності студентів і відповідності якості надання освітніх послуг запитам суспільства.

Оскільки Концепція розвитку АР «Азербайджан-2020: погляд в майбутнє» [270], низка державних і парціальних програм розвитку освіти [76; 77; 78; 206] як пріоритет визначають посилення наукової й самоосвітньої складової підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ країни, доцільно здійснити аналіз результативності організації науково-дослідної та самостійної роботи майбутніх економістів в університетах Азербайджану, чому буде присвячено наступний підрозділ дисертації.

2.4. Досвід організації науково-дослідної та самостійної роботи майбутніх економістів в університетах Азербайджану

Визначальним моментом в організації науково-дослідної та самостійної роботи майбутніх економістів в університетах Азербайджану є визначена стратегічна лінія з інтеграції системи вищої освіти країни у світовий й європейський освітній і науковий простір, сутність якої викладено у п.7.2. «Формування сучасної системи освіти» Концепції «Азербайджан-2020: погляд в майбутнє» [270]. Так у документі вказано, що відправною позицією у формуванні сучасної системи освіти країни є « посилення інтеграції системи освіти Азербайджану у світовий й європейський освітній простір. Поряд з уніфікацією освітніх стандартів і поглиблення Болонського процесу, особлива увага має надаватися розширенню міжнародних відносин освітніх установ Азербайджану, зокрема вищих навчальних закладів, створення відповідних умов для їх активного залучення до міжнародних програм у сфері освіти» [270].

Теоретичною основою дослідження проблеми організації науково-дослідної та самостійної роботи майбутніх економістів в університетах Азербайджану стали сучасні наукові підходи (системний, компетентнісний, діяльнісний); концепції (неперервної професійної освіти, особистісно-орієнтованої); принципи (студентоцентризму; сприяння самореалізації особистості в освітньому процесі; опори на потенційні можливості особистості у набутті професійної компетентності в єдності її мотиваційно-ціннісного, когнітивного, праксеологічного та дослідницького компоненту; значущості самостійної роботи в опануванні професійних знань, умінь та навичок).

Логіку наших дослідницьких пошуків вибудуємо таким чином: спершу проаналізуємо особливості організації науково-дослідної роботи майбутніх економістів в університетах Азербайджану; потім здійснимо узагальнення інформаційних джерел з питань організації самостійної роботи (ОСР) майбутніх економістів у ВНЗ країн світу з тим, щоб на основі компаративного аналізу виокремити продуктивні ідеї досвіду Азербайджану,

що потребують осмислення й творчого застосування у практиці підготовки фахівців з економіки в інших країнах.

Вивчення інформаційних джерел [12; 13; 15; 41] дає змогу визначити основні напрями наукових досліджень університетів Азербайджану, які здійснюють професійну підготовку майбутніх економістів. Серед цих напрямів пріоритетними є такі:

- розроблення наукових основ економічної політики держави, управління і прогнозування економічного розвитку;
- оцінювання тенденцій розвитку світової системи господарювання і забезпечення геоекономічних інтересів Азербайджану;
- фінансова політика і управління державними фінансами, поліпшення функціонування фінансових ринків і банківської діяльності;
- проблеми розвитку людського потенціалу, соціального управління і економічної безпеки, зокрема, підвищення рівня життя, формування стандартів соціально-економічного захисту і забезпечення населення країни, фінансування соціальної сфери;
- проведення досліджень з економічних проблем прискорення, балансування соціально-економічного розвитку регіонів і місцевого самоврядування;
- розроблення комплексних і цільових програм соціально-економічного розвитку регіонів і адміністративних територій, в тому числі і муніципалітетів;
- стратегія розширення сфери застосування інформаційних технологій в економіці, формування інноваційної креативної економіки;
- оцінювання економічних основ суспільного вибору в АР.

На нашу думку, важливим чинником у реалізації основних напрямів наукових досліджень у ВНЗ Азербайджану, які здійснюють професійну підготовку майбутніх економістів, розвитку університетської науки є впровадження у систему професійної підготовки майбутніх економістів країни наукових проектів. Так, значний потенціал для забезпечення наукової

компоненти освітнього процесу з підготовки фахівців для сфери економіки Азербайджану відповідно до світових стандартів має реалізація наукового проекту SABAH (в перекладі з азербайджанської означає «завтрашній день») [262]. Сенс криється в кожній літері, що є в назві проекту: SABAH – savadlı (у перекладі «грамотний»), bacarıqlı («здібний»), hazırlı («підготовлений»). Реалізація проекту є пілотною, і охоплює 7 університетів Баку з 34 найбільш затребуваних спеціальностей, зокрема й економічних [153].

Серед ВНЗ Азербайджану, що приєдналися до проекту SABAH слід назвати, передусім ті, що мають успішний досвід у професійній підготовці майбутніх економістів, а саме: BDU, AzTU, ADIU, ADAU. Філософія проекту передбачає здійснення наукових робіт студентів, їх практичну підготовку на базі підприємств, що пов'язані як із обраною спеціальністю так із вибором майбутнього місця працевлаштування (напр.: об'єкти бізнесу, полігон поновлюваних джерел енергії, сміттєспалювальний завод, заводи SOCAR тощо). Керівники проекту вважають важливим поєднання процесів набуття знань, практичного досвіду, дослідницьких компетенцій у процесі формування начальних програм.

Упровадження у азербайджанських вишах заслуговує ініціатива ADIU щодо формування професійних компетентностей у майбутніх економістів у дослідницьких лабораторіях університету, які беруть участь у науковому проекті SABAH (напр.: «Економіка розвитку» тощо).

Важливо додати, що випускники SABAH після закінчення отримують диплом відповідного університету, в якому здобули освіту, але в додатку буде вказано, що вони вчилися у рамках проекту. Перший випуск SABAH буде в 2017 році.

На нашу думку, проект SABAH формує інноваційне освітнє середовище у ВНЗ, коли створюються можливості для кожного учасника освітнього процесу реалізувати творчі, пошукові, практико орієнтовані інноваційні форми і методи навчання з метою підвищення ефективності економічної освіти, мобільності студентів і відповідності якості надання освітніх послуг

запитам суспільства щодо впровадження інноваційної моделі розвитку країни.

Вважаємо, що визначальним чинником ефективної організації науково-дослідної роботи майбутніх економістів в університетах Азербайджану є формування наукової інфраструктури ВНЗ. Обґрунтуємо свою позицію на прикладі ADIU [15].

Підґрунтям для організації науково-дослідної роботи майбутніх економістів в ADIU є створення у закладі Науково-дослідницького інституту економічних досліджень (НДІ ЕД), структурними компонентами якого є: 1) відділ макроекономічної політики; 2) відділ світової економіки і гео економічних зв'язків; 3) відділ соціально-економічних проблем розвитку регіонів; 4) відділ соціологічних досліджень і консалтингу; 5) відділ інформаційно-комунікаційних технологій та інноваційної економіки. Джерелами фінансування інституту є: по-перше, кошти, які передбачено в державному бюджеті для ADIU; по-друге, позабюджетні асигнування коштів; по-третє, науково-дослідницькі роботи, що виконуються на замовлення, ті, що базуються на госпрахункових договорах; по-четверте, збори за проведення консалтингових опитувань і аудиторських послуг; по-п'яте, гранти та інші джерела, які не входять у протиріччя до чинного законодавства країни [15].

Науково-прикладний інтерес для нашого дослідження представляє аналіз тих досліджень НДІ ЕД, які мали економічну рентабельність і були здійснені із залученням студентів, які здобували професію у сфері економіки. Так, у 2010 році перший в країні грант у галузі економічної науки, Фонду розвитку науки при Президентові АР було отримано за розроблення актуальної для національної економіки теми «Оцінювання механізму взаємозв'язку фіскальної і монетарної політики у забезпеченні стійкого економічного розвитку в Азербайджані і визначення напрямів його розвитку» (науковий керівник: проф. Р. Гасанов). Під науковим керівництвом проф. Р. Гасанова гранти здобули також теми «Діагностика результатів програми регіонального

соціально-економічного розвитку і формування моделі регіонального економічного розвитку» (2011 р.), «Оцінювання механізмів стимулювання державою розвитку аграрного сектору економіки і розроблення пропозицій та рекомендацій з його удосконалення» (2012 р.). У 2014 р. співробітники НДІ ЕД отримали грант Міністерства Економіки і Промисловості АР з теми «Підготовка пропозицій і рекомендацій з оцінювання промислового виробничого потенціалу регіонів АР та створення промислових парків» та грант Фонду ІКТ Міністерства Зв'язку і Високих Технологій «Розширення і удосконалення електронних послуг на основі моделі розвитку електронного уряду в Азербайджані» (науковий керівник доц. Н. Гаджиєв) [15].

Слід зазначити, що системній організації науково-дослідної роботи майбутніх економістів в ADIU сприяє те, що у 3-му семестрі магістерського циклу підготовки вони опановують навчальну дисципліну «Дослідження, комунікація та інновація»; у 4-му семестрі студенти вивчають дисципліну «Здійснення дослідницької роботи», під час якої передбачено проходження науково-дослідницької практики на виробництві і науково-педагогічної практики у виші, написання наукових статей і доповідей, участь у наукових проектах і дослідженнях під керівництвом наукового керівника, виконання дослідницьких проектів, «start-up» тощо. Спільним для всіх університетів Азербайджану, які здійснюють професійну підготовку майбутніх економістів, є захист магістерської дисертації по завершенню навчання на магістерському освітньому рівні.

Узагальнюючи викладене зауважимо, що важливими пріоритетами у запровадженні успішної моделі організації науково-дослідної роботи студентів в університетах Азербайджану є такі:

1. Створення максимально сприятливих умов діяльності закладів вищої освіти, необхідних для забезпечення високої мотивації в студентів та викладачів до набуття актуальних знань, затребуваних компетенцій і методів здійснення наукових досліджень, міжнародної кооперації в освітній та науковій сфері.

2. Розвиток системи грантових інструментів підтримки наукових проектів з метою залучення науковців, талановитої молоді до реалізації програм національного значення.

3. Забезпечення державної підтримки інтеграції дослідницьких програм у ВНЗ країни, співпраці з науковими установами та закладами високотехнологічних секторів економіки та бізнесу з метою підвищення результативності наукових досліджень і розробок, що здійснюються на базі провідних ВНЗ Республіки.

Наступним нашим дослідницьким кроком, як було визначено вище, є узагальнення інформаційних джерел з питань ОСР майбутніх економістів у ВНЗ країн світу з тим, щоб на основі компаративного аналізу виокремити продуктивні ідеї досвіду Азербайджану, що потребують осмислення й творчого застосування у практиці підготовки фахівців з економіки в інших країнах. З огляду на те, що у розвитку системи вищої освіти перспективним є застосування міжнародного досвіду [270], доцільно, на нашу думку, зосередитися на розв'язанні таких завдань: здійснити студіювання підходів до тлумачення поняття «самостійна робота» у сучасній зарубіжній науковій думці; виокремити продуктивні досягнення досвіду ОСР майбутніх економістів в Азербайджані, які можна імплементувати у практику економічної освіти інших країн, зокрема й України.

Наукову значущість для нашої роботи становлять дослідження науковців і практиків [50; 106; 125; 130; 139; 168; 169; 170; 181; 212; 224], що створює теоретичне підґрунтя для здійснення аналізу проблеми організації самостійної роботи студентів вищих економічних навчальних закладів (економічних ВНЗ) в зарубіжних країнах. Зокрема В. Бобрицька, узагальнюючи інформаційні джерела з досліджуваного питання, дійшла висновку, що в зарубіжній педагогічній літературі існує декілька підходів до визначення сутнісного змісту феномену ОСР студентів. Так, в німецькій педагогіці застосовуються поняття «selbständige Arbeit» (самостійна робота) та «mittelbarer Unterricht» (опосередковане навчання), «Unmittelbarer

Unterricht» (безпосереднє навчання), що вирізняються за часткою керівної ролі викладача. У педагогіці Австрії, Швейцарії поширене поняття «Stillarbeit» (тиха робота), тобто робота, що здійснюється наодинці. Педагогічна наука Франції оперує поняттям «le travail individuel» (індивідуальна робота), що означає роботу, здійснену без участі викладача. В англійській педагогіці застосовується поняття «individual study» (самостійне навчання), що має подвійне значення: робота, яка виконується без участі викладача, та індивідуальна робота викладача із конкретним студентом. У вищих закладах освіти США часто вживаним поняттям є «independent study» (незалежне навчання), що означає пізнавальну діяльність, під час якої студенти працюють за індивідуальними навчальними планами-програмами і мають велику свободу добору засобів і методів засвоєння й обробки навчальної інформації. Принагідно зазначимо, за даними ЮНЕСКО, частка самостійної роботи студентів у США перевищує 65 відсотків всього навчального часу на здобуття студентом ВНЗ майбутньої професії [50, с. 56-57].

Студіювання напрацювань вчених з визначеного аспекту проблеми [50; 106; 125; 130; 139; 168;169;170; 181; 212; 224] дає змогу виявити, що для психолого-педагогічної літератури більшості європейських країн характерною ознакою є порівняно незначна кількість наукових праць і досліджень, присвячених проблемі самостійного навчання студентів ВНЗ. Зокрема, О. Ножовнік пояснює це тим, що індивідуалізм та персоналізм стали невід'ємним, загально визнаним складником філософії вищої освіти зарубіжних країн [168, с. 58-59)]. Висновок ученого цілком співпадає з умовиводами В. Бобрицької, яка вказує, що у ВНЗ більшості зарубіжних держав самостійна робота студентів є основою їх навчання, а традиційні форми навчання (лекції, семінари, практичні заняття) лише допомагають студентам в організації їхньої навчально-пізнавальної діяльності [50, с. 55-56)]. Теоретично значущим для нашого дослідження є також умовивід ученої, яка, досліджуючи проблему формування самоосвітньої компетентності у студентів сучасних ВНЗ

пропонує авторський підхід до визначення сутнісного змісту поняття «самоосвітня компетентність» як здатності до самостійної пізнавальної діяльності особи, що за своєю структурою є динамічною комбінацією знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, морально-етичних цінностей та професійних, світоглядних і громадянських якостей особистості майбутнього фахівця з вищою освітою [50, с. 56].

Узагальнюючи викладене зазначимо, що брак термінологічної узгодженості понять «самостійна пізнавальна діяльність», «організація самостійної роботи студентів», «самоосвіта» у західній науковій думці не є завадою для практичної реалізації самостійності студентів в освітньому процесі, а, навпаки активізує педагогічну творчість викладачів і студентів, зокрема у сфері економічної освіти.

Вивчення зарубіжного досвіду з ОСР студентів економічних ВНЗ свідчить про те, що саме ця ділянка роботи має найвищий рівень вияву академічних свобод як викладачів, так і студентства. Зокрема, відповідно до спеціалізації, матеріально-технічних можливостей та кваліфікації професорсько-викладацького складу сучасний ВНЗ, що готує майбутніх спеціалістів з економіки організовує самостійне навчання за власними методиками та моделями навчання.

Розпочнемо аналіз зарубіжного досвіду ОСР студентів економічних спеціальностей з вищих закладів освіти США, які за світовими рейтингами кращих топ-університетів посідають традиційно високі місця. Так, в університетах США набула широкого застосування пошукова робота студентів, яка й створює своєрідну основу поглибленню знань і майстерності у вибраних напрямках професійної діяльності, розвитку навичок самостійного творчого пошуку у різних галузях наукового знання, зокрема у сфері економіки, яка є надзвичайно динамічною з огляду на швидкозмінні високотехнологічні сфери виробництва й бізнесу. На думку викладачів провідних університетів США, саме у пошуковій й самостійній роботі студентів виявляються найповніше такі якості особистості як ініціативність,

креативність мислення, здатність вибудувати власну траєкторію професійного розвитку. Самостійна навчально-пізнавальна діяльність, на думку американських педагогів, – це єдино правильний шлях до розвитку самостійного мислення, творчості, високої організованості, вміння і бажання брати на себе відповідальність [190]. Тому самостійну роботу студентів університетів США визнано обов'язковою складовою освітнього процесу, що є важливим й для врахування організації освітнього процесу у ВНЗ України.

Цікавим прикладом ОСР студентів у ВНЗ Західної Європи є досвід університету м. Сарагоса (Іспанія), основою якого є методика М. Марко. Згідно цієї методики розвиток економічної грамотності студентів базується на застосуванні міжпредметних зв'язків із використанням Інтернет-ресурсів та вивченні спеціальної термінології під час самостійної роботи. На погляд авторки методики, контентний підхід до самостійного вивчення мови професійного спілкування полягає у застосуванні веб-квесту [331]. Розроблений М. Марко підхід ґрунтується на предметній (змістовій) основі та застосуванні автентичних матеріалів. При цьому максимально враховуються індивідуальні запити студентів у вивченні економічної термінології. Така методика має щонайменше дві переваги: по-перше, студенти мають можливість працювати з автентичними матеріалами, а значить результат полягає у покращенні професійної (в т.ч. й іншомовної) компетентності, і, по-друге, в умовах академічної конкуренції (виявляється на заняттях) формується мотивація до кращого засвоєння міжнародної термінології з економіки в позааудиторний час, тобто під час самостійної роботи.

Відзначимо ефективний підхід до ОСР студентів в Ягелонському університеті (місто Краків, Польща), де ефективно впроваджуються методи розвитку вмінь і навичок студентів проводити самоконтроль індивідуальної навчально-пізнавальної діяльності. Слід вказати, що в останнє десятиліття ХХІ століття й натепер особливо відчутною є тенденція до переходу вищої освіти Польщі на форми і технології самостійного навчання, на яке

відводиться не менше 65 % навчального часу. Методика самоконтролю поєднує новітні інформаційні засоби навчання (Інтернет) та традиційні форми контролю результатів навчально-пізнавальної діяльності студентів (контроль з боку викладача). Так, автор методики Т.Гобан-Клас [314] вважає, що в традиційній системі навчання самоконтроль є засобом перевірки студентом власних умінь та навичок із визначеної теми, дисципліни, виявлення проблемних моментів, вирішення суперечностей між залишковими та новими знаннями, практичного застосування щойно набутих знань. Упровадження комп'ютерних навчальних програм (платформ) в систему самоконтролю якісно його поліпшує, надає всім учасникам освітнього процесу можливість набути сучасного рівня інформатичної грамотності, академічної адекватності в оцінюванні (самооцінювання) навчальних досягнень студентів тощо. У польському університеті розроблено систему комп'ютерних тестів, доступних у мережі Інтернет, за допомогою яких студенти можуть самостійно перевірити, а комп'ютер – оцінити рівень їх знань, умінь і навичок з визначених навчальних дисциплін. Зазначимо, що розроблена польськими педагогами Програма «Система автотестів» (System autotestyw) упроваджується в Ягелонському університеті та інших ВНЗ країни. Система складається з адміністративного модуля (методичні рекомендації щодо застосування програми тестів), модуля обслуговування студентів (модуль реєстрації студентів, результатів їхнього тестування тощо), студентської бази (списки студентів спеціальності, курсу, групи), бази тестів, бази відповідей. Програма дає студентові змогу у випадку негативного результату спробувати інші варіанти розв'язання, і кількість таких спроб є необмеженою. Система набагато полегшує контролюючу роботу викладачів та підвищує мотивацію самостійної навчально-пізнавальної діяльності польських студентів.

Оскільки європейська практика навчання студентів у вищій школі традиційно базується на самостійній роботі студентів, скористаймося визначеними В. Бобрицькою основних тенденцій європейської освіти [184,

с. 235], та на їх основі сформулюємо чинники, що створюють підґрунтя для більш ефективної ОСР студентів економічних спеціальностей в національних системах освіти європейських країн. Вважаємо це такі: 1) прискорення темпів розвитку світових економік і як наслідок – необхідність підготовки в системі сучасної вищої освіти нової генерації фахівців, здатних до кар’єрного росту у швидкозмінних умовах ринку праці, що вимагає системної самоосвіти фахівця; 2) урізноманітнення типів навчальних програм і прийняття нових стандартів економічної освіти, що визнаються країнами-учасницями Болонського процесу (можливість особистості в здобутті певного освітнього та освітньо-наукового рівнів, що забезпечить її мобільність на ринку економічних послуг); 3) посилення взаємозв’язку вищих закладів освіти, що готують економістів, з ринком праці (формування готовності у майбутнього фахівця до можливої зміни виду діяльності, самостійного оновлення знань, отримання нової кваліфікації тощо); 4) динамічний розвиток світової економіки, зростання міжнаціональної конкуренції, скорочення сфери некваліфікованої і низькокваліфікованої праці, глибокі структурні зміни у сфері економічної зайнятості, які визначають постійну потребу у підвищенні професійної кваліфікації та перепідготовці фахівців у системі формальної, неформальної та інформальної економічної освіти. Без сумніву, окреслені чинники мають бути враховані й у системі вищої економічної освіти України, що дасть їй змогу більш швидкими темпами долучитися до створення Європейського простору вищої освіти.

Європейська практика ОСР студентів у ВНЗ значною мірою вплинула на інші національні освітні системи країн, що швидко розвиваються. Наведемо такий приклад: на Заході існує вид самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів, як вивчення економічної професійної мови на базі проектних технологій із застосуванням комп’ютера (Project-Based Computer Assisted Language Learning: PBCALL). Так, під час організації навчального процесу в Об’єднаних Арабських Еміратах (ОАЕ), зокрема Університеті Середнього Сходу (Університет Заед) активно застосовується педагогічна

технологія проектів із застосуванням Інтернет-ресурсів як основа арабської методики ОСР студентів. На базі цього виду навчальної діяльності розроблена й упроваджується у практику методика Веб-проектного навчання й у інших університетах ОАЄ. Сутність цієї методики полягає в тому, що студенти створюють веб-сторінки на основі наявних паперових і електронних матеріалів, водночас формуючи й розвиваючи навички аналізу, вибору інформації (паперової і електронної), планування та створення проекту за визначеним викладачем завданням. За умовами цієї методики студенти можуть здійснювати самоконтроль результатів своєї діяльності, мають можливість автентичної комунікації. Практична спрямованість завдань перетворює проект на ефективну модель формування мотивації до навчання, підвищує ерудицію майбутніх фахівців тощо. Автор методики Е. Кейзер [321] відзначає, що чим глобальніша мета проекту, тим більш активно над ним працює студент.

У професійній підготовці майбутніх економістів в університетах Азербайджану суттєвий потенціал для набуття студентами навичок самостійної науково-пізнавальної діяльності, окрім зазначених вище – науково-дослідницьких, має науковий проект SABAH, який створює реальне підґрунтя для переходу на більш високі рівні ОСР студентів, коли у них формується вміння самостійно вибудовувати навігацію пошуку навчальних ресурсів, розвивати навички самоосвіти, самовдосконалення, професійного саморозвитку впродовж періоду здобуття майбутньої професії.

Компаративний аналіз теорії й практики ОСР студентів у ВНЗ світу дає можливість виокремити продуктивні ідеї, що потребують осмислення й творчого застосування у міжнародній практиці підготовки спеціалістів з економіки, а саме:

1. Самостійна робота студентів має бути обов'язковою складовою освітнього процесу, часовий обсяг якої складатиме не менше за 65 відсотків. При цьому повинно бути реалізовано персоніфікований підхід до кожного студента, ураховано курс (рік) навчання, специфіку навчальної дисципліни, а

викладачі мають запропонувати консультаційний вербальний та ІКТ-супровід (із залученням Веб-ресурсів ВНЗ) самостійної роботи студентів.

2. В організації освітнього процесу (навчальні плани, програми підготовки студентів різних освітніх рівнів) має бути враховано зв'язок самоосвіти майбутнього фахівця у економічній сфері з його практичною роботою, перспективами розвитку галузі.

У досвіді програмування самостійної роботи майбутнього фахівця з економіки в університетах Азербайджану продуктивними положеннями, яка можуть бути застосовані в інших країнах є такі: ОРС має базуватися на свідомому ставленні студента до навчання, усвідомленні її ролі у розв'язанні актуальних проблем економічної освіти (мотиваційна складова); знаннях, що становлять основу самоосвітньої діяльності особистості, визначають її готовність до самоосвіти у майбутній професійній діяльності (когнітивна складова); комплексі навичок й умінь особистості, що визначають її функціональну готовність до професійної самоосвіти з актуальних питань економічної сфери (операційно-діяльнісна складова).

На нашу думку, досвід Азербайджану з організації науково-дослідної та самостійної роботи студентів є корисним для оптимізації цього напрямку діяльності у ВНЗ інших країн, зокрема й України.

Висновки до другого розділу

Аналіз цілей й завдань професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану у вимірах економічних та освітніх реформ країни дав змогу виокремити чинники розвитку економічної освіти в країні та визначити її пріоритети: 1) удосконалення змісту професійної економічної освіти відповідно до сучасних запитів ринку праці й світових стандартів соціально-економічного розвитку; 2) наявність тісного взаємозв'язку в системі «вища економічна освіта – ринок праці – потреби людей»; 3) формування інноваційного освітнього середовища у ВНЗ, що готують майбутніх економістів; 4) розвиток університетської науки, інвестором якої є держава,

державні й недержавні фонди (Державний Нафтовий Фонд, Фонд Гейдара Алієва тощо), СБ, міждержавні організації.

У процесі характеристики особливостей реалізації компетентнісного підходу у підготовці майбутніх економістів у ВНЗ країни визначено сутність компетентнісної освітньої парадигми вищої економічної освіти Азербайджану, в основі якої покладено ідею про те, що компетентнісно зорієнтована освіта має потужний потенціал щодо зміщення акцентів з нормативно окреслених знань, умінь і навичок до формування і розвитку здатності практично діяти, застосовувати досвід успішної діяльності у економічній сфері. Визначено, що базовими положеннями, які втілюють провідну ідею компетентнісного підходу у професійній підготовці майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану є такі: 1) навчальна діяльність студентів є своєрідною проекцією їх майбутньої професійної діяльності, що потребує зорієнтованості на набуття умінь і навичок до формування і розвитку здатності практично діяти, застосовувати досвід успішної діяльності у визначені сфері, зокрема – економічній; 2) великий обсяг навчальної інформації та індивідуальний спосіб оволодіння новими видами діяльності зумовлюють те, що навчальна діяльність студентів значною мірою визначається їх власною активністю, спирається на осмислене набуття набору компетентностей, які необхідні для успішної самореалізації у майбутній діяльності. Обґрунтовано, що компонентами професійної компетентності фахівців економічного профілю в АР є: 1) ціннісно-мотиваційний; 2) когнітивний; 3) праксеологічний (практико орієнтований); 4) дослідницький.

Здійснення емпіричного дослідження з виявлення рівня взаємообумовленості змісту й форм професійної підготовки економістів у ВНЗ Азербайджану дала змогу виявити, що ознаками освітнього процесу у вишах країни є: *багатогранність* (характеризує якісний аспект опанування студентом майбутньої економічної спеціальності з широким діапазоном вибору форм і методів організації навчання); *багатокомпонентність*

(застосування принципів відкритої освіти для запровадження інноваційних форм організації освітнього процесу, зокрема, віртуального навчання тощо); *суб'єктність* (запровадження студентоцентрованої освіти, яка враховує інтереси, запити, індивідуальний досвід студентів як суб'єктів навчання).

Педагогічний аналіз проблеми взаємообумовленості змісту й форм професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану дав змогу виокремити чинники розвитку економічної освіти в країні та визначити її пріоритети, а саме: 1) удосконалення змісту професійної економічної освіти відповідно до сучасних запитів ринку праці й світових стандартів соціально-економічного розвитку; 2) наявність тісного взаємозв'язку в системі «вища економічна освіта – ринок праці – потреби людей»; 3) формування інноваційного освітнього середовища у ВНЗ Азербайджану, що готують майбутніх економістів; 4) успішне впровадження інноваційної моделі розвитку вищої економічної освіти, в основі якої – інноваційні технології (напр., бізнес-симуляції, навчальні інтернет-ігри тощо).

Аналіз процесів оновлення змісту й форм економічної освіти у провідних університетах Азербайджану, які здійснюють професійну підготовку майбутніх економістів, виявив, що вирішального значення набуває, по-перше, практична зорієнтованість змісту й форм навчання на формування у студентів прикладних бізнес-компетентностей; по-друге, персоніфікація освітнього процесу у ВНЗ; по-третє, індивідуалізація освітніх траєкторій формування майбутнього фахівця з економіки; по-четверте, методична обґрунтованість підходів, базована на їх доступності, зручності у користуванні, відповідності професійним запитам студентів.

Вивчення досвіду університетів Азербайджану, що здійснюють професійну підготовку майбутніх економістів, дало можливість виявити, що важливим пріоритетом у запровадженні успішної моделі організації науково-дослідної роботи студентів в університетах Азербайджану є: 1) створення максимально сприятливих умов діяльності закладів вищої освіти, необхідних для забезпечення високої мотивації в студентів та викладачів до набуття

актуальних знань, затребуваних компетенцій і методів здійснення наукових досліджень, міжнародної кооперації в освітній та науковій сфері; 2) розвиток системи грантових інструментів підтримки наукових проектів з метою залучення науковців, талановитої молоді до реалізації програм національного значення; 3) виконання дослідницьких проектів, «start-up»; 4) забезпечення державної підтримки інтеграції дослідницьких програм у ВНЗ країни, співпраці з науковими установами та закладами високотехнологічних секторів економіки та бізнесу з метою підвищення результативності наукових досліджень і розробок, що здійснюються на базі провідних ВНЗ Республіки.

Компаративний аналіз теорії й практики організації самостійної роботи студентів у ВНЗ світу дав можливість виокремити продуктивні ідеї, що потребують осмислення й творчого застосування у міжнародній практиці підготовки спеціалістів з економіки. Узагальнення досвіду ОСР в університетах Азербайджану створило підґрунтя для умовиводів про те, що у азербайджанському досвіді продуктивними положеннями, які можуть бути застосовані в інших країнах є такі: ОРС має базуватися на свідомому ставленні студента до навчання, усвідомленні її ролі у розв'язанні актуальних проблем економічної освіти (мотиваційна складова); знаннях, що становлять основу самоосвітньої діяльності особистості, визначають її готовність до самоосвіти у майбутній професійній діяльності (когнітивна складова); комплексі навичок й умінь особистості, що визначають її функціональну готовність до професійної самоосвіти з актуальних питань економічної сфери (операційно-діяльнісна складова).

Матеріали, що увійшли до розділу, опубліковано автором у наукових працях [20; 22; 24; 26; 27; 29; 253; 254].

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ В АЗЕРБАЙДЖАНІ ТА УКРАЇНІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

У розділі 3 здійснено емпіричне дослідження з перевірки ефективності професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану. Із застосуванням ресурсів методу порівняльного аналізу здійснено дослідження професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ України та Азербайджану. Сформульовано рекомендації на національному, законодавчому і виконавчому, інституційному рівнях щодо застосування азербайджанського досвіду у системі вищої економічної освіти України.

3.1. Аналіз ефективності професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану

Емпіричне дослідження з визначення ефективності професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану було проведено за участі студентів Азербайджанського Державного Економічного Університету (ADIU); Азербайджанського Державного Аграрного Університету (ADAU). Загальна кількість учасників дослідження становить 383 особи. Серед них 241 студент I-V років навчання Загальноекономічного Факультету ADIU і 142 студенти I-V років навчання Факультету Агрономічної Економіки ADAU. Відповідно групу студентів першого року навчання склало 79 осіб, другого – 76 осіб; третього – 78 осіб; четвертого – 77 осіб; п'ятого – 73 особи.

Метою емпіричного дослідження була перевірка ефективності професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану. Мета визначила задачі емпіричного дослідження:

- уточнити структуру системи професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану;
- перевірити ефективність формування професійних компетентностей у процесі професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану.

Під час проведення дослідження ми дотримувалися принципів, які впливають на ефективність застосування емпіричного методу до дослідження педагогічних явищ – це принципи науковості, об'єктивності та гуманізації.

Принцип науковості в емпіричному дослідженні з визначення рівня ефективності професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану передбачає здійснення дослідження на основі вибору засобів, що відповідають задачам, які розв'язуються, та сучасним вимогам педагогічної науки.

Принцип об'єктивності передбачає перевірку кожного факту декількома методами. Він є дієвим під час розробки програми діагностики ефективності професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану, а також для аналізу й оцінки отриманих результатів.

Принцип гуманізації дослідження спирається на ідею поваги до усіх його учасників, є етичним, емоційно й етично витриманим стосовно всіх учасників дослідження.

Достовірність отриманих під час емпіричного дослідження результатів переважною мірою визначається умовами, у яких воно проводилося.

Дослідження здійснювалася у природних умовах цілісного педагогічного процесу ADIU та ADAU, що визначило в якості провідного методу природний експеримент, у процесі якого досліджувана педагогічна система професійної підготовки майбутніх економістів поступово уточнювалася, що й забезпечило отримання максимально об'єктивних результатів.

З урахуванням необхідності виявлення особливостей професійної підготовки майбутніх економістів у досліджуваних університетах, передбачалося:

- з'ясувати ставлення респондентів до майбутньої професії;
- виявити чинники, які впливають на ефективність професійної підготовки майбутніх економістів;
- визначити засоби, які застосовуються викладачами для підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх економістів;

- проаналізувати оцінки ефективності професійної підготовки майбутніх економістів студентами і викладачами.

Розглянемо організаційно-методичні аспекти дослідження. Під час проведення емпіричного дослідження було визначено такі завдання:

- з'ясувати наявність у студентів потреби у формуванні професійної компетентності;

- проаналізувати ступінь розуміння студентами значущості сформованої професійної компетентності для підготовки до майбутньої професійної діяльності;

- виявити чинники, які сприяють ефективності професійної підготовки майбутніх економістів.

Для реалізації основних завдань дослідження на різних його етапах використано систему теоретичних, емпіричних і статистичних методів, а саме:

- *теоретичний системний, об'єктний і предметний аналіз, синтез* – для концептуалізації філософської та психолого-педагогічної наукової літератури, вивчення нормативно-правових документів у галузі освіти Азербайджану, словників, енциклопедій, Інтернет-ресурсів, авторефератів, дисертацій, досвіду роботи провідних учених України та Азербайджану з теоретичних і методичних засад професійної підготовки майбутніх економістів;

- *компаративного аналізу, порівняння та зіставлення* – для виявлення специфіки управління системою вищої економічної освіти в Азербайджані та інших країн Чорноморського регіону, зіставлення змісту й форм професійної підготовки економістів в Україні та Азербайджані;

- *наукової інтерпретації* – для розкриття причинно-наслідкових зв'язків досягнення цілей й завдань професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану у вимірах економічних та освітніх реформ країни, виявлення особливостей законодавчо-нормативного і педагогічного контексту становлення та розвитку сучасної вищої економічної освіти в

університетах АР, з'ясування сутності компетентнісної освітньої парадигми економічної освіти Азербайджану;

– моделювання та технологічного проектування – узагальнення продуктивних ідей щодо забезпечення науково-методичного супроводу професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану та проектування можливих підходів до застосування досвіду АР у педагогічному просторі вищої економічної освіти України.

Під час дослідження було застосовано *емпіричні й статистичні методи* – для виявлення рівня взаємообумовленості змісту й форм професійної підготовки економістів, організації науково-дослідної та самостійної роботи майбутніх економістів в університетах Азербайджану, серед цих методів було обрано: спостереження (його різновиди), інтерв'ю, діалоги, диспути, бесіди; методи кількісної та якісної обробки даних для отримання достовірних результатів.

Дослідження проводилося у три етапи. У табл. 3.1 подається опис завдань, методів і отриманих результатів, які характеризують специфіку кожного із зазначених етапів. Як засвідчують інформаційні дані табл. 3.1, на кожному з трьох етапів було визначено завдання у відповідності до логіки емпіричного дослідження, здійснено добір методів, які дають змогу реалізувати завдання й досягнути його мети, критеріїв її ефективності, фіксувалися дані, які відображували результати проведеної роботи.

З метою з'ясування ефективності професійної підготовки майбутніх економістів у досліджуваних університетах (ADIU і ADAU) було розроблено комплекс діагностичних методів.

Таблиця 3.1

Характеристика етапів емпіричного дослідження

№ етапу	Назва етапу	Завдання етапу	Основні методи дослідження	Отримані результати
---------	-------------	----------------	----------------------------	---------------------

1.	Організаційно-підготовчий етап	<ul style="list-style-type: none"> - вивчення проблеми дослідження та виявлення її актуальності; - аналіз стану професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджанської Республіки (АР); - вивчення й аналіз нормативних документів і навчально-методичного супроводу процесу професійної підготовки майбутніх економістів в університетах АР; - розробка діагностичних матеріалів; - визначення стратегії педагогічного дослідження. 	<ul style="list-style-type: none"> - теоретичний системний, об'єктний і предметний аналіз, синтез; - спостереження; - інтерв'ювання; - співбесіди зі студентами та викладачами; - узагальнення досвіду. 	<ul style="list-style-type: none"> - вивчено наукові джерела з проблеми дослідження; - виявлено особливості законодавчо-нормативного і педагогічного контексту становлення та розвитку сучасної вищої економічної освіти в університетах Азербайджанської республіки; - проаналізовано нормативні документи та навчально-методичний супровід процесу професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ АР; - визначено критерії та рівневі показники ефективності професійної підготовки майбутніх економістів в університетах АР; - усвідомлено цілі та зміст дослідно-експериментальної роботи.
2.	Основний етап	<ul style="list-style-type: none"> - розроблення теоретичних основ дослідження; - реалізація діагностичної програми визначення ефективності професійної підготовки майбутніх економістів в університетах АР. 	<ul style="list-style-type: none"> - компаративний аналіз, порівняння та зіставлення; - спостереження; - інтерв'ювання; - бесіди зі студентами та викладачами; - наукова інтерпретації для узагальнення інформаційних джерел і педагогічного досвіду; - моделювання та технологічного проектування; узагальнення емпіричних даних. 	<ul style="list-style-type: none"> - розкрито причинно-наслідкові зв'язки у досягнення цілей й завдань професійної підготовки майбутніх економістів в університетах; з'ясована сутність компетентісної освітньої парадигми економічної освіти АР; - розроблено діагностичні матеріали; - отримано емпіричні дані.
3.	Підсумковий етап	<ul style="list-style-type: none"> - обробка, кількісний аналіз, узагальнення й інтерпретація результатів емпіричного дослідження; - формулювання висновків; - оформлення матеріалів дослідження. 	<ul style="list-style-type: none"> - аналіз, синтез, узагальнення та систематизація результатів дослідження; - методи математичної обробки результатів дослідження. 	<ul style="list-style-type: none"> - експериментально перевірено ефективність професійної підготовки майбутніх економістів в університетах АР; - сформульовано висновки; - оформлено матеріали дослідження.

Розроблений комплекс діагностичних методів включав питання для інтерв'ювання і бесіди зі студентами з метою:

- виявлення ставлення до майбутньої професії;

- з'ясування найбільш цікавих для студентів форм і методів організації навчальних занять;

- дослідження суб'єктивного оцінювання студентами результативності застосування різних форм навчання під час практики (див. Додаток А);

У формулюванні запитань для інтерв'ювання і бесіди було реалізовано настанову на отримання неформальної відповіді, оскільки важливо було з'ясувати, наскільки студенти задоволені якістю освітнього процесу та як вони оцінюють ефективність їх професійної підготовки до майбутньої професії. Під час проведення емпіричного дослідження було отримано усні відповіді на питання, пов'язані з організацією освітнього процесу у визначених університетах та думками й оцінками студентів його результативності.

Аналіз відповідей студентів на запитання, що були запропоновані в інтерв'ю і бесіди засвідчив, що проблеми формування фахівця з економіки знаходяться під постійним контролем викладачів, а також, що організація навчального процесу з професійної підготовки майбутніх економістів в ADIU і ADAU має сучасний зміст, варіативні форми і методи, носить системний характер.

Аналіз стану університетської практики з позиції студентів і викладачів дозволив продіагностувати процес професійної підготовки майбутніх економістів в ADIU і ADAU у різних аспектах, що призвело до формування цілісного уявлення про його організацію.

Так, проведене анкетування засвідчило, що усі 383 студента (тобто 100 % респондентів) вважають професію економічного профілю затребуваною і сучасною. В той же час, 141 студент, тобто 90,96 % студентів першого та другого років навчання провідною вважають навчальну діяльність, а вже починаючи з третього року навчання ситуація змінюється: серед респондентів третього і четвертого року (останній рік навчання на бакалавріаті і перший – на магістерській програмі) навчання – 54 особи (34,8 %) вважають провідною у формуванні готовності до майбутньої

професії економіста навчальну діяльність; 51 респондент (32,9 %) – практичну підготовку, 29 студентів (18,7 %) – участь у науково-дослідницькій роботі; 21 особа (13,6 %) – самостійну роботу. Студенти четвертого і п'ятого року навчання (магістратура) вважають, що навчальна діяльність є вже провідною, але не визначальною (40 осіб, 26,7 %). На їх думку суттєва роль належить науковій і практичній підготовці – відповідно так думає осіб 37 і 46 осіб (24,7 % і 30,6 %). Не меншу значущість має й самостійна робота – 27 осіб (18,0 %).

У відповідь на запитання: «Які якості/здібності/характеристики мають є визначальними для фахівця, щоб бути успішним у сфері економіки» студенти визначили перелік таких характеристик особистості і проранжували їх за ознакою пріоритетності для них (% успіху у професії):

- 1) Сформованість у фахівця прикладних бізнес-компетентностей – 94 %;
- 2) ІКТ-компетентність – 93 %;
- 3) Знання теорії і практики економіки нафтового сектору Азербайджану – 86 %;
- 4) Працездатність – 84 %;
- 5) Підприємницьке мислення та поведінка – 83 %;
- 6) Здатність працювати в команді (комунікативні здібності, навички співпраці) – 78 %;
- 7) Володіти іноземними мовами, особливо діловою англійською мовою контрактів і переговорів – 77 %;
- 8) Готовність до запровадження новітніх енергетичних та інформаційних технологій в економічній сфері країни – 76%;
- 9) Знання механізмів ефективного трансферу технологій в напрямі впровадження інноваційних рішень у сфері виробництва – 73 %;
- 10) Компетентність у вирішенні виробничих завдань – 69%;
- 11) Відданість роботі (ангажованість) – 67 %;
- 12) Інноваційне мислення – 65 %;
- 13) самостійність у прийнятті рішень – 63 %

14) Схильність до підвищення освітнього рівня у сфері економіки впродовж життя навчання – 61 %;

15) Здатність брати відповідальність на себе (лідерські якості, менеджерські здібності) – 47 %

Результати інтерв'ювання засвідчили, що найбільший інтерес у студентів викликають такі форми й методи організації навчальних занять процесу: бізнес-симуляція, інтернет-ігри, метод проектів, комунікативні тренінги, метод кейсів, метод «керуючого тексту» (рис. 3.1).

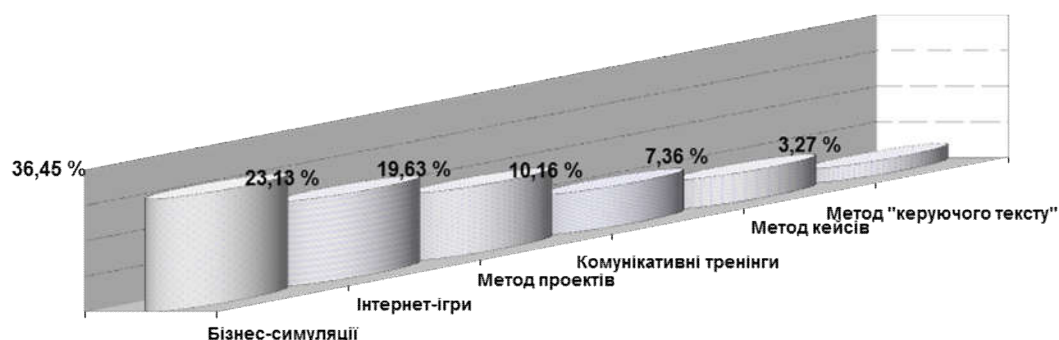

Рис. 3.1 Найбільш цікаві для студентів форми і методи організації навчальних занять в університетах Азербайджану.

Серед чинників, що є мотивуючими до участі у науково-дослідницькій роботі, студенти називають: 1) зв'язок тематики наукових досліджень з майбутньою професійною діяльністю – 109 студентів (31,78 %); цікава тематика досліджень – 86 студентів (25,07 %); перспектива виграти грант і отримати матеріальну винагороду – 129 студентів (37,61 %); можливість пов'язати майбутню професійну діяльність з наукою – 19 студентів (5,54 %).

На запитання: «Які форми організації навчання Ви вважаєте найрезультативнішими під час практичної підготовки в університеті?», відповіді студентів другого-п'ятого років навчання (всього 304 особи) розподілилися так: 1) імітація ситуацій (бізнес-симуляція) – 63 особи (20,72 %); проектна робота – 72 особи (23,68 %); закордонна практика – 83 особи (27,30 %); проблемно-орієнтоване навчання на підприємстві – 46

(15,14 %), проблемні завдання – 23 (7,57 %), інші форми – 19 (5,59 %). Ці дані емпіричного дослідження ілюструє рис. 3.2.

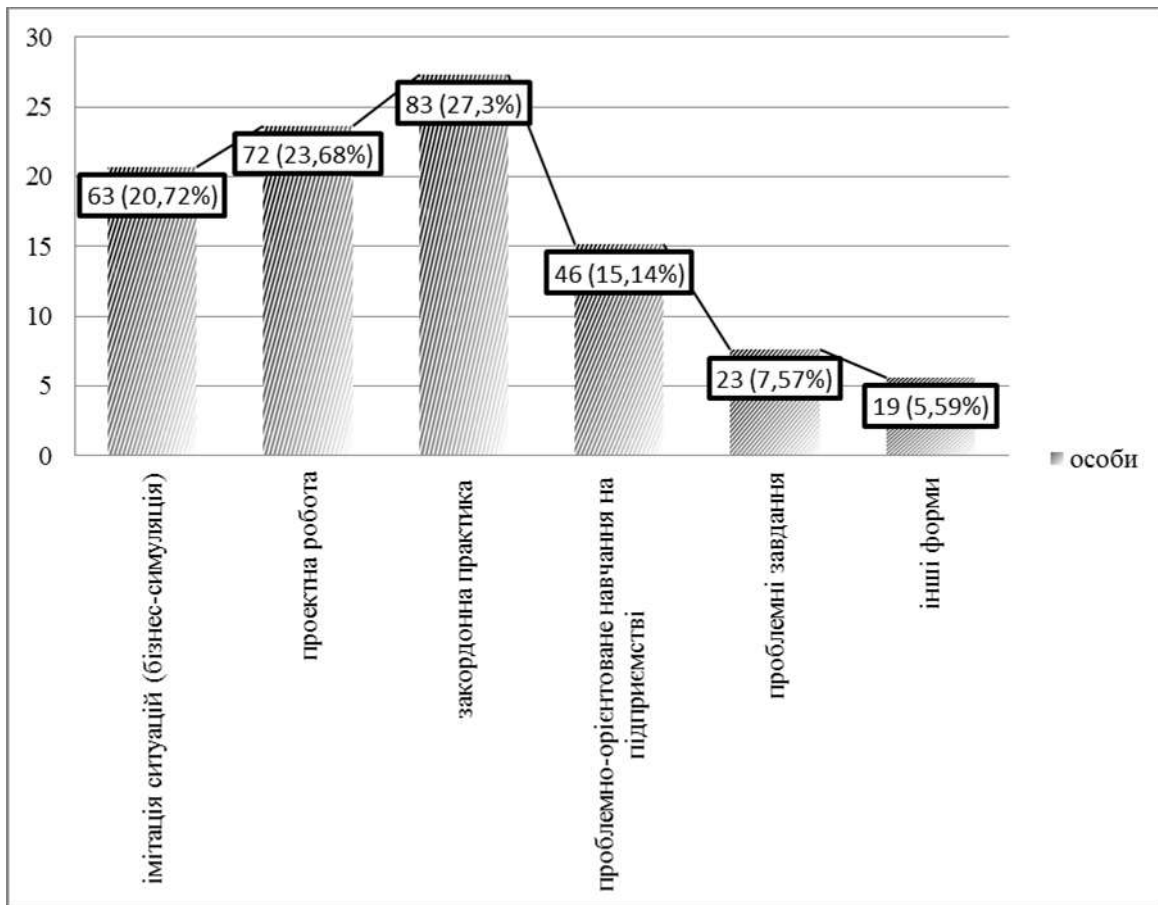

Рис. 3.2 Суб'єктивне оцінювання азербайджанськими студентами результативності застосування різних форм навчання під час практики.

Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми вибору критеріїв і показників, засвідчив, що таким, який найчастіше застосовується та є найбільш якісним, виявляється рівневий підхід. Він дозволяє розглянути процес розвитку як перехід з одного рівня на інший, більш високий. Рівень визначається як дискретний, відносно стійкий, якісно своєрідний стан матеріальних систем.

Для ефективності професійної підготовки майбутніх економістів у ADIU і ADAU у якості критеріїв було визначено рівні сформованості у студентів компонентів професійної компетентності:

- Рівень сформованості ціннісно-мотиваційного компоненту професійної компетентності;

- Рівень сформованості когнітивного компоненту професійної компетентності;
- Рівень сформованості праксеологічного (практико орієнтованого) компоненту професійної компетентності;
- Рівень сформованості дослідницького компоненту професійної компетентності.

Рівень сформованості ціннісно-мотиваційного компоненту професійної компетентності у студентів ADIU і ADAU визначався за показниками внутрішнього творчого середовища (тест на оцінку особистісних характеристик, мотивів, ціннісних орієнтацій, розроблений американським психологом А. Ван Ганді [391] й адаптований до цілей нашого дослідження). В якості базової методики діагностики знань (для визначення рівня сформованості когнітивного компоненту професійної компетентності) було застосовано метод поелементного та поопераційного аналізу, розроблений А. Усовою [236]. Так, рівень сформованості системи знань з економічної теорії й практики оцінювався за показниками повноти та міцності:

- коефіцієнт повноти засвоєння змісту економічної освіти (зокрема, понять і категорій) вираховувався за формулою: $K(n)=n/N$, де n – кількість засвоєних (правильно названих і охарактеризованих) ознак економічних понять і категорій; N – загальна кількість суттєвих ознак, які потрібно засвоїти на відповідному етапі засвоєння економічних понять і категорій;

- коефіцієнт повноти засвоєння обсягу економічних понять і категорій вираховувався за формулою: $K(o)=n/N$, де n – кількість об'єктів поняття і категорії, засвоєних студентом (правильно названі об'єкти, які охоплює це поняття/або категорія, правильно охарактеризовані їх класифікаційні ознаки); N – загальна кількість об'єктів, які охоплює економічне поняття/категорія;

- коефіцієнт повноти засвоєння практичних дій, які відображає економічне поняття/категорія, вираховувався за формулою $K(p)=n/N$, де n – кількість засвоєних (правильно названих і охарактеризованих) практичних

дій; N – загальна кількість практичних дій, які відображує економічне поняття/категорія;

- коефіцієнт міцності засвоєних економічних понять/категорій вираховувався за формулою: $P=K_2/K_1$, де K_1 – коефіцієнт повноти засвоєння змісту (обсягу, характеристики практичних дій) економічного поняття/категорії під час першої перевірки; K_2 – коефіцієнт повноти засвоєння змісту (обсягу, характеристики практичних дій) економічного поняття/категорії під час наступної перевірки.

Рівень сформованості праксеологічного (практико орієнтованого) компоненту професійної компетентності оцінювався за такими показниками як повнота, усвідомленість і міцність:

- коефіцієнт повноти оволодіння уміннями та навичками вираховувався за формулою: $K(n)=n/N$, де n – кількість правильно виконаних дій студентом; N – кількість дій, які входять у структуру вміння;

- усвідомленість визначалася за ступенем уміння студента обґрунтувати власні дії: елементарний, коли дія частково усвідомлена (студент не може впевнено обґрунтувати свій вибір); середній, у випадку, коли дія усвідомлена більшою мірою (студент упевнений у своєму виборі, проте під час обґрунтування своїх дій припускає деякі неточності); високий – дія повністю усвідомлена, є логічно обґрунтованою;

- коефіцієнт міцності оволодіння студентами уміннями та навичками вираховується за формулою: $g=k_2/k_1$, де k_1 – коефіцієнт повноти сформованості вміння під час першої перевірки; k_2 – коефіцієнт повноти сформованості вміння під час наступної перевірки.

Рівень сформованості дослідницького компоненту професійної компетентності оцінювався за показниками:

- самооцінка студентом особистих досягнень (тест, запропонований Е. Зеєр, О. Шахматовою [92]).

Для якісного й кількісного представлення результатів дослідження було виокремлено рівні сформованості у студентів компонентів професійної

компетентності: відтворювально-творчий (елементарний), творчо-дослідницький (середній) і активно-творчий (високий). Коротку якісну характеристику цих рівнів представлено у табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Якісна характеристика рівнів сформованості у студентів компонентів професійної компетентності

Рівні	Характеристика рівнів
Відтворювально-творчий (елементарний)	Первинне володіння знаннями, уміннями і навичками в економічній сфері: студенти ставлять і розв'язують завдання під керівництвом викладача, виконують окремі операції дослідження (спостереження, порівняння, з'ясування причино-наслідкових зв'язків). Дослідницькі дії здійснюються інтуїтивно або за зразком, мотивація дуже низька.
Творчо-дослідницький (середній)	Базове володіння знаннями, уміннями і навичками в економічній сфері: позитивна мотивація до самореалізації у професії; студенти можуть сформулювати мету діяльності, відобразити залежність між явищами та фактами, побудувати умовиводи, провести експеримент і сформулювати висновок. Присутні репродуктивні форми діяльності, слабка рефлексія, можливі помилки у виборі засобів досягнення мети.
Активно-творчий (високий)	Переважає професійно-орієнтована та пізнавальна мотивація до самореалізації економічній сфері діяльності; наукова обґрунтованість і оригінальність рішень, студенти можуть побачити проблему, побудувати гіпотезу, скласти план дій, здійснити їх та опрацювати результати досягнутого тощо. Спільно реалізуються теоретичні та практичні знання, уміння і навички у сфері економіки, розвинута самооцінка та самоконтроль.

Під час кількісного визначення рівня сформованості у студентів компонентів професійної компетентності було враховано той факт, що найчастіше досвід роботи формується на середньому рівні та рідше на низькому або високому, тому було встановлено нерівномірні інтервали групування значень за методикою А. Киверялга [108]. Відповідно до цієї методики середній рівень визначається інтервалом від 25 % до 50 % відхиленням значенням від середнього за діапазоном бальних оцінок. Відповідно, оцінка з інтервалу від R (min) до $0,25 R$ (max) дає змогу

констатувати елементарний рівень сформованості у студентів компонентів професійної компетентності, а оцінки, які перевищують 75 % від максимально можливих, свідчать про високий рівень сформованості досліджуваного феномену. Так, у дослідженні сумарний бал, який оцінює узагальнений результат, змінюється в межах від 0 до 24, тому, відповідно до викладеної раніше методики, представимо шкалу переведення балів у відповідний рівень сформованості професійної компетентності у студентів (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Шкала переведення балів у відповідний рівень сформованості у студентів компонентів професійної компетентності

Рівень	Низький	Середній	Високий
Оцінка у балах	0 – 6	7 – 18	19 – 24

Бали кожного студента заносилися до зведеної табл. 3.4, яка дає змогу оцінити обрані критерії за кожним показником і рівень оволодіння студентами науково-дослідницькою роботою.

Таблиця 3.4

Зведена таблиця оцінки рівня оволодіння студентами науково-дослідницькою роботою

П.І.Б. студента	Перший критерій	Другий критерій				Третій критерій			Четвертий критерій	Сума балів	Рівень
	1	2	3	4	5	6	7	8	9		
О. Axundov	2	1	1	2	1	1	1	1	2	12	Середній
...											

У таблиці цифрами позначено такі показники:

1 – внутрішнє творче середовище; 2 – повнота засвоєння змісту економічного поняття/категорії; 3 – повнота засвоєння обсягу економічного поняття/категорії; 4 – повнота засвоєння практичних дій, які відображає поняття/категорію; 5 – міцність знань; 6 – повнота оволодіння вміннями; 7 –

міцність оволодіння вміннями; 8 – усвідомленість дій; 9 – самооцінка особистих досягнень.

Для оцінювання визначених критеріїв введено кількісні показники сформованості професійної компетентності: 0 балів – елементарний рівень, 1 бал – середній рівень, 2 бали – високий рівень. Технологію оцінювання кожного критерію представлено у табл. 3.5.

Представимо результати нашого емпіричного дослідження. Отже, як уже зазначалося, у дослідженні взяло участь 241 студент I-V років навчання і 14 викладачів Загальноєкономічного Факультету ADIU і 142 студенти I-V років навчання і 9 викладачів Факультету Агрономічної Економіки ADAU, що забезпечило статистичну достовірність отриманих результатів.

Діагностика ефективності професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану здійснювалася за показниками, описаними у табл. 3.1.

У процесі проведення емпіричного дослідження для нас цікавим був узагальнений результат, який надає можливість отримати об'єктивне уявлення з освітньої практики азербайджанських вишів.

На презентативній вибірці було досліджено стан опанування студентами показників, що сумарно визначають рівень сформованості у студентів професійної компетентності, причому для порівняльного аналізу динаміки змін було проведено дослідження респондентів першого, другого, третього, четвертого, п'ятого років навчання. Так, вже на другому році навчання показники з означених критеріїв покращуються, але не дуже суттєво. На третьому році навчання було отримано вищі кількісні дані за обраними показниками, які засвідчують, що освітній процес в університетах Азербайджану з підготовки бакалаврів у сфері економіки здійснюється продумано, системно й науково виважено.

Таблиця 3.5

**Оцінювання критеріїв сформованості професійної компетентності у
майбутніх економістів в університетах Азербайджану**

Ціннісно-мотиваційний компонент					
Рівні оцінки критерію		Бали за показниками			
		Внутрішнє творче середовище			
Елементарний (0 балів)		1 – 25			
Середній (1 бал)		26 – 74			
Високий (2 бали)		75 – 100			
Когнітивний компонент					
Рівні оцінки критерію	Значення коефіцієнту	Бали за показниками			
		Повнота змісту	Повнота обсягу	Повнота практичних дій	Міцність
Елементарний	$0,7 \leq K < 0,8$	0	0	0	0
Середній	$0,8 \leq K < 0,9$	1	1	1	1
Високий	$0,9 \leq K < 1,0$	2	2	2	2
Праксеологічний (практико орієнтований) компонент					
Рівні оцінки критерію	Значення коефіцієнту	Бали за показниками			
		Повнота	Міцність	Усвідомленість	
Елементарний	$0,7 \leq K < 0,8$	0	0	дія не усвідомлена (0)	
Середній	$0,8 \leq K < 0,9$	1	1	дія частково усвідомлена (1)	
Високий	$0,9 \leq K < 1,0$	2	2	дія усвідомлена повністю (2)	
Дослідницький компонент					
Рівні оцінки критерію		Бали за показниками			
		Самооцінка особистих досягнень			
Елементарний (0 балів)		До 8			
Середній (1 бал)		9 – 12			
Високий (2 бали)		Понад 12			

Результати емпіричного дослідження представлено у табл. 3.6, дані якої свідчать, що у більшості студентів першого року навчання рівень сформованості професійної компетентності слабо виражений.

Таблиця 3.6

Рівень сформованості професійної компетентності у майбутніх економістів в університетах Азербайджану

Рівень	1 рік навчання	2 рік навчання	3 рік навчання	4 рік навчання	5 рік навчання
Елементарний	197 студ.	159 студ.	118 студ.	92 студ.	57 студ.

	(51,44 %)	(41,51 %)	(30,31 %)	(24,02 %)	(14,88 %)
Середній	164 студ. (42,82 %)	156 студ. (40,73 %)	168 студ. (43,86 %)	173 студ. (45,17 %)	158 студ. (41,26 %)
Високий	22 студ. (5,74 %)	68 студ. (17,75 %)	97 студ. (25,33 %)	118 студ. (30,81 %)	168 студ. (43,86 %)

На четвертому та п'ятому роках (магістерська програма) навчання динаміка показників є позитивною, що свідчить про результативність формування професійної компетентності у студентів, а значить професійна підготовка майбутніх економістів в університетах Азербайджану є ефективною. Динаміку рівнів формування професійної компетентності студентів в університетах Азербайджану візуалізує рис. 3.3.

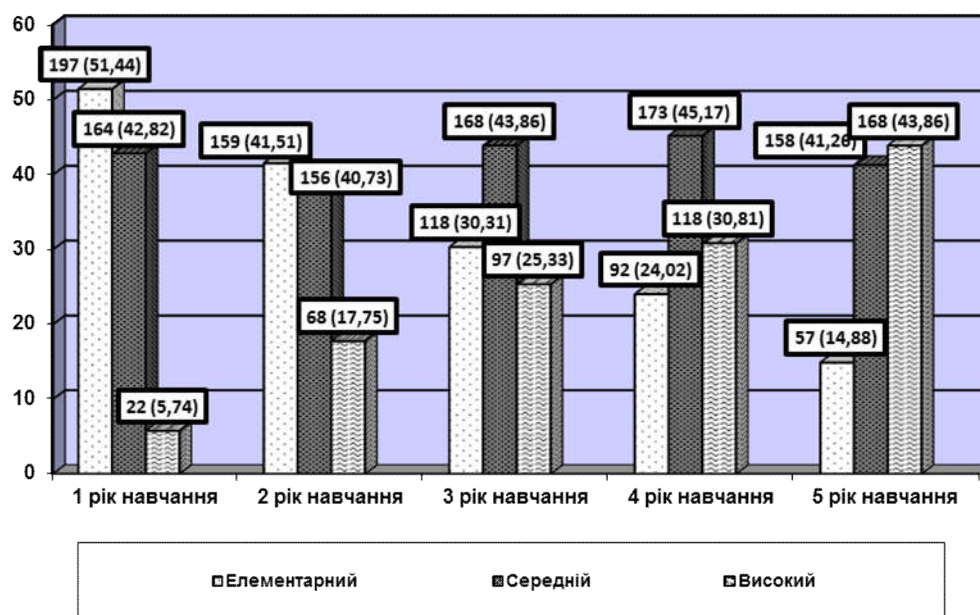

Рис. 3.3. Динаміка рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх економістів в університетах Азербайджану.

Отримані емпіричні показники дають змогу переконатися у тому, що вища економічна освіта в університетах Азербайджану здійснюється на якісному рівні, вирізняється швидкими темпами запровадження інновацій в освітній процес професійної підготовки майбутніх фахівців сфери економіки. З огляду на це, виникає необхідність констатації загальних

суперечностей, властивих українській системі вищої економічної освіти, зокрема між: потребою інтеграції до міжнародного освітнього простору та недостатнім рівнем урахування відмінностей компетентнісної освітньої парадигми національної та зарубіжних систем вищої економічної освіти, зокрема Азербайджану, в частині її впровадження у процес підготовки майбутніх економістів; між набуттям загальнодержавного значення потреби у підготовці конкурентоспроможних фахівців-економістів задля прискорення динамічного розвитку економіки країни і недостатньою кількістю науково-дослідницьких інвестицій із упровадження інноваційної моделі економічної освіти в Україні; між необхідністю врахування зарубіжного (азербайджанського) досвіду з теорії і практики вищої економічної освіти та відсутністю комплексних розробок в українській педагогіці.

3.2. Порівняльний аналіз професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ України та Азербайджану

Стратегія реформ, запит на здійснення яких чітко визначено громадянським суспільством, яке нині активно формується в Україні, є важливим стимулом прискорення системних змін у всіх сферах суспільного життя, передусім – економічній. Це обумовлює інтенсивний пошук механізмів підвищення рівня професійної підготовки в українських ВНЗ майбутніх фахівців у галузі соціальних та поведінкових наук за спеціальністю – економіка. Так, за оцінками міжнародних експертів Україна посіла середні позиції у Індексі глобальної конкурентоспроможності як у 2014-2015 рр., так і у 2015-2016 рр. У той час як країна посідала у цьому рейтингу 76 місце, то натеper вона перейшла на 79 позицію. Це падіння є наслідком зниження показників країни у таких категоріях як Макроекономічне середовище (134 місце, раніше – 105), Розвиток фінансового ринку (121 проти 107); Інфраструктура (69 проти 68); Технологічна готовність (86 проти 85) [96, с. 19-20]. З огляду на це

економічна освіта в Україні є потужним детермінантом соціально-економічного розвитку країни, яка прагне досягнути високих стандартів життя людей, бути конкурентною у всіх сферах діяльності на світових ринках послуг.

Україна має значний потенціал (економічний, природний, людський тощо), який зможе забезпечити їй швидкий прорив у досягненні високих показників соціально-економічного розвитку, прискорення темпів реформування ключових сфер розвитку країни.

Основні завдання щодо модернізації вищої економічної освіти визначаються Законами України «Про освіту» (1991, 1996), «Про Національну програму інформатизації», Законом «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства на 2007–2015 роки», Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. Чіткі гарантії та відповідальність держави щодо цього процесу регламентовано у фундаментальних законодавчих і підзаконних актах, зокрема у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013), новій редакції Закону України «Про вищу освіту» (2014), Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» (2015).

Аналіз інформаційних джерел у галузі освіти виявляє, що в теорії та практиці професійної підготовки фахівців з вищою освітою накопичено значний потенціал, який може стати основою для вдосконалення підходів до професійної підготовки майбутніх економістів: визначено домінуючі імперативи сучасної стратегії професійної підготовки фахівців з позицій філософії освіти. Так, українськими ученими визначено домінуючі імперативи сучасної стратегії професійної підготовки фахівців з позицій філософії освіти (В. Андрущенко [34; 35], І. Зязюн [100], В. Кремень [122; 123; 124], В. Огнев'юк [179] та інші); розроблено теоретичні й методичні основи неперервної професійної освіти (В. Луговий [132], Н. Ничкало [161], С. Сисоєва [222] та інші); досліджено проблеми професійної підготовки фахівців у системі вищої освіти (Л. Барановська [42], В. Бобрицька [46; 47];

48; 49], І. Зарубінська [98], Н. Ладогубець [127; 128; 129; 130; 324; 325; 326], Е. Лузік [134; 135; 130; 133; 324; 325; 326], В. Ягупов [245] та інші).

У галузі вищої економічної освіти науковий інтерес становлять наукові монографії і дисертаційні роботи К. Акуленко [17], Н. Баловсяк [44], Н. Боярчук [56], Н. Войнаровської [65], Е. Герасимової [71], О. Гончарової [73], О. Горицької [74], І. Демури [82], О. Керекеші [106], Т. Коваль [109], М. Коляди [116], Г. Копил [120], Н. Кошелевої [121], М. Левочко [131], М. Мартиненко [139], Н. Мушинської [131], О. Набоки [156], О. Ножовніка [170], І. Носач [71]; Л. Отрощенко [185], В. Петрука [190], І. Полещук [193], Л. Половенко [194], Т. Поясок [195], Г. Романової [212], М. Смирнової [224], В. Стасюк [226], О. Трохимець [234], Н. Уйсімбаєвої [235], Т. Фурмана [237], С. Хоцкіної [238] та інших.

Передусім зазначимо, що відповідно до статті 5 Закону України «Про вищу освіту» (2014) підготовка фахівців з вищою освітою здійснюється за відповідними освітньо-професійними, освітньо-науковими, науковими програмами на таких рівнях вищої освіти:

- початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти;
- перший (бакалаврський) рівень;
- другий (магістерський) рівень;
- третій (освітньо-науковий) рівень;
- науковий рівень [94].

Спільним для України і Азербайджану є те, що мовою викладання у ВНЗ закладах є державна мова [93; 94].

Порівняння специфіки управління у сфері вищої освіти України та Азербайджану свідчить про те, що в Україні перелік управлінських інституцій є більш розширеним. Так, відповідно до статті 12 Закону України «Про вищу освіту» (2014) управління у сфері вищої освіти у межах своїх повноважень здійснюється:

- 1) Кабінетом Міністрів України;
- 2) центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки;

3) галузевими державними органами, до сфери управління яких належать ВНЗ;

4) органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать ВНЗ;

5) Національною академією наук України та національними галузевими академіями наук;

6) засновниками ВНЗ;

7) органами громадського самоврядування у сфері вищої освіти і науки;

8) Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти [94].

Важливо зазначити, що Постановою Кабінету Міністрів України № 266 від 29 квітня 2015 року [197] було затверджено новий перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти. Так, до галузі знань (шифр – 05) «Соціальні та поведінкові науки» було включено спеціальності 051 «Економіка», 056 «Міжнародні економічні відносини»; до галузі знань (шифр – 07) «Управління та адміністрування» увійшли спеціальності 071 «Облік і оподаткування», 072 «Фінанси, банківська справа та страхування», 073 «Менеджмент», 075 «Маркетинг», 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»; до галузі знань (шифр – 11) «Математика і статистика» включено спеціальність 112 «Статистика». З огляду на викладене, можна зробити висновок, що в Україні більшою мірою, ніж в Азербайджані, упорядковано перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців з економіки, причому український підхід до укладання цього переліку повною мірою узгоджено з європейським.

Відповідно до Концепції розвитку економічної освіти в Україні [119] принципами її розвитку є:

- суспільна користь економічних знань;
- соціальна справедливість, толерантність, суспільна злагода і партнерство усіх учасників економічної освітньої діяльності;
- гуманізм, демократичність, відкритість і доступність економічної освіти;

- соціальна обґрунтованість економічного мислення в кожній сфері професійної діяльності;
- поєднання фундаментальної та фахової різноманітності освітніх програм, заснованих на індивідуалізації підготовки економічних кадрів відповідно до попиту на ринку праці;
- безперервність економічної освіти, її системність та систематичність;
- інноваційність змісту економічної освіти;
- відповідність якості освітніх послуг потребам особи, соціальних і професійних груп країни та іноземних громадян;
- адаптація світового досвіду та збереження кращих вітчизняних освітянських традицій, розширення міжнародного співробітництва;
- державна підтримка підготовки кадрів;
- інтеграція економічної освіти і наукових досліджень.

Завдання ВНЗ України, що здійснюють професійну підготовку майбутніх економістів, щодо формування особистості майбутнього фахівця визначаються динамікою трансформації українського суспільства. Це стосується не адаптації до соціально-економічної ситуації в державі, а необхідності відповідати тенденціям розвитку світової економіки.

Вищу економічну освіту в Україні надають низка ВНЗ, серед яких лідерами є Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київський національний торгово-економічний університет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київський університет ринкових відносин, Києво-Могилянська академія, Харківський університет імені В. Каразіна, а серед недержавних вишів можна відзначити Міжнародному науково-технічному університеті імені Академіка Юрія Бугая (МНТУ), Європейський університет, Міжрегіональна академія управління персоналом та інші. Примітною ознакою сучасності є те, що відчувши кон'юнктуру, здійснювати професійну підготовку економістів різних профілів почали будівельні, туристичні, технологічні, медичні і навіть філологічні ВНЗ України. Можливо й є доцільним провадження підходу,

коли фахівець якоїсь галузі (напр.: харчових технологій) знає бухгалтерський облік та аудит або економіку підприємств тощо. Але ж дипломи подвійного зразку видають лише окремі ВНЗ. Порівнюючи цей аспект професійної підготовки у ВНЗ Азербайджану та України, зазначимо, що азербайджанські виші мають досить стійку традицію у визначенні напрямів і спеціальностей підготовки, розширення яких здійснюється з дозволу Міністерства Освіти АР. Стосовно українських вишів, зазначимо, що вони користуються більшою автономією, зокрема й щодо збільшення спектру напрямів і спеціальностей з підготовки фахівців економічного профілю.

Аналіз наукових досліджень українських учених і практиків [17; 33; 38; 55; 66; 112; 113; 114; 126; 166; 169; 170; 183; 233; 239] дав змогу виявити особливості формування курікулуму з підготовки фахівців економічного профілю. Так, на думку О. Ножовніка в сучасних умовах змінюється зміст економічної освіти, кваліфікації майбутнього фахівця у самій своїй суті – зростає роль соціально-психологічних і особистісних факторів та здатності людини до самоосвіти й саморозвитку, самоконтролю й самовдосконалення. Вчений вважає, що досягти цього можна за умов, що організаційно-педагогічний компонент освітнього процесу з професійної підготовки майбутніх економістів буде спрямовано на розкриття та розвиток, взаємодоповнення та взаємодію індивідуальних якостей, особливостей усіх учасників процесу навчання, кожного студента. Це повинно стати головною метою, об'єктом освітнього процесу у ВНЗ, що здійснюють професійну підготовку майбутніх економістів, і предметом синергійного професійного саморозвитку майбутнього фахівця з економіки [170, с. 57].

Цінними для нашого дослідження є умовиводи українських викладачів про те, що практика впровадження стандартів вищої економічної освіти в Україні показує, що вони не повною мірою відповідають інституційним особливостям та динаміці розвитку ринку України, її економіки, що ускладнює інтеграцію у європейський освітній простір. Так, навчальні плани підготовки економістів перевантажені навчальними дисциплінами, що

недостатньо пов'язані з логікою підготовки фахівця згідно з вимогами освітньо-кваліфікаційних характеристик. За своїм змістом чинні стандарти вищої економічної освіти треба вважати стандартами першого покоління з подальшим розробленням стандартів другого, третього і наступних поколінь, у яких буде відбито сучасні та майбутні тенденції розвитку освіти: диверсифікацію, випереджуваність, безперервність, інтенсифікацію освітніх процесів та їх інформатизацію [170; 194]. Розвиток стандартів економічної освіти передбачає: модернізацію галузевих стандартів вищої освіти різних освітньо-кваліфікаційних рівнів; запровадження в навчальний процес форм і методів, що забезпечують посилену орієнтацію його на практичну або наукову підготовку студентів залежно від освітнього-кваліфікаційного рівня [119].

Аналіз сучасних Стандартів з вищої економічної освіти, зокрема тих, що презентує офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України [151], дає можливість сформулювати уявлення про перелік професійних компетентностей, які має здобути майбутній економіст по завершенню навчання у ВНЗ. Наприклад, у Стандарті вищої освіти України (проект) галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» спеціальності 056 «Міжнародні економічні відносини» для ступеня вищої освіти Бакалавр визначено, що професійна компетентність майбутнього фахівця означеної спеціальності передбачає наявність таких здатностей:

1. Здатність ефективно спілкуватися на професійному та соціальному рівнях з використанням фахової термінології, включаючи усну і письмову комунікацію державною та іноземними мовами.
2. Здатність визначати функціональні області та їх взаємозв'язки, налагоджувати комунікації між суб'єктами міжнародних економічних відносин різного рівня.
3. Здатність обґрунтовувати доцільність застосування економічних та дипломатичних методів (засобів) вирішення конфліктних ситуацій на міжнародному рівні.

4. Здатність до абстрактного мислення щодо функціонування складних економічних систем.
5. Здатність брати участь у ділових міжнародних організаційно-правових відносинах, обґрунтовувати власну думку щодо конкретних умов реалізації форм МEB на мега-, макро-, мезо- і мікрорівнях.
6. Здатність застосовувати базові знання у сфері міжнародних економічних відносин з використанням нормативно-розпорядчих документів, довідкових матеріалів.
7. Здатність демонструвати стійке розуміння особливостей функціонування середовища міжнародних відносин та моделей економічного розвитку.
8. Здатність здійснювати комплексний аналіз та моніторинг кон'юнктури світових ринків, оцінювати та вміти адаптуватися до змін міжнародного середовища.
9. Здатність виокремлювати закономірності та характерні ознаки світогосподарського розвитку й особливості реалізації економічної політики.
10. Здатність демонструвати знання базових категорій та новітніх теорій, концепцій, технологій і методів у сфері міжнародних економічних відносин з урахуванням їх основних форм.
11. Здатність аналізувати міжнародні ринки товарів і послуг, інструменти та принципи регулювання міжнародної торгівлі.
12. Здатність застосовувати базові знання, аналізувати теорії та механізми реалізації міжнародних валютно-фінансових і кредитних відносин.
13. Знання теоретичних основ та практичних навичок оцінювання й аналізу безпекової компоненти міжнародних економічних відносин.
14. Здатність підтримувати належний рівень економічних знань та постійно підвищувати свій професійний рівень.
15. Мати теоретичну та методологічну базу для поглибленого самонавчання, тренінгів, сертифікаційних програм, грантів [151].

Для розуміння особливостей професійної підготовки економістів в університетах України використаємо власний досвід викладацької діяльності у Міжнародному науково-технічному університеті імені Академіка Юрія Бугая (МНТУ). Слід вказати, що у цьому ВНЗ професійна підготовка майбутніх фахівців у галузі економіки здійснюється за: 1) напрямом «Міжнародна економіка», спеціальністю «Міжнародні економічні відносини»; 2) напрямом підготовки «Облік і аудит», спеціальністю «Облік і оподаткування»; 3) напрямом підготовки «Фінанси і кредит», спеціальністю «Фінанси, банківська справа та страхування» [150]. Так, студентам, що вчаться у МНТУ за напрямом «Міжнародна економіка», спеціальністю «Міжнародні економічні відносини», надаються знання з міжнародного фінансового менеджменту та маркетингу, практичних методів управління зовнішньоекономічною діяльністю, проблем міжнародних стратегій економічного розвитку, міжнародних фінансів тощо.

У професійній підготовці майбутніх фахівців, що вчаться у МНТУ за напрямом підготовки «Облік і аудит», спеціальністю «Облік і оподаткування», освітній процес здійснюється з опорою на набуття знань і навичок з обліку і аудиту у сферах економічної діяльності, бюджетних установах, банках, а також управлінського, фінансового та податкового обліку й аудиту, інформаційних систем і технологій обліку, бізнес-планування, бюджетування тощо. Студенти МНТУ, які опановують майбутню професію за напрямом підготовки «Фінанси і кредит», спеціальністю «Фінанси, банківська справа та страхування», отримують знання з економічної теорії, теорії фінансів і банківської справи, світової економіки і міжнародних економічних відносин, менеджменту й маркетингу, прогнозування і планування в умовах ринку, статистики, бухгалтерського обліку й аудиту, ціноутворення, економічного аналізу тощо.

Аналіз освітнього процесу МНТУ свідчить, що практичні навички студенти можуть набути саме в освітньому процесі із застосуванням нових форм, методів і технологій проведення навчальних занять. Найбільший

дидактичний ефект мають бізнес-симуляції як інноваційні комп'ютерні програми, що моделюють реальне економічне середовище. Вважаємо, що перспективними є запровадження в освітній процес МНТУ бізнес-симуляцій, які містять завдання з розроблення переконливого бізнес-плану (для різних типів компаній); розподілу фінансових потоків різних типів компаній; розрахунку оптимальної моделі управління для різних типів компаній; фінансування ризиків; рекреації збиткового підприємства; вивчення попиту та пошук ніші для товару; підбору моделі зі створення антиконкурентної політики підприємства та ефективних PR-акцій компанії/продукту тощо. Ці та інші бізнес-симуляції застосовуються натеper і мають значний ресурс розвитку у практиці інтерактивного навчання підприємництву у ВНЗ України.

Порівняльний аналіз форм і методів професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану і України дав змогу виявити низку особливостей. Схарактеризуємо їх.

1. Відповідно до законодавства у сфері освіти України і Азербайджану, спільним є підхід до визначення форм навчання у ВНЗ – очна (денна, вечірня); заочна (дистанційна). Форми організації освітнього процесу та види навчальних занять є також схожими: 1) навчальні заняття; 2) самостійна робота; 3) практична підготовка; 4) контрольні заходи; основними видами навчальних занять у вищих навчальних закладах є: 1) лекція; 2) лабораторне, практичне, семінарське, індивідуальне заняття; 3) консультація. Відзначимо те, що ВНЗ в Україні мають право встановлювати інші форми освітнього процесу та види навчальних занять (стаття 50 Закону України «Про вищу освіту» [94], а в Азербайджані таке право надано лише сімом ВНЗ згідно Указу Президента АР [176]).

2. Перевагою ВНЗ Азербайджану є те, що зміст освітнього процесу з підготовки економістів є практико орієнтований, побудований виключно з актуальних потреб економіки країни і соціальних викликів, вимог ринку праці. У змісті вищої економічної освіти України й натеper відчутною є

невідповідність рівня кваліфікації випускників потребам роботодавців – наявні суперечності між високим рівнем теоретичної підготовки випускників і слабкими практичними вміннями й навичками використовувати знання.

3. Зміст економічної освіти в Азербайджані суттєво перебудовується на підготовку фахівців, які мають віднайти ресурс застосування нових інформаційних технологій у побудові економічної інноваційної моделі розвитку країни. Це визначає кардинальну переорієнтацію у розвитку країни – акцент на відмову безконтрольного використання сировинних ресурсів, перехід на економіку ненафтового сектору. Україна, маючи значні природні й сировинні ресурси, витрачає їх надто швидко, мало переймається збереженням надр, розвитком ІТ-технологій тощо, ризикуючи пройти точку неповернення й перетворитися в сировинний придаток до економічно розвинених країн світу. Тому концептуально має бути переглянуто зміст підготовки економістів України, зорієнтований на віддалену перспективу, а не лише сьогодення.

4. Серед форм проведення навчальних занять в українських ВНЗ мають переважати такі, які практично втілюють ідеї створення робочого середовища майбутнього фахівця-економіста з високими показниками його високої автоматизації, що надає реальні можливості студенту ще на етапі набуття майбутньої професії отримати доступ до актуальної інноваційної інформації у будь-якій формі – текстовій, графічній, звуковій, з відео зображенням тощо. На практиці це означає доступ до інформації у зручний для студента час у місці, де є комп'ютер, що дає змогу відтворювати економічно форматоване середовище будь-якого масштабу: структурний підрозділ, цілу фірму, виробничу галузь чи навіть економіку всієї країни. Це питання, завдяки системним (починаючи з 90-рр. ХХ ст. і дотепер) значним інвестиціям уряду Азербайджану, СБ, Фонду Гейдара Алієва, іншим державних і недержавних установам є практично реалізованим в вищій економічній освіті країни.

5. У реалізації практичної підготовки і науково-дослідницької роботи у ВНЗ України, що здійснюють професійну підготовку майбутніх економістів, важливо більш продуктивно залучати інтелектуальний і матеріальний ресурс роботодавців, бізнес-структур тощо, розвивати професійну й академічну мобільність (у навчанні й баз практики), як це відбувається в Азербайджані. Це дасть можливість студентам українських вишів при опануванні економічною спеціальністю більшою мірою орієнтуватися не тільки на формування системи знань, а й на розвиток умінь та навичок, досягнення рівня відповідної компетентності, набуття певного досвіду практичної діяльності, соціально-економічного спілкування тощо. У комплексі це повинно стимулювати самоосвіту особистості та вміння використовувати набуті знання в нових ситуаціях.

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що для України в ситуації, що склалася в умовах зовнішньої військової агресії, закриття традиційно сформованих у перші два десятиліття незалежності країни ринків збуту й постачання продукції для різних сфер економіки, чіткого визначення вектору зорієнтованості на європейські стандарти ведення бізнесу, важливо вивчити механізми розвитку й запровадження інновацій, що були успішно втілено в Азербайджані. В цьому контексті корисним для України є й вивчення досвіду залучення інвестицій в економіку країни, адже природні наші ресурси за умови їх раціонального використання й грамотної інвестиційної політики уряду, можуть перетворити країну з донора в кредитора.

Компаративний аналіз особливостей професійної підготовки в Україні та Азербайджані у порівняльному контексті створює підґрунтя для визначення напрямів імплементації низки продуктивних надбань азербайджанського досвіду в Україні як основи перспективного соціально-економічного співробітництва обох країн. На нашу думку, уваги заслуговують такі рекомендації:

- 1) встановлення тісного взаємозв'язку в системі «вища економічна освіта – ринок праці – потреби людей»;

2) залучення бізнесових, приватних, державних установ, освітньо-наукових структур до розвитку та вдосконалення системи вищої економічної освіти;

3) державна підтримка співпраці ВНЗ та роботодавців, зокрема конкурсне фінансування дослідницьких проектів та «start-up»;

4) створення умов на законодавчому та виконавчому рівнях для розвитку економічного сектору і його розгляду як повноправного партнера держави;

5) залучення інноваційного потенціалу молодого покоління в інтересах розвитку економіки країни з відповідним стимулюванням;

6) практична зорієнтованість змісту й форм навчання на формування у студентів прикладних бізнес-компетентностей;

7) персоніфікація освітнього процесу у ВНЗ та індивідуалізація освітніх траєкторій формування майбутнього фахівця з економіки;

8) методична обґрунтованість підходів, базована на їх доступності, зручності у користуванні, відповідності професійним запитам студентів;

9) розвиток університетської науки пріоритетами якого має бути система грантових інструментів підтримки наукових проектів;

10) забезпечення державної підтримки дослідницьких програм у ВНЗ країни, співпраці з науковими установами та закладами високотехнологічних секторів економіки та бізнесу.

Висновки до третього розділу

З метою оцінювання ефективності професійної підготовки в університетах Азербайджану було визначено й реалізовано завдання емпіричного дослідження: 1) уточнити структуру системи професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану; 2) перевірити ефективність формування компонентів професійної компетентності (ціннісно-мотиваційного; когнітивного; праксеологічного (практико орієнтованого); дослідницького) майбутніх економістів в освітньому процесі ВНЗ Азербайджану.

Емпіричне дослідження, яке було здійснено за участі студентів ADIU, ADAU з охопленням 383 респондентів I-V років навчання Загальноєкономічного Факультету ADIU і Факультету Агрономічної Економіки ADAU, засвідчило, що у більшості студентів першого року навчання рівень сформованості компонентів професійної компетентності переважно елементарний. На другому році навчання показники з означених критеріїв покращуються, але не дуже суттєво. На третьому році навчання було отримано вищі кількісні дані за обраними показниками, які засвідчують, що освітній процес в університетах Азербайджану з підготовки бакалаврів у сфері економіки здійснюється продумано, системно й науково виважено. На четвертому та п'ятому роках (магістерська програма) навчання динаміка показників є ще більш позитивною, що свідчить про результативність формування професійної компетентності у студентів, а значить професійна підготовка майбутніх економістів в університетах Азербайджану є ефективною.

У процесі компаративного аналізу виокремлено фактори, дотримання яких уможливило б покращення системи професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ України та виведення її на рівень «державної необхідності», серед яких – встановлення тісного взаємозв'язку в системі «вища економічна освіта – ринок праці – потреби людей»; залучення бізнесових, приватних, державних установ, освітньо-наукових структур до розвитку та вдосконалення системи вищої економічної освіти; створення умов на законодавчому та виконавчому рівнях для розвитку освіти й економічного сектору, розгляду їх як повноправних партнерів держави; залучення інноваційного потенціалу молодого покоління в інтересах розвитку економіки країни з відповідним стимулюванням; практична зорієнтованість змісту й форм навчання науково-дослідницької роботи і практичної підготовки на формування у студентів професійних і прикладних бізнес-компетентностей тощо.

Матеріали, що увійшли до розділу, опубліковано автором у наукових працях [23; 25; 254].

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз літературних джерел та результати виконаних досліджень дозволяють сформулювати низку висновків, які можуть до певної міри упорядкувати подальші напрями досліджень цієї проблеми:

1. Дослідження інформаційних джерел дав змогу встановити, що АР є демократичною, правовою, світською державою, що розвивається на засадах економічних ринкових відносин.

Аналіз сучасного рівня розвитку вищої освіти АР на основі світових рейтингів виявив, що динаміка конкурентоспроможності як інтегрального показника, який визначає взаємопов'язаність рівня вищої освіти, системи професійної підготовки фахівців та розвитку економіки країни за даними Рейтингу Глобальної Конкурентоспроможності за 2016-2017 роки (The Global Competitiveness Report 2015-2016) свідчить, що Азербайджан зайняв високі позиції: 37 місце серед 138 країн світу (у 2015 р. це була 40-а позиція серед 140 країн; у 2014 р. – 38-ма позиція; у 2013 р. – 39 позиція). Таким чином, Азербайджану вдалося впродовж тривалого часу (до 2016 року включно) зберегти за собою світове визнання як країни, що має високу інвестиційну привабливість. Натепер Азербайджан піднявся в міжнародному рейтингу Doing-Business-2016 відразу на 17 позицій й зайняв 63-тє місце у світі.

2. У процесі виявлення особливостей законодавчо-нормативного забезпечення сучасної вищої економічної освіти в АР встановлено, процес її становлення та розвитку унормовується офіційними національними документи у сфері освіти Азербайджану, зокрема рамковим законом у сфері освіти (Закон Азербайджанської Республіки «Про освіту» (2009)); указами Президента, нормативними документи уряду та органів регіональної влади (Указ Президента «Про вдосконалення системи освіти в Азербайджанській Республіці» (2000),

План дій з реалізації Державної стратегії по розвитку освіти в Азербайджані (2015)); національними програмами розвитку освіти (Державна програма з реформування в системі вищої і середньої спеціальної освіти на 2009-2013 рр.» (2009); Концепція розвитку «Азербайджан – 2020: погляд в майбутнє» (2012), Державна стратегія з розвитку освіти в Азербайджанській Республіці (2013)) та ін.

З'ясування педагогічного контексту становлення та розвитку сучасної вищої економічної освіти в АР дало змогу виявити, що її нова парадигма в умовах глобалізації та трансформаційних змін у характеристиках цивілізаційного процесу висуває на перший план не нагромадження матеріальних благ, а розвиток людського потенціалу у формі економічних знань. До особливостей сучасного етапу розвитку вищої економічної освіти АР можна віднести такі: 1) забезпечення зростання нових наукових економічних знань, процесів їх продукування та комерційного застосування, що створює умови для ефективної «капіталізації» випускників університетів Азербайджану, зростанню їх доданої вартості як фахівця на ринку праці; 2) формування ефективної моделі освітньої та науково-дослідницької діяльності університетів країни, розвиток системи грантових інструментів підтримки економічних наукових проектів з метою залучення науковців, талановитої молоді до реалізації програм національного значення, зокрема у сфері економіки й енергоресурсів країни; 3) сприяння професійній й академічній мобільності у системі вищої економічної освіти Азербайджану, що створює підґрунтя викладачам і студентам вищих навчальних закладів країни знайомитися з досвідом інших країн, набувати актуальних знань у сфері економіки з тим, щоб застосувати їх на батьківщині забезпечити впровадження інновацій у розвиток потенціалу країни, збільшенні її конкурентоспроможності на світовому ринку праці; 4) втілення ідей компетентнісного підходу у професійній підготовці майбутніх економістів в університетах Азербайджану, що спирається на осмислене набуття студентами під час навчання у ВНЗ набору знань, умінь і навичок, які

необхідні для успішної самореалізації у майбутній професійній діяльності як компетентного фахівця у сфері сучасної економіки.

3. Студіювання інформаційних джерел дало змогу з'ясувати роль економічної освіти Азербайджану в упровадженні інноваційної моделі розвитку країни, системотвірним чинником якого є формування людських ресурсів нової якості як одного із рушіїв економічного і соціального прогресу країни. Так, для реалізації інноваційної моделі розвитку країни на вищу економічну освіту покладається завдання підготовки фахівців, здатних до запровадження новітніх енергетичних та інформаційних технологій, розвитку космічних і телекомунікаційних систем, системного підвищення енергоефективності. Окрім того, з метою диверсифікації в Азербайджані має бути реалізовано ефективний трансфер технологій в напрямі впровадження інноваційних рішень у сфері виробництва, переробки сільськогосподарської продукції, нафтопродуктів і пластмас, ефективності електростанцій і поновлюваних джерел енергії. Пріоритетом сучасного процесу професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану визначено економіку ненафтового сектору.

У процесі розгляду специфіки формування управлінських відносин у сфері вищої економічної освіти країн Чорноморського регіону, встановлено, що для АР характерною є централізована система управління. Поряд з тим, демократичні перетворення у світовому освітньому просторі нині суттєво впливають на процеси управління вищою освітою в Азербайджанській Республіці, визначаючи тим самим шляхи децентралізації з елементами академічних та адміністративних свобод.

4. Аналіз цілей й завдань професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану у вимірах економічних та освітніх реформ країни дав змогу виокремити як пріоритетні: 1) удосконалення змісту професійної економічної освіти відповідно до сучасних запитів ринку праці й світових стандартів соціально-економічного розвитку; 2) наявність тісного взаємозв'язку в системі «вища економічна освіта – ринок праці – потреби

людей»; 3) формування інноваційного освітнього середовища у ВНЗ, що здійснюють професійну підготовку майбутніх економістів; 4) розвиток університетської науки, інвестором якої є держава, державні й недержавні фонди (Державний Нафтовий Фонд, Фонд Гейдара Алієва тощо), Світовий Банк, міждержавні організації.

У процесі характеристики особливостей реалізації компетентнісного підходу у підготовці майбутніх економістів в університетах Азербайджану визначено сутність компетентнісної освітньої парадигми вищої економічної освіти Азербайджану, в основі якої покладено ідею про те, що компетентнісно зорієнтована освіта має потужний потенціал щодо зміщення акцентів з нормативно окреслених знань, умінь і навичок до формування і розвитку здатності практично діяти, застосовувати досвід успішної діяльності у економічній сфері. Сформульовано базові положеннями, які втілюють провідну ідею компетентнісного підходу у професійній підготовці майбутніх економістів у ВНЗ Азербайджану: 1) навчальна діяльність студентів є своєрідною проекцією їх майбутньої професійної діяльності, що потребує зорієнтованості на набуття умінь і навичок, формування здатності практично діяти, застосовувати досвід успішної діяльності у економічній сфері; 2) великий обсяг навчальної інформації та індивідуальний спосіб оволодіння новими видами діяльності зумовлюють те, що навчальна діяльність студентів значною мірою визначається їх власною активністю, спирається на осмислене набуття набору компетентностей, які необхідні для успішної самореалізації у майбутній діяльності. Обґрунтовано, що компонентами професійної компетентності фахівців економічного профілю в АР є такі: 1) ціннісно-мотиваційний; 2) когнітивний; 3) праксеологічний (практико орієнтований); 4) дослідницький.

5. Виявлення рівня взаємообумовленості змісту й форм професійної підготовки економістів у ВНЗ Азербайджану дало змогу встановити, що ознаками освітнього процесу у вишах країни є: *багатогранність*, що характеризує якісний аспект опанування студентом майбутньої економічної

спеціальності з широким діапазоном вибору форм і методів організації навчання; *багатокомпонентність*, тобто вища економічна освіта Азербайджану побудована за принципами відкритої освіти має можливість запровадження інноваційних форм організації освітнього процесу (он-лайн-навчання, віртуальне навчання тощо), у якому студент може реалізувати свій навчальний і науковий потенціал тощо; *суб'єктність*, тобто у визначенні змісту й форм вищої економічної освіти в Азербайджані є настанова у запровадженні студентоцентрованої освіти, яка враховує інтереси, запити, індивідуальний досвід студентів як суб'єктів навчання.

Вивчення досвіду університетів Азербайджану, що здійснюють професійну підготовку майбутніх економістів, дало можливість виявити, що важливим пріоритетом у запровадженні успішної моделі організації науково-дослідної роботи студентів в університетах Азербайджану є: 1) створення максимально сприятливих умов діяльності закладів вищої освіти, необхідних для забезпечення високої мотивації в студентів та викладачів до набуття актуальних знань, затребуваних компетенцій і методів здійснення наукових досліджень, міжнародної кооперації в освітній та науковій сфері; 2) розвиток системи грантових інструментів підтримки наукових проектів з метою залучення науковців, талановитої молоді до реалізації програм національного значення; 3) виконання дослідницьких проектів, «start-up»; 4) забезпечення державної підтримки інтеграції дослідницьких програм у ВНЗ країни, співпраці з науковими установами та закладами високотехнологічних секторів економіки та бізнесу з метою підвищення результативності наукових досліджень і розробок, що здійснюються на базі провідних ВНЗ АР. Узагальнення досвіду ОСР в університетах Азербайджану створило підґрунтя для умовиводів про те, що у азербайджанському досвіді продуктивними положеннями, які можуть бути застосовані в інших країнах є такі: ОСР має базуватися на свідомому ставленні студента до навчання, усвідомленні її ролі у розв'язанні актуальних проблем економічної освіти (мотиваційна складова); знаннях, що становлять основу самоосвітньої

діяльності особистості, визначають її готовність до самоосвіти у майбутній професійній діяльності (когнітивна складова); комплексі навичок й умінь особистості, що визначають її функціональну готовність до професійної самоосвіти з актуальних питань економічної сфери (операційно-діяльнісна складова).

6. Здійснення емпіричного дослідження з перевірки ефективності професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану дало змогу встановити, що вона є ефективною, здійснюється системно, має сучасний зміст, відзначається результативним застосуванням інноваційних методів і технологій в організації навчальних занять, практичної підготовки, науково-дослідницької і самостійної роботи.

Проведений порівняльний аналіз професійної підготовки майбутніх економістів засвідчив, що спільними рисами для обох країн є багаторівневий процес системи професійної підготовки, оновлення нормативно-правової бази, міжнародне співробітництво ВНЗ.

У процесі компаративного аналізу виокремлено фактори, дотримання яких уможливило б покращення системи професійної підготовки майбутніх економістів у ВНЗ України та виведення її на рівень «державної необхідності»:

- *на національному рівні*: встановлення тісного взаємозв'язку в системі «вища економічна освіта – ринок праці – потреби людей»; залучення бізнесових, приватних, державних установ, освітньо-наукових структур до розвитку та вдосконалення системи вищої економічної освіти; забезпечення державної підтримки дослідницьких програм, проектів, «start-up» у ВНЗ, їх співпраці з науковими установами та закладами високотехнологічних секторів економіки та бізнесу;

- *на законодавчому й виконавчому рівнях*: створення умов для розвитку вищої економічної освіти й економічного сектору, розгляду їх як повноправних партнерів держави; залучення інноваційного потенціалу

молодого покоління в інтересах розвитку економіки країни з відповідним стимулюванням;

- *на інституційному рівні*: практична зорієнтованість змісту й форм навчання, науково-дослідницької роботи і практичної підготовки на формування у студентів професійних і прикладних бізнес-компетентностей; персоніфікація освітнього процесу у ВНЗ та індивідуалізація освітніх траєкторій формування майбутнього фахівця з економіки; методична обґрунтованість підходів, базована на їх інноваційності, доступності, зручності у користуванні, відповідності професійним запитам студентів; розвиток університетської науки, пріоритетами якого має бути система грантових інструментів підтримки наукових проектів.

Здійснене дисертаційне дослідження не вичерпує всього розмаїття питань, пов'язаних з професійною підготовкою майбутніх економістів в університетах Азербайджану. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в розробленні навчально-методичного супроводу організації освітнього процесу з підготовки фахівців з економіки з урахуванням досвіду Азербайджану; вивченні специфіки азербайджанського досвіду підготовки фахівців з економіки на докторському рівні вищої освіти; здійсненні порівняльно-педагогічного аналізу ефективності професійної підготовки майбутніх економістів в АР і країнах ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абасов А. Доходы сектора могут стать локомотивом развития экономики Азербайджана / А. Абасов // Газета «Каспий», 2010. – 23 ноября. – С. 4.
2. Абасов Ф.Р. ИКТ как фактор в развитии экономики / Ф.Р. Абасов // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2013. – Вип. 6 (1). – С. 31–35.
3. Аббасов Ч.М. Пути интеграции Азербайджана в мировую экономику. Баку : Элм, 2004. – 263 с.
4. Азербайджан. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B0%D0%BD>
5. Азербайджан. Экономические реформы. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.azerbaijan.az/_Economy/_Reforms/_reforms_r.html
6. Азербайджан стал лучшим среди стран СНГ в рейтинге Всемирного экономического форума. 30.09.2015 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.1ntws.az/economy/2015093007596.html>
7. Азербайджан: отзывы международных организаций. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.azerbaijans.com/content_1012_ru.html.
8. Азербайджан лидирует в рейтинге мировой конкурентоспособности среди стран СНГ. Данные Всемирного экономического форума. 28 сентября 2016 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.trend.az/business/economy/2665617/html>
9. Азербайджан: Система образования. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.azerbaijans.com/content_873_ru.html
10. Азербайджан получил международный рейтинг в налоговой сфере : – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.echo.az/?p=51157>
11. Азербайджанская национальная энциклопедия (азерб. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ensiklopediya.gov.az/>

12. Азербайджанский Государственный Аграрный Университет. Официальный вэб-сайт. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.adau.edu.az/view.php?lang=ru&menu=1>
13. Азербайджанський Технічний Университет. Официальный веб-сайт. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.aztu.edu.az/azp/>
14. Азербайджанская Государственная Нефтяная Академия. Официальный веб-сайт. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://univer.in/azerbaidzhanskaya-gosudarstvennaya-neftyanaya-akademiya>
15. Азербайджанський Государственный Экономический Университет. Официальный веб-сайт. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://unec.edu.az/ru/azerbaycan-dovlet-iqtisad-universitetinin-yeni-sayti-unec-edu-az/>
16. Азизов Р.Н. Международная торговля Азербайджанской Республики / Р.Н. Азизов, А.И. Ахмедов, С.М. Гаджиева, Л.Х. Мухсинова. – Баку: Сада, 2002. – 244 с.
17. Акуленко К. Ю. Формування готовності до професійної діяльності майбутніх економістів з використанням системи Moodle : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / К. Ю. Акуленко; Держ. прикордон. служба України, Нац. акад. Держ. прикордон. служби України імені Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2014. – 20 с.
18. Алигусейнов М.А. Прошлое и настоящее азербайджанской нефти / М.А. Алигусейнов. – Баку: Азернешр, 1987. – 127 с.
19. Алиев Т.Н. Организация производственного предпринимательства на нефтеперерабатывающих предприятиях Азербайджана / Т. Н. Алиев. – Баку: Элм, 2000. – 295 с.
20. Алієв О. К. Бізнес-симуляції як інноваційний метод підготовки економістів в університетах Азербайджану / О. К. Алієв // Матеріали XII Міжнародної заочної науково-практичної конференції «Развитие науки в XXI веке», 16 апреля 2016 г., г. Харьков. – Х.: Научно-информационный центр «Знание», 2016. – 136 с. – С. 5–8.

21. Алієв О.К. Економічна освіта як необхідна умова для впровадження в Азербайджані інноваційної моделі розвитку / О. К. Алієв // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – 2016. – Вип. 55. – С. 17–21.
22. Алієв О.К. Запровадження інформаційно-комунікаційних технологій у професійні підготовці майбутніх економістів: досвід України та Азербайджану / О. К. Алієв // Матер. Другої всеукраїнської наукової конференції «Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації», 28-29 жовтня 2016 р., Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро. – Дніпро, 2016. – С. 29–31.
23. Алієв О.К. Інновації у соціально-економічному співробітництві України та Азербайджану / О. К. Алієв // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Формування державної освітньої політики : філософські, теоретичні та прикладні аспекти», 25-26 лютого 2016 р., м. Київ, НПУ імені М.П. Драгоманова. – Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. – С. 218-220. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/11532>
24. Алієв О.К. Інновації у професійній підготовці економістів в університетах Азербайджану / О. К. Алієв // Materials of the XII International Scientific and Practical conference «Cutting-edge science – 2016», 30.04-07.05 2016 г. – Volume 4. Pedagogical science. – Sheffield. England. Science and Education. LTD. – 113 p. – P. 61–64. (Велика Британія).
25. Алієв О.К. Інноваційний розвиток у стратегіях соціально-економічного співробітництва України та Азербайджану / О.К. Алієв // Матер. Міжн. наук.-практ. конф. «Соціально-економічні, політико-правові та соціокультурні процеси в Україні та світі», 02-03 червня 2016 року, Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ. – К., Вид-во Київ. ун-ту імені Бориса Грінченка. – С. 68–75.

26. Алієв О.К. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх економістів в університетах Азербайджану / О.К. Алієв // Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми в системі неперервної освіти: загальноосвітній навчальний заклад – доуніверситетська підготовка – вищий навчальний заклад», 27 травня 2016 р. НАУ, м. Київ. – К., Вид-во НАУ, 2016. – С. 23-28.
27. Алієв О.К. Організація науково-дослідної роботи студентів : досвід Азербайджану / О.К. Алієв // Матеріали Всеукраїнської VIII Науково-методичної конференції «Шляхи вдосконалення позааудиторної роботи студентів», 28 – 29 квітня 2016 року, м. Суми, Сумський державний університет. – Суми, Вид-во: СумДУ, 2016. – С. 47–49. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://kpf.elit.sumdu.edu.ua/>
28. Алієв О.К. Педагогічний аналіз проблеми професійної підготовки майбутніх економістів в університетах Азербайджану / О. К. Алієв // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2016. – Вип. 1(8). – С. 9 – 12.
29. Алієв О.К. Підготовка майбутніх економістів в університетах Азербайджану: від знань до компетентностей / О. К. Алієв // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – № 1-2 (46-47). – 2016. – С. 76–79.
30. Алиев О. К. Управление системой высшего образования в Азербайджанской Республике / О. К. Алиев // Materialy XI mezinarodni vedecko-prakticka conference «Veda a vznik – 2015», 22-30 prosincu 2015 roku. – Dil 9. Pedagogika. : Praha. Publishing House «Education and Science» s.r.o. – 64 stran. – P. 56–58. (Чехія).
31. Алиев Ф. Нефтяная стратегия Гейдара Алиева / Ф. Алиев // Нефть России. – 2008. – № 5. – С. 91–94.
32. Аменд А. Д. Теория и практика непрерывного эколого-экономического образования : монография / А. Д. Аменд. – Челябинск : Издательство

- Челябинского государственного педагогического университета «Факел», 1996. – 152 с.
33. Андрусь О. Організаційна модель модульного навчання студентів економічних дисциплін у технічних університетах / О. Андрусь // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2006. – № 1–2. – С. 34–42.
 34. Андрущенко В. П. Економіка освіти ринково спрямованого суспільства / В. П. Андрущенко // Вища освіта України. – 2002. – № 2. – С. 10–15.
 35. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть. Досвід соціально-філософського аналізу / В. П. Андрущенко. – К. : Атлант ЮЕМСі, 2006. – 502 с.
 36. Атакишиев М. Дж., Развитие инвестиционного процесса нефтяного машиностроения как элемент устойчивого развития Азербайджанской Республики / М. Дж. Атакишиев, С.М. Салимов // Проблемы экономики и управления нефтегазовым комплексом. – 2009. – № 22. – С. 44–48.
 37. Атакишиев М. Дж. Структура внешнеторгового оборота химических товаров в аспекте устойчивого развития Азербайджанской Республики / М. Дж. Атакишиев, С.М. Салимов // Проблемы экономики и управления нефтегазовым комплексом. – 2009. – № 3. – С. 40–43.
 38. Бабушко С. Р. Сучасний стан професійного розвитку фахівців як складової неперервної освіти: аналіз законодавчої бази України / Світлана Ростиславівна Бабушко // ScienceRise 02/2015; 2 (1(7)). DOI: 10.15587/2313-8416.2015.37393.
 39. Багиров С. Государственный нефтяной фонд Азербайджанской Республики / С. Багиров, И. Ахмедов, С. Цалик // Каспийские нефтяные доходы: кто останется в выигрыше? – New York: Open Society Institute, 2006. – 253 с.
 40. Багрова Л.А. Форум высшего образования – Конгресс сети университетов стран Причерноморского региона (Black Sea Universities Network – BSUN)

- / Л.А. Багрова // Геополитика и экогеодинамика регионов. Раздел IV. Хроники (конференции, семинары, симпозиумы). – 2008.- Вып. 1-2. – С. 125–127.
41. Бакинский Государственный Университет. Официальный веб-сайт. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://bsu.edu.az/ru/content/orbazonanie_v_bgu
 42. Барановська Л. В. Педагогіка та психологія вищої школи. Навчальний посібник / Л. В. Барановська. – К. : НАУ, 2015. – 240 с.
 43. Балашова И. В. Развитие познавательного интереса студентов экономических вузов на основе применения средств информационно-коммуникационных технологий : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Ирина Владимировна Балашова. – Вологда, 2009. – 145 с.
 44. Баловсяк Н. В. Формування інформаційної компетентності майбутнього економіста в процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Надія Василівна Баловсяк. – К., 2006. – 330 с.
 45. Блант М. Стероиды для экономики [Электронный ресурс] / М. Блант // Вокруг света, март, 2010, №3 (2834). – Режим доступа: <http://www.vokrugsveta.ru>
 46. Бобрицька В. І. Аксіологічний дискурс освітньої політики в контексті сучасних суспільних викликів/ В.І. Бобрицька // Освітня політика: філософія, теорія, практика [монографія] / За ред. В. П. Андрущенко; Авт. кол. : В. П.Андрущенко, Б.І. Андрусишин, В.І. Бобрицька, Р.М. Вернидуб та ін. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – С.143–168.
 47. Бобрицька В. І. Державна кадрова політика України у підготовці наукових, науково-педагогічних та педагогічних працівників для системи освіти/ В.І. Бобрицька // Освітня політика: філософія, теорія, практика [монографія] / За ред. В. П. Андрущенко; Авт. кол. : В. П.Андрущенко, Б.І. Андрусишин, В.І. Бобрицька, Р.М. Вернидуб та ін. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – С. 385–398.

48. Бобрицька В.І. Єдність науки, навчання та інновацій як принцип європейської освіти: історико-педагогічний аналіз / В.І. Бобрицька // Освітня політика: філософія, теорія, практика [монографія] / За ред. В. П. Андрущенко; Авт. кол. : В. П. Андрущенко, Б.І. Андрусишин, В.І. Бобрицька, Р.М. Вернидуб та ін. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – С. 229–243.
49. Бобрицька В. І. Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх викладачів вищої школи [Текст] / В. І. Бобрицька // Проблеми освіти. – 2011. – № 66. Ч. І. – С. 39 – 44.
50. Бобрицька В.І. Організаційно-педагогічні умови формування самоосвітньої компетенції педагога вищої школи / В.І. Бобрицька // Науковий часопис НПУ Імені М.П. Драгоманова. Вип. 5. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – С. 55 – 58.
51. Бобрицька В.І. Розвиток академічної мобільності в країнах Чорноморського регіону в контексті глобалізаційних освітніх процесів / В. І. Бобрицька // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2016. – Вип. 1(9). – С. 22–27.
52. Бобрицька В. І. Сучасна вища освіта в умовах конкуренції на ринку освітніх послуг: порівняльний аналіз досвіду країн Чорноморського регіону / В. І. Бобрицька // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2016. – Вип. 1(8). – С. 17 – 22.
53. Бондарева Е. В. Направленность на формирование профессиональной компетентности как путь совершенствования экономического образования / Е. В. Бондарева // Материалы заочной научно-методической Internet-конференции «Экономическое образование в XXI веке. – Режим доступа : [http:// www.ncstu.ru/content_docs/pdf/conf/past/2003/xxxii/11/13.pdf](http://www.ncstu.ru/content_docs/pdf/conf/past/2003/xxxii/11/13.pdf).

54. Болотов В. А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В. А. Болотов, В. В. Суриков // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 8–14.
55. Болюбаш Н. М. Теоретичні засади формування професійної компетентності майбутніх економістів / Н. М. Болюбаш // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Вип. 99. – Т. 112. Педагогіка. – Миколаїв : Вид-во МДУ ім. П. Могили, 2009. – С. 88 – 95.
56. Боярчук Н. К. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців економічного профілю у процесі вивчення спеціальних дисциплін: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Надія Костянтинівна Боярчук. – Ялта, 2013. – 20 с.
57. Вачевський М. Сучасна економічна освіта у країнах Західної Європи: формування професійних компетенцій / М. Вачевський // Рідна школа. – 2006. – № 3. – С. 71–74.
58. Валиев Э. Н. Антикризисная политика Центрального банка Азербайджана / Э. Н. Валиев // «Роль финансово-кредитной системы в реализации приоритетных задач развития экономики». 4(15). 17-18 февраль 2011. – С. 113–116.
59. Валиев Э.Н. Обеспечение устойчивости и безопасности банковской системы Азербайджана в условиях глобализации / Валиев Э. Н. // «Современные финансовые рынки: стратегии развития» Сборник материалов IV Международной научно-практической конференции, 18-19.04.2013 г. – С. 237–239.
60. Валиев Э. Н. Обеспечение устойчивости и безопасности национальной платежной системы Азербайджана / Э.Н. Валиев// Вестник (V). – 2014. – С. 40–46.
61. Валиев З. Т. Влияние «второй волны кризиса» на экономику Азербайджана и возможные риски/ З.Т. Валиев // Молодой ученый. Серия: Экономика, управление и финансы (II). – Пермь, 2012. – С. 36 – 41.

62. Велиев З. Т. Позиция Азербайджана в мировых рейтингах [Текст] / З.Т. Велиев // Проблемы современной экономики: материалы II Междунар. науч. конф. (г. Челябинск, октябрь 2012 г.). – Челябинск: Два комсомольца, 2012. – С. 71–74.
63. Велиев З.Т. Фискальный рейтинг Азербайджана [Текст] / З.Т. Велиев // Проблемы и перспективы экономики и управления: материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, апрель 2012 г.). – СПб.: Реноме, 2012. – С. 66–68.
64. Велиев З.Т. Формирование государственного бюджета Азербайджанской Республики на основе целевых бюджетных программ / З.Т. Велиев // Молодой ученый. Серия: Экономика, управление и финансы. – 2011. – № 2 (25). Том. I. – С. 84 – 87.
65. Войнаровська Н. О. Підготовка бакалаврів з економіки у вищих навчальних закладах США : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук [спец.] 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О.Н. Войнаровська. – Вінниця, 2011. – 20 с.
66. Волкова Н. Загальноєкономічна освіта в системі економічної культури суспільства / Н. Волкова // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2001. – Вип. II. – С. 67–75.
67. Волкова Н. І. Формування економічної компетентності студентів вищих навчальних закладів / Н. І. Волкова // Теоретичні і методичні засади професійної освіти : збірник наукових праць. – Київ, 2001. – С. 21–29.
68. Вячина И. Н. Основные инструменты кредитно-денежной политики Центрального банка / И. Н. Вячина // Новая наука: Стратегии и векторы развития. – 2015. – № 6-1. – С. 75–78.
69. Гасанов И. Я. Высшее техническое образование в Азербайджане (1976 – 1985 гг.): автореф. дисс.... канд. истор. наук.: 07.00.02 – Отечественная история / Гасанов Ильхмн Ягуб оглы; Институт истории Академии наук Азербайджана. – Баку, 1992. – 18 с.

70. Гасанов Р. Азербайджанская Республика. Экономика / Р. Гасанов // Центральная Евразия. – 2006. Аналитический ежегодник. – С. 22–31.
71. Герасимова Е.М. Економічні знання у дискурсі становлення глобалізованого світу: соціально-філософський аналіз: авторф. дис. ... д-ра філософ. наук / Е.М. Герасимова. – К., 2009. – 36 с.
72. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
73. Гончарова О. М. Теоретико-методичні основи особистісно-орієнтованої системи формування інформатичних компетентностей студентів економічних спеціальностей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.02 / Оксана Миколаївна Гончарова. – Київ, 2007. – 40 с.
74. Горицька О. В. Формування професійної адаптованості майбутніх економістів у процесі підготовки у вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 / Олена Вікторівна Горицька. – Запоріжжя, 2015. – 20 с.
75. Государственная стратегия по развитию образования в Азербайджанской Республике. Указ Президента Азербайджанской Республики от 24.10.2013 г. № 13. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.president.az/articles/18023>
76. Государственная программа по реформам в системе высшего и среднего специального образования на 2009-2013 годы. Распоряжение Президента Азербайджанской Республики от 22 мая 2009 года № 295. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://edu.gov.az/ru/page/83/2495>
77. Государственная программа по социально-экономическому развитию регионов в Азербайджанской Республике в 2014-2018 годах. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uaport.net/news/az/t/1402/27/4377592>

78. Государственная программа по обучению молодежи Азербайджана за рубежом на 2007-2015 годы. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://a-r.az/ru/node/363#.WKLwA9SLTDc>
79. Государственная стратегия по развитию образования в Азербайджанской Республике. Распоряжение Президента Азербайджанской Республики от 24 октября 2013 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://azertag.az/ru/xeber/Gosudarstvennaya_strategiya_po_razvitiyu_obrazovaniya_v_Azerbaidzhanskoj_Respublike-109168
80. Дауталиева Г.Н. Современные тенденции в исследовании макроэкономического влияния кредитно-денежной политики. Инновационная экономика / Г. Н. Дауталиева. – 2015. – № 2 (3). – С. 4.
81. Двенадцатая Пленарная Сессия Генеральной Ассамблеи: рекомендация 31/1998 о взаимном признании дипломов о высшем образовании странами-участницами ЧЭС. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pabsec.org/depo/documents/reports-and.../ru-rec-x85qpa599r.pdf>
82. Демура І. В. Формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей у процесі фахової підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Ірина Володимирівна Демура. – Київ, 2010. – 20 с.
83. Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://dnpb.gov.ua/ua/>
84. Державні стандарти професійної освіти: теорія і методика: [монографія] / За ред. Н.Г. Ничкало. – Хмельницький : ТУП, 2002. – 334 с.
85. Джабиев Р. Перестройка органов управления экономикой и приватизация в Азербайджане / Р. Джабиев // Общество и экономика. – 2006. – № 4. – С. 110–134.

86. Доклад Министерства Образования Азербайджанской республики за 2014 г.
– [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://edu.gov.az/upload/file/HESABAT/2014/hesabat-xulase-2014.pdf>
87. Доклад Министерства Образования Азербайджанской республики за 2015 г.
– [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://edu.gov.az/upload/file/HESABAT/2015/hesabat-xulase-2015.pdf>
88. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень.
– К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
89. Ельбрехт О. Проблеми підвищення якості підготовки менеджерів зовнішньоекономічної діяльності / О. Ельбрехт // Освіта і управління. – 2004. – Т. 7. – № 3–4. – С. 103–108.
90. Евенко Л. И. Модели бизнес-образования в западных странах / Л. И. Евенко. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://www.management.com.ua/be/be031.html>
91. Загородня А.А. Дослідження професійної підготовки фахівців економічної галузі у вищих навчальних закладах Польщі та України: концептуальні засади / А.А. Загородня // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2015. – Вип. 4 (45). – С. 46–49.
92. Зеер Э. Ф. Личностно-ориентированные технологии профессионального развития специалиста : научно-методическое пособие / Э. Ф. Зеер, О. Н. Шахматова. – Екатеринбург, 1999. – 244 с.
93. Закон Азербайджанской Республики об Образовании. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Министерство образования Азербайджанской республики. Официальный веб-сайт. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://edu.gov.az/ru/pade/72/4297>
94. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної Ради (ВВР.). – 2014. – № 37-38. – Ст. 2004 (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 76-VIII від 28.12.2014).

95. Закон України «Про ратифікацію Статуту Організації Чорноморського Економічного Співробітництва». – Відомості Верховної Ради України (ВВР) від 07.05. 1999, № 18, стаття 145.
96. Заключний звіт незалежного європейського аудиту національної системи досліджень та інновацій в Україні. Інструмент політичної підтримки програми «Горизонт-2020». – Люксембург: Відділ публікації Європейського Союзу, 2017. – 80 с.
97. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» / Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 29. – С. 377 (із змінами за 1992-2009 рр. та внесеними згідно із Законами № 2388-VI (2388-17) від 01.07.2010. – ВВР. – 2010. – № 37. – С. 496.
98. Зарубінська І. Б. Формування соціальної компетентності студентів вищих навчальних закладів (теоретико-методичний аспект) : монографія / І. Б. Зарубінська. – К. : КНЕУ, 2010. – 348 с.
99. Зотова-Садило О. Методологічні аспекти формування професійного ділового спілкування майбутніх фахівців економічного профілю / О. Зотова-Садило // Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка». Випуск 2/34. – Дрогобич, 2016. – С. 75–82.
100. Зязюн І. А. Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти / І. А. Зязюн // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : монографія / за ред. І. А. Зязюна. – К. : ВІПОЛ, 2000. – С. 11–57.
101. Индекс развития человеческого потенциала. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/rating/human-development-index-info#azerbaijan>
102. Исмаилов Ч. Макроэкономические сдвиги в развитии Азербайджана / Ч. Исмаилов // Мир перемен. – 2007. – № 3. – С. 46–53.
103. Казаков В. А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение : учебн. пособ. / В. А. Казаков. – К. : Вища школа, 1990. – 112 с.

104. Каленюк І. С. Економіка освіти : навч. посібник / І. С. Каленюк. – К. : Знання України, 2003. – 316 с.
105. Караева З. С. Формирование основ межкультурной и межнациональной коммуникации у будущих экономистов-международников, средствами иностранного языка : дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Караева Зоя Савельевна. – Владикавказ, 2006. – 161 с.
106. Керекеша О. В. Формування оцінно-рефлексивної самостійності майбутніх економістів у процесі фахової підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Керекеша О. В.; Ін-т пед. освіти і освіти доросл. АПН України. – К., 2009. – 20 с.
107. Керимов М.З. Энергетическая стратегия Азербайджана / М. З. Керимов // Нефтегазовая вертикаль. – 2002. – № 9. – С. 64–65.
108. Кыверялг А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике / А. А. Кыверялг. – Таллинн : Валгус, 1980. – 334 с.
109. Коваль Т. І. Теоретичні та методичні основи професійної підготовки з інформаційних технологій майбутніх менеджерів-економістів : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Тамара Іванівна Коваль. – К., 2008. – 572 с.
110. Ковальчук Г. О. Активізація навчання в економічній освіті: навч. посіб. / Г. О. Ковальчук – Вид. 2-ге, доп. – К.: КНЕУ, 2003. – 298 с.
111. Кожушко С. П. Компетентнісний підхід як методологія професійної підготовки майбутніх фахівців комерційної діяльності до професійної взаємодії [Електронний ресурс] / С. П. Кожушко. – Режим доступу до журн. : www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...
112. Козак Ю. Г. Міжнародна економіка : навчальний посібник / Ю. Г. Козак, Д. Г. Лук'яненко, Ю. А. Макогон та ін. – К. : Центр навчальної літератури, АртЕк, 2002. – 436 с.
113. Колбіна Т. В. Основи міжкультурної комунікації для студентів економістів: навч. посіб. / Т. В. Колбіна. – Х.: ІНЖЕК, 2008. – 152 с.

114. Колот А. М. Реалізація засад Болонської декларації при підготовці фахівців економічного профілю / А. М. Колот // Маркетинг в Україні. – 2004. – № 3. – С. 59–65.
115. Коляда М. Г. Модель інформаційної культури майбутнього економіста / М. Г. Коляда // Гуманітарні науки. – 2005. – № 3. – С. 58–65.
116. Коляда М. Г. Формування інформаційної культури майбутніх економістів у процесі професійної підготовки : автор. дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Коляда Михайло Георгійович ; Луганський державний пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2004. – 20 с.
117. Компанія інтелектуальних технологій: офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.birc.ru/index.php/education-toojs-ru/business-simulation-ru>
118. Концепція розвитку «Азербайджан-2020: взгляд в будуще. http://www.president.az/files/future_ru.pdf
119. Концепція розвитку економічної освіти в Україні // Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України №12/7-4 від 04.12.2003 р. – www.rada.kiev.ua
120. Копил Г. О. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців з міжнародної економіки у процесі вивчення іноземних мов : дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Копил Галина Олексіївна ; Житомирський державний університет ім. Івана Франка. – Житомир, 2007. – 208 с.
121. Кошелева Н. Г. Формування готовності майбутніх економістів до проектування фахової діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Г. Кошелева; Луган. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – Луганськ, 2010. – 20 с.
122. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2007. – 576 с.
123. Кремень В. Г. Філософія освіти ХХІ століття / В. Г. Кремень // Педагогіка і психологія. – 2003. – № 1. – С. 3–10.

124. Кремень В. Г. Якісна освіта формує майбутнє держави і її громадян [Електронний ресурс] / В. Г. Кремень – Режим доступу : <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/345/31179/>
125. Кулагина Т.И. Дидактические условия развития познавательной самостоятельности студентов экономических специальностей в процессе обучения иностранному языку [Електронний ресурс] / Т. И. Кулагина // Вестник ОГУ. – 2006. – № 6. – Том 1. – С.158–163. – Режим доступу: <http://vestnik.osu.ru/2006_6/25.pdf>
126. Курова Т. Г. ІКТ-компетентність студентів економічних спеціальностей / Т. Г. Курова // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. – К., 2012. – № 6 (68). – С. 370–374.
127. Ладогубець Н. В. Психологічні особливості особистості бакалавра у педагогічному процесі контролю якості фундаментальної підготовки // Науковий журнал. Вісник НАУ № 4 (15), 2002. – С. 186–194.
128. Ладогубець Н.В. Особистісно-орієнтована апроксимаційна модель навчальної діяльності майбутніх фахівців авіаційного профілю / Ладогубець Н. В. // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2015. – Вип. 1(6). – С. 125 – 129.
129. Ладогубець Н.В. Психологічні особливості особистості у педагогічному процесі контролю формування предметних компетентностей фундаментальної підготовки / Н.В. Ладогубець // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2013. – Вип. 1(4). – С. 82–86.
130. Ладогубець Н.В. Проектування цілісного процесу самостійної роботи студентів як складової професійної компетентності майбутніх фахівців/ Н.В. Ладогубець, Е.В. Лузік / Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2009. – Вип. 2. – С. 125–130.
131. Левочко М. Т. Професійна підготовка майбутніх фахівців економічної

- галузі: теорія, методика, організація: [монографія] / М.Т. Левочко; держ. акад. статистики, обліку і аудиту. – К.: ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2009. – 495 с.
132. Луговий В. І. Рамка кваліфікацій та система гарантування якості національної вищої освіти: труднощі реалізації [Текст] / В. І. Луговий, О.М. Слюсаренко, Ж. В. Таланова // Вища освіта України. Додаток 4. – 2010. – С. 257–265.
133. Лузик Э. В. Общенаучная подготовка в системе инженерно-технического образования: Учебно-методическое пособие для слушателей ФПК / Э.В. Лузик – К. : КМУГА, 1996. – 32 с.
134. Лузік Е.В. Синергетична модель розвитку вищої професійної освіти / Е.В. Лузік // Вісник Національного авіаційного університету. Серія Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2015. – № 7 (1). – С. 79–84.
135. Лузік Е.В. Філософсько-освітній потенціал синергетики як основа формування планетарного мислення фахівців ВТНЗ / Е.В. Лузік // Вісник Національного авіаційного університету. Серія Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2014. – № 5. – С. 75–80.
136. Мамедов З. Ф. Финансовый кризис и антикризисная политика / З.Ф.Мамедов. – Palmarium Academic Publishing. – Германия, 2013. – 141 с.
137. Мамедов З. Ф. Банковский кризис как катализатор процесса реформирования банковской системы: мировые тенденции и российская практика / З.Ф. Мамедов: диссер. ... доктора экономических наук: 08.00.10 / СПбГЭФ. – Санкт-Петербург, 2006. – 401с.
138. Мамедов З. Ф. Антикризисная политика в банковской сфере: Турция, Российская Федерация и Азербайджан (сравнительный анализ) / З.Ф.Мамедов // Экономика и управление. – 2010. – № 9.

139. Мартиненко М. Ю. Формування культури самостійної роботи майбутніх економістів засобами дистанційного навчання: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / М. Ю. Мартиненко. – Дніпропетровськ, 2015. – 261 с.
140. Матлица М. Вхождение стран Черноморского региона в Европейское пространство высшего образования / М. Матлица // Внешние аспекты Болонского процесса: высшее образование Юго-Восточной Европы и европейское пространство высшего образования в глобализированном мире // Высшее образование за рубежом. – 2007. – № 6 – С. 38 –52.
141. Министерство образования Азербайджанской республики. Официальный веб-сайт. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://edu.gov.az>
142. Министерство образования и науки Албании. Официальный веб-сайт. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F_%D0%B8_%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B8_%D0%90%D0%BB%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B8
143. Министерство на образованието и науката Республики България. Официальный веб-сайт. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mon.bg/>
144. Министерство образования и науки Республики Армения. Официальный веб-сайт. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.spyur.am/ru/companies/ministry-of-education-and-science-of-the-republic-of-armenia/70045>
145. Министерство образования, культуры и спорта в Греции. Официальный веб-сайт. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.minedu.gov.gr/>
146. Министерство образования и науки Грузии. Официальный веб-сайт. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eapoyouth.eu/ru/stakeholders/ministerstvo-obrazovaniya-i-nauki-gruzii>

147. Министерство образования республики Молдова. Официальный веб-сайт. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eapyouth.eu/ru/stakeholders/ministerstvo-obrazovaniya-respubliki-moldova>
148. Министерство образования и науки Российской Федерации. Официальный веб-сайт. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://xn--80abucjiibhv9a.xn--plai>
149. Министерство образования, науки, молодежи и спорта Румынии. Образовательный портал. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.osvita.org.ua/iresource/?cmd=cat&num=2&ctg=9>
150. Міжнародний науково-технічний університет імені Академіка Юрія Бугая (м.Київ). Офіційний веб-сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istu.edu.ua/>
151. Міністерство освіти і науки України. Офіційний веб-сайт. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/>
152. Мурадвердиев А.Ш. Азербайджанская нефть и капитал: [монография] / А. Ш. Мурадвердиев. – М. : Известия, 2001. – 586 с.
153. Мурадов Адалят. Образование не может развиваться без инноваций. Экономическое образование в Азербайджане / А. Мурадов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://unec.edu.az/rektor-edalel-muradovun-word-economics-jurnalina-musahibesi/>
154. Мушинська Н. С. Формування компетентності саморозвитку майбутніх бакалаврів економіки у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Н. С. Мушинська; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2014. – 20 с.
155. Муршудли Ф.Ф. Банковское обслуживание внешнеэкономической деятельности Азербайджана в условиях финансовой глобализации. –Баку: Издательский Дом «Şərq-Qərb», 2013. – 416 с.

156. Набока О. Г. Теорія і методика застосування професійно-орієнтованих технологій навчання майбутніх економістів : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / О. Г. Набока. – Луганськ, 2013. – 44 с.
157. Національна бібліотека імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна). Каталог. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21CNR=20&Z21ID=
158. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого (м. Київ, Україна). – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.nplu.org/>
159. Національний освітній глосарій: вища освіта / авт.-уклад. : І. І. Бабин, Я. Я. Болюбаш, А. А. Гармаш й ін. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. – 100 с.
160. Независимый Азербайджан. Статистические данные Азербайджана на период 2001 – 2013 гг. – Госкомстат Азербайджанской Республики. – Баку, 2014. – 470 с.
161. Ничкало Н. Г. Трансформація професійно-технічної освіти України – монографія / Н. Г. Ничкало. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 200 с.
162. Новицький В. Є. Міжнародна економічна діяльність України : підручник / В. Є. Новицький. – К. : КНЕУ, 2003. – 948 с.
163. Новрузоглы Р. XXI век... Источники угроз Азербайджанской государственности. В 5-ти томах. – Т. 1 (на азерб. языке). – Баку: NUR-A, 2004. – 492 с.
164. Новрузоглы Р. Нефтяная стратегия Азербайджана в центре внимания иностранных служб и проблемы национальной безопасности / Р. Новрузоглы. – Баку: Ganun. 2001. – 468 с.
165. Ножовнік О.М. Фундаменталізація економічної освіти: зарубіжний досвід формування підприємницьких навичок / О. М. Ножовнік // // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2016. – Вип. 1(9). – С.108–114.

166. Ножовнік О.М. Досвід використання симуляцій у процесі навчання іноземної мови майбутніх фахівців із міжнародної економіки / О. М. Ножовнік // Проблеми сучасної педагогічної освіти: Серія: Педагогіка і психологія. – РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта), 2012 р. – Випуск тридцять шостий. Частина 1. – С. 129–136.
167. Ножовнік О. М. Застосування когнітивно-комунікативного підходу у процесі викладання іноземної мови спеціального вжитку майбутнім фахівцям із міжнародної економіки у вищій професійній школі : теорія й практика / О. М. Ножовнік // Вища освіта України у контексті інтеграції до Європейського освітнього простору – Додаток 1 до Вип. 27, том IV (37). – Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – К : Гнозис, 2012. – С. 341–348.
168. Ножовнік О. М. Компаративний аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду формування самоосвітньої компетенції майбутніх фахівців у галузі зовнішньоекономічної діяльності у процесі вивчення іноземних мов / О. М. Ножовнік // Постметодика. – 2009. – № 7 (91). – С. 58– 62.
169. Ножовнік О.М. Самоосвітня компетенція майбутніх фахівців у галузі зовнішньоекономічної діяльності: теорія і практика.// О. М. Ножовнік / Навчально-методичний посібник. – Київ: Університет «КРОК», 2010.– 146 с.
170. Ножовнік О.М. Формування самоосвітньої компетенції майбутніх фахівців з міжнародної економіки у процесі вивчення іноземних мов : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Ножовник Олег Миколайович ; Київський університет імені Бориса Грінченка. – Київ, 2010. – 331 с.
171. Носач І. В. Формування професійних умінь і навичок майбутніх економістів у процесі вивчення інтегративних фахових дисциплін: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / І. В. Носач; Нац. авіац. Ун-т. – К., 2008. – 20 с.

172. Об утверждении «Государственной программы по развитию связи и информационных технологий в Азербайджанской Республике на 2010-2012 годы (Электронный Азербайджан)». Распоряжение Президента Азербайджанской Республики № 1056 від 11 серпня 2010 року. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ru.president.az/articles/562?locale=az>
173. Образовательные реформы в Азербайджане. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.azerbaijans.com/content_1729_ru.html
174. Образование в Греции. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.unipage.net/ru/education_in_greece
175. Образование в Турции. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://vk.com/education_in_turkey
176. Об усовершенствовании системы образования в Азербайджанской Республики. Указ Президента Азербайджанской Республики от 13 июня 2000 г. № 349 (С изменениями в редакции Указов Президента Азербайджанской Республики от 17.06.2000 г. № 352, 30.08.2000 г. № 391, 04.07.2001 г. № 522, 27.09.2006 г. № 466, 19.10.2007 г. № 640, 20.06.2008 г. № 778, 10.09.2009 г. № 158, 15.02.2011 г. № 381, 11.04.2014 г. № 148, 11.09.2014 г. № 284, 24.07.2015 г. № 574, 14.11.2016 г. № 1107). – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=19387
177. Общие сведения об Азербайджанской экономике. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.azerbaijan.az/portal/Economy/General/general_r.html
178. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / О. Овчарук // Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К. : К.І.С., 2003. – С. 13–39
179. Огнев'юк В. О. Філософія освіти в структурі наукових досліджень феномену освіти / В.О. Огнев'юк // Шлях освіти. – 2009. – № 4 (54). – С. 2-6.

180. Олійник Н. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології у процесі підготовки майбутніх економістів [Електронний ресурс] / Н. Ю. Олійник // Сучасна наука в мережі Інтернет : матеріали Восьмої міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції. – Режим доступу до журн. : <http://intkonf.org/kand-pedagog-nauk-oliynik-n-yu-informatsiyno-omunikatsiyni-tehnologiyi-u-protsesi-pidgotovki-maybutnih-ekonomistiv/>
181. Онучак Л. В. Педагогічні умови організації самостійної позааудиторної роботи студентів економічних спеціальностей : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Л. В. Онучак ; Ін-т педагогіки і психології профес. освіти АПН України. – К., 2002. – 202 с.
182. Организация Черноморского экономического сотрудничества (ОЧЭС). Organization of Black Sea Economic Cooperation (BSEC). Официальный веб-сайт. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://xn--h1ahbi.com.ua/info/93-bsec-organization-of-the-black-sea-economic-cooperation-organizaciya-chernomorskogo-ekonomicheskogo-sotrudnichestva-oches.html>
183. Орел В. В. Педагогічні умови соціалізації майбутніх економістів і менеджерів у фаховій підготовці: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / В. В. Орел ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2011. – 20 с.
184. Освітня політика: філософія, теорія, практика [монографія] / За ред. В. П. Андрущенко; Авт. кол.: В. П. Андрущенко, Б.І. Андрусишин, В.І. Бобрицька, Р.М. Вернидуб, В.Л. Савельєв, К.А. Постол, О.О. Субіна. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – 484 с.
185. Отрощенко Л. С. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців зовнішньоекономічного профілю у вищій освіті Німеччини [монографія] / Л. С. Отрощенко. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 169 с.
186. Отрощенко Л. С. Професійна компетентність економіста-міжнародника: технології формування : навчально-методичний посібник / Л. С. Отрощенко ; Державний вищий навчальний заклад «Українська

- академія банківської справи Національного банку України». – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 71 с.
187. Официальный веб-сайт Президента Азербайджанской Республики. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.president.az/>
188. Официальный веб-сайт Министерства образования Азербайджанской Республики. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://edu.gov.az/ru>
189. Палінчак В.М. Особливості підготовки економістів у вищих навчальних закладах США / В.М. Палінчак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота». Вип. 29. – 2013. – С.135–139.
190. Петрук В. А. Теоретико-методичні засади формування базових професійних компетенцій у майбутніх фахівців технічних спеціальностей : Автореф. ...дис. д-ра пед. наук ; 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / В. А. Петрук. – Київ, 2008. – 40 с.
191. Півень Г. Г. Економічна освіта: реалії та проблеми / Г. Г. Півень // Нові технології навчання : науково-методичний збірник. – 2000. – Вип. 27. – С. 110–116.
192. План действий по реализации Государственной стратегии по развитию образования в Азербайджанской Ресублике. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.csee-etuice.org/ru/news/archive/1026-innovation-strategies-for-supporting-transition-to-a-12-year-education-system-2>
193. Полещук І. Ф. Підвищення рівня професійної підготовки студентів економічних спеціальностей засобами ігрових форм навчання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / І. Ф. Полещук; Ін-т вищ. освіти АПН України. – К., 2005. – 20 с.
194. Половенко Л. П. Формування аналітичної компетентності у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців з економічної кібернетики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 / Людмила Петрівна Половенко. – Черкаси, 2013. – 20 с.

195. Поясок Т. Б. Система застосування інформаційних технологій у професійній підготовці майбутніх економістів : [монографія] / Т. Б. Поясок; за ред. С. О. Сисоєвої; МОН України; АПН України; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих. – Кременчук: ПП Щербатих О.В., 2009. – 348 с.
196. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1341. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п>
197. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : Постанова КМУ від 29.04.2015. – № 266. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015>
198. Продовольственные балансы Азербайджана. Статистический сборник. – Баку, 2014. – 99 с.
199. Промышленность Азербайджана. Статистический ежегодник. – Баку: «Сада», 2014. – 338 с.
200. Професійна освіта в зарубіжних країнах: порівняльний аналіз : монографія / За ред. Н. Г. Ничкало, В. О. Кудіна. – Черкаси : Вибір, 2002. – 322 с.
201. Пруссова Л. Г. Экономика в вопросах и ответах : учебно-метод. пособие / Л. Г. Пруссова. – К. : ЕксОб, 1999. – 320 с.
202. Пруссова Л. Г. Экономика: Тренинг курс : учебно-метод. пособие /Л. Г. Пруссова. – К. : ЕксОб, 1999. – 630 с.
203. Птахіна О. М. Проектування взаємодії учасників педагогічного процесу в системі дистанційного навчання майбутніх економістів : автореф. дис.... канд. пед. наук : 13.00.04 / О. М. Птахіна; Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2011. – 20 с.
204. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен ; пер. с англ. – М. : Академія, 2002. – 396 с.

205. Раджан Р. Как сдерживать соревновательное смягчение кредитно-денежной политики / Р. Раджан // Мир перемен. –2014. – № 3. – С. 118–121.
206. Распоряжение Президента Азербайджанской Республики «Об утверждении Государственной программы по развитию связи и информационных технологий в Азербайджанской Республике на 2010-2012 годы». – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ru.president.az/articles/562?locale=az>
207. Рейтинг стран мира по уровню процветания. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/ratings/legatum-prosperity-index/info#azerbaijan>
208. Рейтинг стран мира по уровню образования. Последняя редакция 30.10.2016 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/ratings/education-index/education-index-info#azerbaijan>
209. Рейтинг стран мира по уровню расходов на образование. Последняя редакция 30.10.2016 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/ratings/expenditure-on-education/info#azerbaijan>
210. Реформы в сфере образования. Азербайджан. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.azerbaijan.az/portal/Society/Education/education_02_r.html
211. Рзаев И.Б. Проблемы социально-экономического развития регионов Азербайджана / И. Б. Рзаев // Роль государства в развитии отраслевых рынков. Сборник научных трудов. – РУДН, 2004. – 125 с.
212. Романова Г. М. Індивідуально-типологічні та дидактичні чинники результативності самостійної роботи студентів економічних університетів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Ганна Миколаївна Романова. – К., 2003. – 245 с.
213. Романовський О. О. Теорія і практика підприємницької освіти в розвинутих зарубіжних країнах : автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.01 /

- Романовський Олександр Олексійович ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К., 2003. – 40 с.
214. Рустамов Э. Экономическая модернизация Азербайджана: вызовы и решения. – Москва: Эконом-Информ, 2010. – 367 с.
215. Салимов С.М. Энергетическая безопасность как важнейшее условие стратегии устойчивого развития Азербайджанской Республики : [монография]. / С.М. Салимов / под ред. Е.А. Телегиной. – М.: МАКС Пресс, 2009. – 2012 с.
216. Салимов С.М. Энергетические индикаторы устойчивого развития Азербайджана – экономический аспект / С.М. Салимов // Проблемы экономики и управления нефтегазовым комплексом. – 2009. – № 7. – С. 46–52.
217. Салимов С.М. Стратегия устойчивого развития экономики Азербайджана / С.М. Салимов // Нефть, газ и бизнес. – 2007. – № 12. – С. 79–82.
218. Сапожников В.С. Управління системами вищої педагогічної освіти в країнах Чорноморського регіону/ В. Сапожников // Освітня політика: філософія, методологія, практика: : міжнар. наук.-практ. конф., 23 – 24 жовтня 2013 р.: зб. матеріалів. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – С. 177–182.
219. Самедзаде З.А. Этапы большого пути : экономика Азербайджана за полвека. Ее новые реалии и перспективы. – Баку: Нурлан, 2004. – 936 с.
220. Сапожников С.В. Тенденції розвитку вищої педагогічної освіти в країнах Чорноморського регіону : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Станіслав Володимирович Сапожников. – Ялта, 2014. – 630 с.
221. Селевко Г. Компетентности и их классификация / Г. Селевко // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 138–143.
222. Сисоева С. О. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті / [С. О. Сисоева, А. М. Алексюк, П. М. Воловик та ін.]; за ред.

- С. О. Сисоєвої ; АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. – К. : ВПОЛ, 2001. – 502 с.
223. Сисоєва С. О. Проблеми неперервної професійної освіти : тезаурус наукового дослідження : наук. вид. / С. О. Сисоєва, І. В. Соколова / НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, МОН, Маріупольський держ. гуманіт. ун-т. – К. : Вид. дім «ЕКМО», 2010. – 362 с.
224. Смирнова М. І. Дидактичні засади організації самостійної роботи з іноземної мови студентів вищих економічних навчальних закладів : автор. дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Смирнова Майя Іванівна ; Академія педагогічних наук України, Інститут вищої освіти. – К., 2005. – 20 с.
225. Содружество Независимых Государств в 2013 году. Международный статистический комитет СНГ. – М., Прогресс, 2014. – 614 с.
226. Стасюк В. Д. Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх економістів у комплексі «школа – вищий заклад освіти» : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Варвара Дмитрівна Стасюк ; Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К.Д.Ушинського. – Одеса, 2003. – 282 с.
227. Статистические показатели Азербайджана. – Баку: «Сада», 2014. – 812 с.
228. Статут Організації Чорноморського економічного співробітництва, ратифікований Законом № 526-XIV (526-14) від 19.03.1999 р. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_009
229. Степаненко С. В. Використання сучасних технологій навчання про підготовці економістів і менеджерів / С. В. Степаненко // Запровадження сучасних технологій навчання в КНЕУ : зб. матеріалів наук.-метод. конф. (18–20 листопада 1998 р.). – К. : КНЕУ, 1999. – С. 4–13.
230. Тагиев Т. Азербайджан и энергобезопасность Европы / Т. Тагиев // Нефтегазовая вертикаль. – 2007. – № 6. – С. 53–56.
231. Тагиев Т. Газовые искушения Азербайджана / Т. Тагиев // Нефтегазовая вертикаль. – 2008. – № 10. – С. 104–106.
232. Теймуров С. Станем свидетелями вложений в национальную космическую

- промышленность. [Электронный ресурс] / С. Теймуров – Режим доступа: <http://www.biznesinfo/az>
233. Торгова Л. В. Основи зовнішньоекономічної діяльності : навчально-методичний посібник / Л. В. Торгова, О. В. Хитра. – Львів : «Новий Світ-2000», 2006. – 512 с.
234. Трохимець О. І. Стратегічне управління формуванням та розвитком кадрів економічного профілю України: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / О. І. Трохимець ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2010. – 20 с.
235. Уйсімбаєва Н. В. Формування професійної компетентності майбутніх економістів в процесі науково-дослідної роботи у вищих навчальних закладах I– II рівня акредитації : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Н. В. Уйсімбаєва; Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2006. – 19 с.
236. Усова А. В. О критериях и уровнях сформированности познавательных умений учащихся / А. В. Усова // Советская педагогика. – 1980. – № 2. – С. 45–48.
237. Фурман Т. Ю. Формування професійної компетентності у майбутніх фахівців економіки та підприємництва в процесі вивчення економічних дисциплін : автореф. дис... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Тарас Юрійович Фурман. – Київ, 2012. – 18 с.
238. Хоцкіна С. М. Формування комунікативної компетентності майбутніх економістів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / С. М. Хоцкіна. – Київ, 2013. – 20 с.
239. Цимбалістий В. Ф. Теорія міжнародних відносин : навч. посібник / В. Ф. Цимбалістий. – 3-тє вид. доповнене та виправлене. – Львів : «Новий Світ-2000», 2009. – 360 с.
240. Чередниченко Г. А. Формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей / Г.А. Чередниченко // Проблеми сучасної

- педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія : зб. ст. – Ялта : РВВ КГУ, 2013. – Вип. 41. – Ч. 4. – С. 386–392.
241. Черных А. И. Совершенствование управленческой компетентности экономистов-менеджеров в системе дополнительного профессионального образования / А. И. Черных, А. А. Морусов // Ученые записки университета им. П. Ф. Лесгафта. – 2012. – Вып. 1(83). – С. 112–117.
242. Чорноморська синергія : підсумки Київського форуму. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www/ea-ua.info/news.php?news_id=9172&news_show_type=1
243. Шевчук О. Б. Особливості підготовки майбутніх фахівців фінансово-економічного профілю за кордоном / Шевчук О. Б. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN23/13sobpzk.pdf>
244. Экономические реформы и ускоренное развитие. Азербайджан. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www/azerbaijans.com/content_1600_ru.html
245. Ягупов В. Компетентнісний підхід до професійної підготовки майбутніх фахівців в системв професійно-технічної освіти / В. В. Ягупов // Креативна педагогіка. – 2011. – № 4. – С.28–34.
246. Яковенко О. Досвід США в удосконаленні вітчизняної економічної освіти / О. Яковенко // Порівняльна професійна педагогіка: наук. журнал. – К., 2012. – №. 2. – С. 74–81.
247. Abbasov Q.Ə. İdarətemə uçotunun təşkili prinsipləri. Bakı, «Elm», 2006.- 275s.
248. Abdullayev, Şirzad Əyyub oğlu.Əsgərova; elmi red. D. A. Bağırov/ Ş.Ə.Abdullayev, R.V.Bank işi: dərslik. – Bakı: Çaşoğlu, 2009. – S. 32, s.48.
249. Abernathy, W.J. and Utterback, J. (1978) ‘Sənaye innovasiyasının nümunələri’, in Tushman, M.L. and Moore, W.L. // Innovasiya menecmentində məqahlər, 97-108, HarperCollins, New York.
250. Ağayev, A. Maliyyə terminləri lüğəti / A. Ağayev. – Bakı, 2005. – S. 67, s.79.
251. Ağayev A. Q. Dövlət borcu və onun idarə edilməsi. – Bakı, 2012. – S. 54–63.
252. Allen, T.J. (1977) «Texnologiya axinimn idarə olunması», MIT Press,

Cambridge, MA.

253. Aliyev, O.K. Management of Vocational Training Systems of the Economists in the Black Sea Region / O. K. Aliyev // Scientific journal: Austrian Journal of Humanities and Social Sciences, «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. – № 5-6. – Vienna, 2016. – P. 8-11. ISSN 2310-5593.
254. Aliyev, O. K. Business Simulations as a Component of an Innovative Model of Modern Economic Education / O. K. Aliyev // Proceedings of the National Aviation University. – 2016. – Том. 68. – № 3. – С. 111-116. DOI: 10.18372/2306-1472.68.10917.
255. Aliyev, O.K. Experience of organization of self-study process of the economist-to-be at foreign higher educational institutions / O. K. Aliyev // Порівняльна професійна педагогіка. – 2016. – Том 6. Вип. 2. – С. 81–87.
256. Aleksander D., Britton A., Yorissen A. Maliyyə hesabatının beynəlxalq standartları: nəzəriyyədən praktikaya /V.M.Quliyevin elmi redaktorluğu altında rus dilindən tərcümə. Bakı, «İqtisad Universiteti» nəşriyyatı, 2010 –762 s.
257. Aslanov A.M. Maliyyə və Bank statistikasısı / A.M. Aslanov. – Bakı, 2002 . – S. 22, s.29.
258. Atakişiyev M.C. Innovasiya menecmenti. – Bakı, 2004.
259. Allen W., Wood G. – Defining and Achieving Financial Stability//Journal of Financial Stability, 2006, Issue 2.
260. Axundov M.A. Strateji idarəetmə.Dərs vəsaiti. – Bakı, 2001.
261. Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin dövlət standartları. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://edu.gov.az/upload/file/layihesenedi/mektebeqeder_tehsilin_dovlet_standartlari.pdf
262. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin SABAH Qruplarında 2016/2017–ci tədris ilinin yaz semestrində müxtəlif fənlərin tədrisini aparmaq məqsədilə professor-müəllim heyəti və mütəxəssislər seçimi başa çatmışdır. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sabah.edu.az/az/20162017ci>

[tedris-ilinin-yaz-semestri-ucun-sabah-gruplarına-muellim-qebulu-basladi](#)

263. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil sistemində qiymətləndirmə konsepsiyası. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://edu.gov.az/az/page/78/406>
264. Azərbaycan Respublikası təhsil nazirinin 25 oktyabr 2016-cı il tarixli 694 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmişdir. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://baku.edu.gov.az/upload/file/694sayli-emre-elave.pdf>
265. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15.09.2008-ci il tarixli 3043 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf' Dövlət Proqramı». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.minenergy.gov.az/db/law_307974773_7329.pdf
266. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 avqust 2010- cu il tarixli 1056 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı (Elektron Azərbaycan)». . – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://president.az/articles/564>
267. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 04.05.2009-ci il tarixli 255 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.anl.az/down/meqale/kitabxanasunasliq-bibliografiya/1_2009/ar2009
268. Azərbaycan Respublikasının «Mərkəzi Bank haqqında» Qanunu (10. XII. 2004-cü il). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cbar.az/lpages/legislation/law-on-the-CBA/>
269. Azərbaycan Respublikasının «Banklar haqqında» Qanunu (16.I.2004-cü il).
270. «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» inkişaf konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://president.az/articles/3689>

271. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankın 2010-2015-cu il üçün Pul Siyasətinin Əsas İstiqamətləri barədə bəyanatı // <http://www.cbar.az>
272. Bağırov M. Bank işi. – Bakı, 2003. – 356 s.
273. Banklar haqqında normativ-hüquqi aktlar toplusu. – Bakı: Qanun, 2009. – 1092 s.
274. Bərxudarov M. İqtisadi təhlükəzlilik. – Bakı, 1999. – 244 s.
275. Bağırov D. A. Mirələm H. Maliyyə. – Bakı, 2012. – 458 s.
276. Bartlett R., King P. Teaching Economics as a Laboratory Science / R. Bartlett & P. King // Journal of Economic Education. – 1990. – Spring. – P. 181-93.
277. Bəşiro, R.A. Bank işi / R.A. Bəşiro. – Bakı, 2007. – S. 36, s. 42.
278. Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. – Bakı, 2008. – S. 94, s. 124.
279. Bağırov, M. M. Bank və bank əməliyyatları (Ali məktəblər üçün dərslik) / M. M. Bağırov. – Bakı, 2003. – S. 3–27, s.74–83; s.105–109, s.116–123.
280. Bobrytska V.I. Innovation in the Educational policy of Ukraine in the development of academic mobility / V.I. Bobrytska // Innovations in education: Monograph 3/ ed.by L. Shlossman. – Vienna: «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, 2014. – P.16-27 (180 p.).
281. Bobrytska V. Axiological Azimuths of the Global Educational Policy / V. Bobrytska // Proceedings of the National Aviation University. – 2016. – Tom. 67. – № 3. – C. 89-97. DOI: 10.18372/2306-1472.68.10912
282. Black Sea Universities Network (BSUN). – [Electronic resource]: <http://www.bsun2015.rect.bd.as.rs/about-bsun.php>
283. Black Sea Universities Network (BSUN). – [Electronic resource]: <http://www.bsun.org/?task=events&id=140&web=bsun>
284. Central Bank governance and financial stability. A report from a Study Group of the Central Bank Governance Group. – Bank for International Settlements, 2011.
285. Christensen, C.M. (2003) Innovator Dilemmaları: yeni texnologiyalar nə vaxt

- uğurlu olur .Uğursuzluğa uğrayan firmalar, 3rd edn, HBS Press, Cambridge, MA.
286. Changing role of central banks / C A E Goodhart / BIS working papers. [phttp://www2.lse.ac.uk/fmg/workingPapers/specialPapers/SP197.pdf](http://www2.lse.ac.uk/fmg/workingPapers/specialPapers/SP197.pdf)
287. Cohen, W.M. and Levinthal, D.A. (1990) ‘Tədqiqat və innovasiyada yeni perspektivlər,’ *Administrativ elm jurnah*, Vol. 35, No. 1, 12852.
288. Conner, K.R. and Prahalad, C.K. (1996) ‘Təşkilatın resurs-əsaslı nəzəriyyəsi: bilik opportunitizmə qarşı’, *Təşkilat elmi*. Vol. 7, No. 5, – 477-501.
289. Cooper, R. (1994) ‘Yeni məhsul proseslərinin üçüncü nəslı’, *Məhsul innovasiyası menecmenti jurnali*, Vol. 11, No. 1. – S. 3–14.
290. Coyne, W.E. (1996) *Royal cəmiyyətində verilən innovasiya mühazirəsi*, 5 March.
291. Cyert, R.M. and March, J.G. (1963) *Təşkilatı davranış nəzəriyyəsi*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.
292. Dosi, G., Nelson, R. and Winter, S.G. (eds) *Təşkilatı bacarıqların təbiəti və dinamikası*, Oxford University Press, Oxford, 313-33.
293. Eisenhardt, K.M. and Martin, J.A. (2000) ‘Bilik əsaslı iqtisadiyyat: bilik iqtisadiyyatından tədqiqat iqtisadiyyatına’, in Foray, D. and Lundvall, B.-A. (eds) *Bilik əsaslı iqtisadiyyatda işə götürmə və artım*, OECD, Paris.
294. European Commission (2001) *European Innovation Scoreboard 2001*, Cordis Focus supplement, document SEC, 1414.
295. European Commission (2003) *European Innovation Scoreboard*, Technical Paper No. 1 Indicatives and Definitions, 11 November, 2003.
296. *European Education Thesaurus*. (1998). – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://vocabularyserver.com/tee/en/>
297. *Thesaurus for Education Systems in Europe* (2006). – [Electronic resource]. – Mode of access: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/tese_en.php
298. *UNESCO Education Thesaurus* (2007). – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ibe.unesco.org/en/unesco-ibe-education-thesaurus>

299. International Encyclopedia of Education (1994). – [Electronic resource]. – Mode of access:
https://books.google.com.au/books/about/The_International_encyclopedia_of_education.html?id=zDEOAQAAMAAJ
300. Əliyev, D. Beynəlxalq Maliyyə / D. Əliyev. – Bakı, 2000. – S. 56, s. 71.
301. Əsgərova, Reyhan. Pul, kredit və banklar / R. Əsgərova. – Bakı, 2007. – S.148, s. 169.
302. Əsgərova, R. Pul, Kredit və banklar/ R. Əsgərova. – Bakı, 2007. – S. 116, s. 130.
303. Əzizov Y.S. Monetar tənzimləmə. Monoqrafiya. – Bakı, 2014. –375 s.
304. Doing-Business-2016: Azərbaycan – одна из самых привлекательных стран для бизнеса. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://www.vakmos.org/news/analytics/2747/>
305. Freeman, C. (1982) Sənaye innovasiyası iqtisadiyyatı, 2nd edn, Frances Pinter, London. Galbraith, J R. (1982) ‘Innovativ təşkilatın toşkil olunması’// Təşkilati dinamika, Winter, 3-24.
306. *Flemings M. University – Industry Interaction in materials Education at Massachusetts Institute of Technology / M. Flemings // Proceedings of World Congress of Enginering Educators and Industry Leaders. – Paris: UNESCO, 1996. – Vol.1. – P. 203–206.*
307. Focus on Higher Education in Europe: The Impact of the Bologna Process / European Commission [Electronic resource]. – URL: <http://www.Eurydice.org>.
308. Favara G., Ratnovski L. Market Failures and Macroprudential Policy//IMF Research Bülleten. –2012, vol.13. – № 4. – P. 2–6.
309. Ferguson, R. «Should Financial Stability Be an Explicit Central Bank Objective?», 2002. – P. 14–20.
310. Ferguson, R. «Should Financial Stability Be an Explicit Central Bank Objective?», 2002. – P. 42–52.
311. Financial Stability Review, Norges Bank. February, 2003. – P. 14–22.
312. Foreign Banks: Trends, Impact and Financial Stability. Table I cont-d – Percentage of Foreign Banks among Total Banks, by Country. IMF Working Paper. WP/12/10. IMF. 2012. January.
313. Grant, R.M. (1996) ‘Təşkilatın bilik əsaslı nəzəriyyəsinə doğru’ // Strateji

- Menecment Jurnal. – Summer Special Issue, Vol. 17 – P. 109-122.
314. Goban-Klas, T. Samokontrola postkrpyw w nauce z wykorzystaniem Internetu / Goban-Klas, T. – available at : [Electronic resource]. –<http://www.if.uj.edu.pl>
315. İsmayılov İ.H., İsmayılov Ş.O. “Mülki aviasiya müəssisələrinin təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili». – Dərs vəsaiti. Bakı, 2007 – 490 s.
316. Jenneau S. Financial stability objectives and arrangements – what`s new? The role of central banks in macroeconomic and financial stability //BİS Rapers, 2014, №76 – P. 60-66.
317. Hamel, G. and Prahalad, C.K. (1994) ‘Gələcək üçün yarışmaq’// Harvard Business Review, Vol. 72, No. 4. – P. 122–128.
318. Hargadon, A. and Douglas, Y. (2001) ‘No zantan innovasiyalar iuslitutlarla görüşür: Edison və elektrik lampasının dizayni // Administrative Science Quarterly, Vol. 46 – P. 476–501.
319. Harrod, R. F. (1949) 'Dinamik nəzəriyyədə esse’// İqtisadi jurnal, Vol. 49, No. 1. – P. 277-293.
320. Kaminsky G., Lizondo S., Reinhart C., Leading indicators of currency crises// İMF Staff Papers . – 2008 – № 45. – P. 78–84.
321. Kayser, E. Creating meaningful web pages : A project-based course / E. Kayser// Forum. – July, 2002. – Vol. 40. – № 3. – P. 12–18.
322. Kərimov, A.N. Maliyyə (ali məktəblər üçün dərs vəsaiti) / A.N. Kərimov. – Bakı, 2001. – S. 41, s.59, s.122– s. 211.
323. Kərimov, Elsevər. İqtisadi nəzəriyyə / E. Kərimov. – Bakı, 2004. – S. 187, s. 246.
324. Ladogubets N.V., Luzik E.V. Methodological Foundation of Continuous Training In The System Of Technical Education. International Science Journal. Ukrainian edition. Advanced Executive B. S., Lulu Press Inc., USA, 2010. – V. 3. – C. 78 – 83.
325. Ladogubets N.V., Luzik E.V. Integration of Humanities and Scientific-Natural Knowledge as Basis of Forming of Planetary Thinking in the Course of Professional Training of future aviation industry specialists. The Advanced

- Science journal. ISSN 2219-746X (Print); 2219-7478 (Online); TITLE DOI: 10.15550/ASJ. Volume 2015 Issue 5. Issue doi: 10.15550/ASJ.2015.05. United States. – P. 77 – 81.
326. Ladogubets N.V., Luzik E.V. Forming professional competencies of the Technical University students. XII International Conference «Strategy of Quality in Industry and Education», May 30 - June 02 2016y. International Scientific Journal Acta Universitatis Pontica Euxinus. Special number, Varna, 2016. – P. 404 – 407.
327. Lefever, D.B. (1992) ‘Texnologiya transferi və vasitəçilərin rolu’, PhD tezis, INTA, Cranfield Institute of Technology. – P. 174 – 186.
328. Leifer, R., Colarelli O’Connor, G., Peters, L.S., (2000) Radikal Innovasiya, Harvard Business School Press, Boston, MA. 204 p.
329. Low, M.B. and MacMillan, I.C. (1988) ‘Təşkilat: keçmiş tədqiqatlar və gəbcək çətinlikbr, Menecment jurnalı, June. – P. 139-159.
330. Mahmudov İ.M., Zeynalov T.Ş., İsmayılov N.M. İqtisadi təhlil. Dərslik. Bakı, «İqtisad Universiteti» nəşriyyatı, 2010. – 796 s.
331. Marco, M. J. L. Internet content-based activities for English for specific Purposes / Marco, M. J. L. // Forum. – July, 2002. – Vol. 40. – № 3. – P. 20–25
332. Mason, G., Beltram, J. and Paul, J. (2004) ‘Müxtəlif milli şəraitlərdə xarici bilik mənbələri: Britaniya və Fransada elektronik təsisatların müqayisəsi’, Research Policy, Vol. 33, No. 1. – P. 53–72.
333. Mark Stone, Kenji Fujita, and Kotaro Ishi, 2011, «Should Unconventional Balance Sheet Policies be Added to the Central Bank Toolkit? A Review of the Experience So Far», IMF Working Paper No. 11/145, June.
334. Macroprudential policy tools and frameworks. – Basel Committee on Banking Supervision, 2011.
335. Matusz M. Kompetencje informacyjne nauczycieli i uczniw / M. Matusz // Edukacja Technika – informatyka – edukacja / pod red. W. Walata. – Rzeszow: Uniwersytet Rzeszowski, 2008. – Tom X. Teoretyczne i praktyczne problemy edukacji informatycznej. – S. 189–200.

336. Morita, A. (1992) ‘ «S» «T»-yə bərabər deyil və «T» «I»-yə bərabər deyil ’, paper presented at the Royal Society, February, 1992. – S. 22–36.
337. Murray, S. (2003) *Innovasiya : ixtiraçılıq və tətbiq üzrə Britaniya talantı*. www.FT.com, 22 April. – 256 s.
338. Muradov Ə.C. *Qlobal maliyyə-iqtisadi böhranı: bazar iqtisadiyyatının uğursuzluqları yoxsa bazar iqtisadiyyatının uyğunlaşması «Qlobal maliyyə böhranı və dövlət idarəetmə sistemində antiböhran siyasət: dünya təcrübəsi və Azərbaycan modeli»*. Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. 04 iyun 2010, Bakı – Azərbaycan. Bakı, – 2010. – S. 151–158.
339. Məmmədli, Oktay. *İqtisadi nəzəriyyə / O. Məmmədli*. – Gəncə, 2004. – S. 58, s. 71.
340. Məmmədova Afaq. *Romantizmin fəlsəfəsi. Monoqrafiya*. – Bakı: «Elm», 2011. – 168 səh.
341. Məmmədov Z.F. *Pul, kredit və banklar. Dərslik*. – Bakı, 2010. – 142 səh.
342. Məmmədov Z.F. *Azərbaycan Respublikasında Pul-kredit siyasətinin başlıca istiqamətləri//Pul-kredit münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinin elmi-praktiki problemləri*. – Bakı, Az.Dİİ. – Noyabr 24-25, 1999. 1 p.л.
343. Məmmədov Z.F. *Dünya təcrübəsi kontekstində əmanət sığorta sistemi // Az.MEA RH. elmi-praktiki seminarının materialları*. - Bakı: DQM, 25-26 may, 2006. – S. 177–181.
344. Məmmədov Z.F. *Qlobal maliyyə böhranı və dövlət idarəçilik sistemində antiböhran siyasət: ümumi problemlər və fərqli yanaşmalar// «Qlobal maliyyə böhranı və dövlət idarəçilik sistemində antiböhran siyasəti: dünya təcrübəsi və Azərbaycan modeli»*. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, 04 iyun 2010. – 236 səh.
345. Məmmədov Z. *Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi*. – Bakı, 2001. – S. 136, s.157.
346. Meybullayev, M.X., Vəliyev, T.S., Babayev, Ə.P. *İqtisadi nəzəriyyə (dərslik) «Çaşıoğlu» nəşriyyatı*. – Bakı, 2001. – S. 258, s.324.

347. Məmmədov, Zahid Fərrux. Pul kredit banklar / Z. F. Məmmədov. – Bakı, 2006. – S. 142, s. 193.
348. Məmmədov, Z. F. Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi / Z. F. Məmmədov. – Bakı, 2001. – S. 154, s. 163.
349. Məmmədov, Z. Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi/ Z. F. Məmmədov. – Bakı, 2003. – S. 146, s. 173.
350. Məmmədov, Z. Pul,Kredit və banklar” (Dərslik) / Z. F. Məmmədov. – Bakı, 2006. – S. 129, s. 137.
351. Məmmədov, Z., Ə., Abbasov, R., Rzayev, Ş. Həmişəyeva. Bank işi və elektron bankçılıq. – Bakı, 2003. – S. 165, s. 182.
352. Məmmədov Z.F. Maliyyə, pul tədavülü və kredit / Z. F. Məmmədov. – Dərslik, 2007. – S. 184, s. 201.
353. Mərkəzi Bankın illik hesabatları. 2000-2015-ci illər. – [Electronic resource]: www.cbar.az
354. Mühasibat (maliyyə) uçotu. Dərslik. Q.Ə. Abbasovun rəhbərliyi və elmi redaktorluğu ilə. – Bakı, 2003 – 580 s.
355. National Report regarding the Bologna Process implementation 2009-2012. – [Electronic resource]: <http://www.ehea.info/article-details.aspx?Articled=86>
356. Nonaka, I. (1991) ‘Şirkəti yaradan bilik’, Harvard Business Review, November-December. – S. 94–102.
357. Nonaka, I. and Kenney, M. (1991) ‘Innovasiya menecmentinin yeni nəzəriyyəsinə doğru: Canon, Inc. and Apple Computer. Inc. müqayisə edən halın araşdırılması’, Mühəndislik and Texnologiya Menecmenti jurnalı, Vol. 8, 67-83.
358. Parkin, M., Powell, M. and Matthews, K. (1997) Economics, 3rd edn, Addison-Wesley, Harlow.
359. Patel, P. and Pavitt, K. (2000) ‘Texnoloji kompetensiya təşkilatın nüvəsini (sərhədlərini yox) müəyyən etməyə necə kömək edir’. – Bakı, 2013 – 560 s.
360. Pavitt, K. (1990) ‘Texnologiyanın strateji menecmenti haqqında nə bilirik’, California Management Review, Vol. 32, No. 3. – S. 17–26.
361. Porter, M.E. (1985). Rəqabət strategiyası, Harvard University Press, Boston,

- MA. – P. 44–76.
362. Prahalad, C.K. and Hamel, G. (1990) ‘Korporasiyanın mərkəzi kompetensiyası’. Harvard Business Review, Vol. 68, No. 3, 79-91.
363. Qurbanov, C. Kommerisiya banklarının mühasibat uçotu. – Bakı, 2002. – S. 118, s. 156.
364. Qasimov F.H., Nəcəfov Z.M. İnnovasiyalar : yaranması və inkişaf . – Bakı, 2013 – S. 56–71.
365. Qasimov S.M. Dənizdə neft və qazçıxarma sənayesində idarəetmə uçotunun təşkili problemləri və tətbiqi istiqamətləri. – Bakı, “Maarif” nəşriyyatı, 2002. – 144 s.
366. Quliyev V., Fətullayev R., Kərimov A. Beynəlxalq uçot və hesabatə giriş (GAAP və IFRS əsasında). Bakı, «Nurlar» Nəşriyyat Poliqrafiya Mərkəzi, 2011 – 280 s.
367. Radoa-Schioppa, T. Central Banks and Financial Stability: Exploring the Land In Between.- In The Transformation of the European Financial System, ed. By V. Gaspar and others. – 2003, ECB.
368. Roles and objectives of modern central banks / BIS publication / D. Archer. Режим доступа: http://www.bis.org/publ/othp04_2.pdf
369. Robert D. Atkinson & Andrew S. Mckay. Digital prosperity. Understanding the Economic Benefits of the Information Technology Revolution / Robert D. Atkinson & Andrew S. Mckay March, 2007. – P. 124–136.
370. Rogers, E. and Shoemaker, R. (1972) İnnovasiyalar kommunikasiyası, Free Press, New York. – P. 114–122.
371. Rothwell, R. (1992) Uğurlu sənaye innovasiyası: 1990- ci illərdə tənqidi faktorlar’, R&D Management, Vol. 22, No. 3. – P. 221–239.
372. Rzayev Q.R. “Nəzarət və təftiş” (Dərslük). “Adiloğlu” nəşriyyatı, Bakı, 2011 – 264 s.
373. Slater, S.F. and Narver, J. (1994) ‘Rəqabət mühiti bazar oriyentasiyası fəaliyyəti əlaqələrini azaldırmı’, Marketing jurnalı, Vol. 58 (January). – S.46–55.
374. Sunday Times (2004) ‘Quick learner who staked his claim in computer

- insurance', Business Section 3, 18 January. – P. 94 –132.
375. Smirnova, L.R., Bankovskiy uçot. Finansı i statistika / L.R. Smirnova. – Bakı, 2000. – S. 332, s. 427.
376. Salimov Sulduz. Oil and Gas Industry – Basis of Sustainable Development Strategy of the Republic of Azerbaijan [Monograph]. / Salimov Sulduz // Azerbaijan National Academy of Sciences State. Oil Company of Azerbaijan Republic Institute of Economy Azerbaijan National Academy of Sciences. – M.: MAKC PIPECC, 2015. – 292 c.
377. Sadıqov, M.M., Balayeva, E.Ə., Həmişəyeva Ş.Ü. Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi. – Bakı, 2003. – S. 89, s. 109.
378. 2007-ci ildə qəbul edilmiş «Azərbaycan Respublikasında nanotexnologiyanın inkişaf proqramı» 3 mərhələdə (I mərhələ – 2010-cu ib qədərki dövr, II mərhələ - 2010 - 2012-ci illər, III mərhələ - 2012 - 2015-ci illər)
379. Sadıqov Ə.A. və başqaları. Mühasibat uçotu. Dərs vəsaiti. Bakı, 2008. – 554 s.
380. Səbzəliyev S.M. Mühasibat (maliyyə) hesabatı. Bakı, 2003. – 170 s.
381. Səbzəliyev S.M. Beynəlxalq və milli uçot terminlərinin izahlı lüğəti. Bakı, «Elm və təhsil», 2010 – 256 s.
382. Səbzəliyev S.M., Quliyev V.M. İdarəetmə uçotu: ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, «Elm və təhsil» , 2014 – 620 s.
383. Tağıyev A.İ., İ.B.Əmirov, Innovasiya menecmenti. – Bakı, 2010. – səh. 211 – 222.
384. Tağıyev A.İ. Və başqaları. Maliyyə, pul tədavülü və kredit / Tağıyev. – Bakı, 2000. – S. 95, s. 141.
385. Tağıyev A.H., Bazar iqlisadiyyatının əsasları. – Bakı, 2000. – səh. 112 –118.
386. The Role of Macroprudential Policy// Bank of England Discussion Paper, 2009. November. – P. 42 –56.
387. Towards a Global Financial Stability framework. By Hervé Hannoun Deputy General Manager, Bank for International Settlements. February 2010. – P. 64 – 76.

388. Tofiq Quliyev. Menecmentin əsasları. – Bakı, 2006. – səh. 35–98.
389. Trott, P. ‘Daxili texnologiya transferi interaktiv proses kimi: a case study of ICI, PhD tezisi, Cranfield University. – Bakı, 2015. – P. 59–68.
390. Trott, P. (1998) ‘Dahi biznes imkanları yaratmaqla biznesi böyütmək’, Tatbiqi Menecment tədqiqatları jurnalı. – Vol. 7. – No. 4. – səh. 211–22.
391. Van Gundy A. B. 101 Activities for Teaching Creativity and Problem Solving / Arthur B. VanGundy. – Pfeiffer, 2004. – 416 p.
392. Vəliyev E.N. Qlobal Böhran Dövründə Azərbaycanca Milli İnnovasiya Sisteminin mövcud vəziyyətinin təhlili / E. N. Vəliyev // «İqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafının sosial-iqtisadi problemləri» : mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfrans. – 27-29 oktyabr 2009. – səh. 117–121.
393. Vəliyev E.N. Qlobal böhran və Azərbaycanda antiböhran pul siyasəti / E. N. Vəliyev // «Gənc tədqiqatçıların Ümumrespublika elmi konfransı» : materialları - 06-07 may 2010. – səh.159–161.
394. Vəliyev E.N. Qlobal bank böhranının həllində dövlətin rolu və onun antiböhran proqram modelləri / E. N. Vəliyev // Magistrantların X Respublika Elmi konfrans – 27 may 2010. – səh. 201–204.
395. Vəliyev E.N. Dövlət idarəetmə sistemində antiböhran tədbirlər paketinin təhlili / E. N. Vəliyev // «Qlobal Maliyyə Böhranı və dövlət idarəetmə sistemində antiböhran siyasət: Dünya təcrübəsi və Azərbaycan modeli» beynəlxalq elmi-praktiki konfrans - 4 iyun 2010. – səh. 255–258.
396. Vəliyev E.N. Qlobal bank böhranı: dünya təcrübəsi və Azərbaycan reallığı / E. N. Vəliyev // «Azərbaycan iqtisadiyyatında Keçid dövrünün başa çatması: təhlil və nəticələr. Milli inkişaf modelinin formalaşması problemləri» müvzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfrans. – 24-26 iyun 2010. – səh. 673–675.
397. Vəliyev E.N. Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya ölkələrinin ÜmumAvropa təhsil və elm məkanına inteqrasiya prosesləri: modernləşmənin tələbləri kontekstində / E. N. Vəliyev // «Qloballaşma prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya» III Beynəlxalq Konqresi. – 15-17 oktyabr 2010. – səh. 225–226.

398. Vəliyev E.N. Qlobal maliyyə böhranı şəraitində Azərbaycan Regionlarının sosial-iqtisadi vəziyyətinin qiymətləndirilməsi / E. N. Vəliyev // «Azərbaycan Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı: problemlər, inkişaf meylləri» elmi-praktiki konfransı. – 10 noyabr 2010. – səh. 133–135.
399. Vəliyev E.N. Qlobal maliyyə böhranı və dövlət idarəetmə sistemində dayanıqlı ekoloji inkişafın təmin edilməsi / E. N. Vəliyev // Materials of international scientific-practical conference «Youth for Ecological Progress». – 11-12 noyabr 2010. – səh. 20–23.
400. Vəliyev E.N. Küresel krizin etkilerine karşı Azerbaycanda uygulanan mücadele tedbirleri / E. N. Vəliyev // «Kriz Sonrası Süreçte Finans Sektörü-Reel Sektör İlişkisi» mövzusunda Uluslararası Finans Sempozyomu. – 10 aralık 2010. – səh. 247–252.
401. Vəliyev E.N. Qlobal böhran kontekstində Dövlət idarəetmə sistemində antiböhran siyasət / E. N. Vəliyev // «Azərbaycan inkişaf etmiş cəmiyyətə doğru: reallıqlar, perspektivlər» mövzusunda ümumrespublika elmi-praktik konfransı. – 2-3 fevral 2011. – səh. 34–35.
402. Vəliyev E.N. Azərbaycanın milli dövlət modelinin formalaşdırılması zəruriliyi / E. N. Vəliyev // «Azərbaycan inkişaf etmiş cəmiyyətə doğru: reallıqlar, perspektivlər» ümumrespublika elmi-praktik konfransı. 2-3 fevral 2011. – səh. 68–70.
403. Vəliyev E.N. Qlobal böhran kontekstində Azərbaycanın bank sektorunda tətbiq olunan modernləşmə xətti / E. N. Vəliyev // «Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın modernləşmə problemləri: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər» Respublika konfransı. – 11 mart 2011. – səh. 63–65.
404. Vəliyev E.N. Şəffavlığın təmin olunmasında maliyyə nəzarətinin rolu / E. N. Vəliyev // «Gənc alimlərin I Elm festivalı» elmi konfransı. – 13-15 iyul 2011. – səh. 157–160.
405. Vəliyev E.N. Azərbaycanda Bank sektorunda maliyyə sabitliyinin təminatı: təhlil və qiymətləndirmə / E. N. Vəliyev // Maliyyə və Uçot jurnalı. – 2014 IV buraxılışı. – səh. 33–38.

406. Vəliyev E.N. Bank sektorunda maliyyə sabitliyinin təminatı problemləri / E. N. Vəliyev // «Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIX» : Respublika elmi konfransı. – 7-8 aprel 2015. – səh 175–179.
407. Vəliyev E.N. AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, İqtisadiyyat xəbərləri jurnalı V buraxılış / E. N. Vəliyev // «Maliyyə təhlükəsizliyinin təminatında monetar siyasətin prioritet istiqamətləri», 14. February 2015. – səh 164–172.

Інформаційні ресурси: Наука і освіта Азербайджанської Республіки

408. Infocity / журнал о технике и технологиях – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.infocity.az/ [перевод]
409. Study Abroad. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.polpred.com/?cat=15&cnt=7
410. Библиотека Милли Меджлиса Азербайджанской Республики www.meclis.gov.az/?/ru/topcontent/97 [перевод]
411. Госкомиссия по приему студентов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.tqdk.gov.az
412. Институт информационных технологий / НАН. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ict.az/ru/index.php [перевод]
413. Институт научных исследований экономических реформ. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ier.az/view.php?lang=en&menu=0 [перевод]
414. Кавказские исследовательские ресурсные центры. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.circ.az/ [перевод]
415. Республиканская библиотека молодежи им. Дж. Джабарлы– [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ryl.az/index_ru.html
416. Фонд Гейдара Алиева. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.heydar-aliyev-foundation.org/ru
417. Bakı Universitetinin Xəbərləri. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://publish.bsu.edu.az/az/content/baki_unverstetnn_xbrlr_12.
418. Azərbaycan Ali Texniki Məktəblərinin Xəbərlər. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.aak.gov.az/journals/tex.pdf>

419. Azərbaycan Dillər Universitetinin Elmi xəbərlər. – [Электронный ресурс]. –

Режим доступа: <http://edu.gov.az/az/page/330>